

letnik ||
številka

7

**jezik
in
slovstvo**

1956/57

Jezik in slovstvo

Letnik II, številka 7

Ljubljana, 15. aprila 1957

List izhaja od oktobra do maja vsakega 15. v mesecu (osem številok)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Celjska tiskarna v Celju

Uprava je pri Mladinski knjigi v Ljubljani

Opremila inž. Jakica Accetto

Uredniki za jezikovni del: dr. Tone Bajec, Slovanski inštitut v Ljubljani (NUK)
za literarnozgodovinski del: dr. Lino Legiša, Ljubljana, Vrhovčeva 6
za metodološki del: dr. Joža Mahnič, Ljubljana, Novi bloki 16 (odgovorni urednik)
Janko Moder, Ljubljana, Titova 73 (tehnični urednik)

Rokopise in dopise pošiljajte na naslove posameznih urednikov

Naročila in vplačila sprejema založba »Mladinska knjiga« v Ljubljani, Tomšičeva 2, poštni predal 36, telefon 21-593, tekoči račun pri Komunalni banki v Ljubljani številka 60-KB-1-Ž-67

Letna naročnina 450 din, polletna 225 din, posamezna številka 60 din;

za dijake, ki prejema list pri poverjeniku, 360 din;

za tujino celoletna naročnina 600 din

Vsebina sedme številke

A. Bajec	O predlogih in predponah	289
Ivan Kolar	Literarni sprehod po delu stare Ljubljane	294
Jakob Rigler	K našemu pravorečju	305
Blaž Tomaževič	Motivi in oblika Jenkove poezije	309
Janez Gradišnik	To vprašanje ne zaposluje le ožji krog strokovnjakov	314
A. B.	Urednikova pripomba	318

Ocene in poročila

Joža Mahnič	K četrti izdaji Mencingerjeve Hoje na Triglav	318
Janko Moder	Gogoljev Revizor v Kondorju	321
A. Sovrè	Jurčičev Jurij Kozjak v novogrščini	325

Zapiski

A. Sovrè	Daktiloidnost Cankarjeve proze	326
Niko Košir	O usodi zadnjega rokopisa Klusovega Joža	327
Viktor Smolej	Šafárik in Šafárik	330
Viktor Smolej	Požun, Bratislava in podobno	331
Joža Mahnič	Od kod Mencingerju »roža mogota«?	332

Odgovori in pogovori

Vinko Gaberski	Alpski impulz in aglutinacija	333
A. B.	Opomba	334
R. Kolarič	Anglija, Anglež, Angležinja, angleški	334
J. G. Marsikaj	je še nedognanega	336
A. B.	Odgovori na vprašanja	336

O PREDLOGIH IN PREDPONAH

Predlog *na* je sprva pomenil stanje ali gibanje po površini nagnjene ploskve. Od tod pomenski razvoj do mirovanja ali gibanja ob predmetu, na predmetu, proti njemu, obenj ali nadenj. Kdaj se rabi ob krajevnih imenih *na*, kdaj *v*, bi bilo težko postaviti pravilo. Zakaj pravimo v Poljanah nad Loko: na Póljanah pri Šentvidu, v Trebnjem: na Trebelnem, v Sloveniji: na Slovenskem, v gimnaziji: na gimnaziji? Sprva je *na* pač zaznamoval kraj, ki je imel višjo lego, bodisi zares ali samo v občutku sosednih stanovalcev. Razložek je, če pravimo, da fantje pojo v vasi ali na vasi. Na vasi je pač pomenilo višji del vasi pri cerkvi ali pri vaški lipi. Pravimo *na vrtu*, če pa mislimo bolj na zagrajeni svet, *v vrtu*. Pri pisateljih, ki znajo prisluhnuti domačemu govoru, beremo: mati je bila na izbi; odšel je na sadovnjak za hišo (Ingolič). Sicer pa nahajamo tako omahovanje v vseh slovanskih jezikih: sh. posla njega na selo svoje; usred vojske na šatorijeh cara iska; neka sjede svaki na svojoj kući; polj. usnęlam na sadzie; na karczmie tańczyć; rus. krasavic mnogo na Moskve. Kadar hočemo izraziti smer, rabimo *na* ob vsakem krajevnem imenu: blagó gre na Trst. Ta smer seveda ni končni cilj, zatorej dobi *na* pomen, ki ga sicer dajeta *preko* ali *čez*: ali pojdeš v Avstrijo na Maribor ali na Jesenice? Belokranjski pregovor pravi, da ženska dota pride na vrata noter, a gre na okno ven.

Predlog *na* je pomensko silno razčlenjen; prenekatera dokaj nenaavadna raba bi se dala razložiti iz pomenskega premika na domačih tleh, če ne bi za gotovo vedeli, da gre za germanizem, n. pr. rus. žit' na širokuju nogu; polj. chory na co; dluž. bogat na peńezach; na wósymem dńu; češ. na letech starši; na tobě mám přítele; má na platě 400 zlatých. Tako tudi z gotovostjo lahko rečemo, da so nemčizmi naslednji zgledi, vzeti iz časnikov: Bosna je bogata na lesu (prav: z lesom ali lesa); poslali so jim pomoč na ljudeh in denarju; bolan na jetiki (prav: za jetiko); to je storil na lastno pest; staviti predlog na odpustitev; pregledati seč na beljakovine; na glasu ga je spoznal; tako je, če so imperialisti na krmilu; na telefonu je tajnica; trpeti na posledicah invazije; prisiljeni na umik; zainteresiran na stvari; na očigled toliko neuspehov; kriv na smrti teh talcev; plačati ima še tisoč na zaostalih davkih; igralec šaha je na potezi; tatu je spoznal na klobuku.

Četudi pravi belokranjski pregovor, da je bolje na mekinah dobiti kakor na zlatu izgubiti, vendar s tem še ni opravičena raba, ki se je zadnje čase hudo razpasla: zemlja je obubožala na tej prepotrebni snovi; pridobiti na času, na teži; prihraniti na surovinah; izgubiti na privlačnosti, na vplivu; rasti na modrosti (Cigler). Res je pomenski razložek med izrazoma izgubiti blesk in izgubiti na blesku, vendar slednje lahko po domače povemo: izgubiti nekaj bleska. Čudno je to, nemščine ne znamo več, nemško izražanje pa je prešlo v meso in kri! Tudi iz sh. in rus. smo sprejeli marsikaj, česar domača govorica ne pozna: najlepša hvala na vsem; delati na vprašanju počitniških kolonij; čestitati na odlikovanju;

te literature je malo na našem jeziku. V Beli krajini pač najdemo nekaj takega: kdor na moči slovi, večkrat iztepen v dragi leži.

Predpona *na-*, dodana pridevniku, pomeni, da pojem ni popolnoma dosežen, od tod nekak manjšalni pomen sestavljenk. Verjetno pomeni nákislo tisto, kar vleče na kisló, kar je torej kiselkasto. Slovenski knjižni jezik je takšne pridevnike že domača opustil, v narečjih pa še trdno žive. Poudarek je redno na predponi: nabel (belkast), nabled, načrn, nagluh, nagost, nakriv, nardeč (Dalmatin), narus (Rezija), naslan.

Predlog *za se* rabi tudi časovno, pa ne samo z roditelnikom: ajda je bila za tri dni zunaj; če je na sv. Uršule dan lepo, bo za tri dni dež; za leto dni boste vriskali; za malo korakov sem dospel na dom (Tavčar). V teh zgledih pomeni *za* toliko kakor *čez*. Prav poučen je Sovretov verz: ta je za leto in dan zaplenil mu mnogo imetja, ker lepo kaže pomenski prehod; pove namreč, da je med letom plenil imetje in ga imel po letu dni toliko in toliko zaplenjenega. Vendar te vrste raba hitro peša, nekaterim je že čisto tuja, pač zaradi svoje dvoumnosti. Če pravim, da sem zaspal za dobro uro, to pomeni, da sem spal dobro uro in se potem zbudil, ali pa, da sem zaspal čez dobro uro.

Pomensko sorodna, a po nastanku različna je časovna raba z roditelnikom; pomeni namreč čas, v katerega trajanje kaj sodi. V knjižnem jeziku to rabo drži izročilo, v narečjih pa je ponekod že opešala: *za mojga života* (Dalmatin); *na Preski so volkovi napadli konja že za dneva*; *za Ludvika XIII. je zavládala lasulja*; *za turških vpadov ni bilo huje*. Da raba peša, dokazujejo zgledi, kakor je *za časa naših prednikov* ali *napačna raba že za prvega trenutka je imela z njo sočutje*.

Pri namernem pomenu se *za* lahko druží še s katerim predlogom: preskrbijo se za čez dan; imaš kaj za pod zob; sešila mu je gorkih jagnjičevin za krog ledij; saj nisi za med ljudi; brašno za po poti; strašilo za v proso; nimamo kaj za v lonec; odloži pot za po praznikih!

Različna raba predloga *za* pripelje včasih do dvoumja: sestra prosi za brata (zanj ali v njegovem imenu); k tebi pride za kratek čas (za zabavo, za malo časa ali čez malo časa); treba se je truditi za moža (da ga dobiš ali njemu v prid ali namesto njega).

Predlog *za* rabi tudi za skupnost v zakonu. Pri tem gre morda za prvotni namerni pomen ali pa je prevládala predstava, da stoji žena za možem kot svojo naravno brambo: rus. ne umela ty žít' za hudim mužem; ona za mužem za inženerom; polj. ona jest za panem Starošicem; češ. dcera její za pana vdána; sh. vidi kčer za carskim sinom udatu. V slovenščini danes le še poredkoma: hčer za kmeta dati; starina je ohranjena v rekle *zámož iti*, *zamož dati* in v pridevniku *zamožno* dekle.

V južnoslovanskih jezikih se rabi *za* tudi pri zaklinjanju: bolg. zà-boga; slov. za božji čas, za božjo voljo, za primoj, za vraga; za ves svet in še za pol Amerike! tako se je včasi začudil oče; za vse peklo, koliko me je stalo to dekle; zaroti tovariše za vse dobre bogove, naj se junaško postavijo v bran.

V nekaterih primerih se je ukoreninila tuja raba, čeprav je SP ne priznava. Tako se n. pr. sliši in bere po sh. *odpotoval je za Pariz*. V vseh slovanskih jezikih z izjemo sh. in bolg. nahajamo rabo *kaj je to za (en) človek*: rus. čto on za čelovek; polj. co to za jeden. Ta isti germanizem

nastopa tudi v litovščini, če je res germanizem. Vsekakor je še čisto slovanska raba češ. *což* v zemi za običej jest. Nemški vpliv je morda še le v prestavljenem besednem redu: *co* za običej.

Tujo rabo vidimo tudi v tem, da postavljamo *za* pred nedoločnik ali odvisnik, ki stoji namesto *le-tega*; pravijo, da je vpliv ital. *per* in nem. (*um*) *zu*: imam dosti za delati; sh. za moči odrediti; za da se pomognu bedni. Toda podobno nahajamo tudi v bolg., ki je vendar nem. in ital. vplivu dokaj odmaknjena: Georgij mu gotviaše momy, za da si izbere nevěsto. Vsekakor gre za vrsto namenilne rabe. Ker se nedoločnik lahko rabi samostalno (govoriti je srebro, molčati zlato), je docela naraven in razumljiv prehod: dal sem otroku konjička za igračo, za igranje, za igrati se, za da se igra. Tujega vpliva seveda ni mogoče docela utajiti, vendar ni dvoma, da je naletel na nagnjenje k takšnemu izražanju tudi na slovanskih tleh, osnovano v namenilni rabi predloga *za*. Priznati je treba, da je *le* korak od *za hojo se nikogar ne ustrašim* pa do *za hoditi se nikogar ne ustrašim*. Pri vsem tem je še docela neraziskana vloga namenilnika, ki nastopa namesto nedoločnika za izražanje namena. Pri današnjem mešanju obeh v slovenskih narečjih ni izključeno, da predlog *za* samo krepi namerni pomen, prešibko izražen s pešajočim namenilnikom. Šele taka obravnava bi dala dokončni odgovor, koliko je v resnici tujega vpliva zraven.

Predlog *pō* je bil obširneje obdelan v prvem letniku našega lista.

Pod, nad, pred. Znana napaka je mešanje *pod* in *izpod*: riba tiči izpod skale. Raba je pravilna samo na vprašanje *od kod*: riba je švignila izpod skale. V starini in v obrobni narečjih nahajamo: *pod* pridigo spati (= med); mati so kurili ogenj v nedeljo *pod* mašo. Prim. sh. na prediki i *pod* misom spavaš!

V pomenu nadkriljevanja, preseganja je raba predloga *nad* pristno slovanska. V slovenščini se sicer že močno uveljavljata *čez* in *prek*, vendar je *nad* še zelo pogosten: Salomonova modrost je bila *nad* modrost Egipčanov; pameten *nad* svoja leta (Župančič); to ti je pijanec *nad* pijance; Odisej — *nad* zemljane po umu je on (Sovrè); dekle se oblači *nad* svoj stan; kar je bilo vina *nad* domačo rabo, ga je poprodal; delati *nad* ure; *nad* silo domišljav. Občutek imamo, kakor da včasih nosilec dejanja izraža svojo misel sklonjen *nad* predmetom: množice so se zavzele *nad* njegovim ukom; zjokal se je *nad* domovino; ne beli si glave *nad* tem; bedeti *nad* otrokom; *nad* reveži je bil kakor divja zver. Kljub vsemu temu sem mnenja, da gredo predaleč naslednji zgledi: za svoboden užitek vseh ljudi *nad* posedovanjem; delo *nad* to igro; spotaknil sem se *nad* tem kamnom (= obenj).

Kako je s sestavljanjem teh predpon? Kaj je domačega, kaj iz tujščine? Slovanska dediščina so sestavljenke z glagolsko osnovo: *podtikanje, nadlega, predprega*. Ravno tako se delajo ljudske besede iz predložnih zvez: kar je *pod* roko, *nad* streho, *pred* mestom, je *področje, nadstrešek, predmestno*.

Tujščina so sestavljenke z neglagolskim samostalnikom. Po romanskem *sub-* ali nem. *unter-* imamo: podčastnik, podgozdar, podkralj, podnarečje, podporočnik, podpoveljnik, podpredsednik, podravnatelj, podtajnik, podžupan. Po nem. *ober-*, *erz-*: nadangel, nadčlovek, nadporočnik,

nadpregled, nadškof, nadučitelj, nadvojvoda, nadsvetnik, nadkuhar, nadvrednost, nadoblast. Po nem. *vor-*: predgovornik, predjed, predplačilo, predpravica, predpraznik, predstraža, predpogoj. Te vrste sestavljenke spoznaš tudi po tem, da imajo po dva poudarka. Rodila jih je lagodnost in želja po neopisanem izrazu, a ne samo pri nas, marveč tudi pri drugih Slovanih. SP teh predpon ne obravnava enotno, za te je strožji, za one spet milejši; vsekakor je potrebno imeti ta določila pred očmi, kadar pišemo. SP predlaga tele opisane izraze: nižji gozdar, županov namestnik, višji svetnik, prvi kuhar, presežna vrednost, prejšnji govornik, naplačilo, posebna pravica, prednja straža, prvi pogoj itd. Vsekakor je treba priznati, da se je večina takih po svojem bistvu napačnih sestavljenk že prijela; ne kaže jih kar povprek preganjati, toda vsaj novih naj bi več ne kovali!

Morda bo kdo ugovarjal, da so take sestavljenke lahko po domačem vzorcu, kakor so naša krajevna imena Preddvor, Podhom, Nadgorica. To ni res. Sprva se je govorilo: grem pred dvor, pod holm, nad gorico; stanujem pred dvorom, pod holmom, nad gorico. Šele iz tega je bil narejen nov imenovalnik. Ista razlaga velja za ljudske besede podkoleno, podlaket, podpazuha, predjesen, predzima.

Pre- rabi samo za predpono. Pomeni, da je lastnosti velika ali prevelika mera: prelepa podoba, predober človek. Dodaja se redno tudi prislovom: prezgodaj, preblizu; redkeje samostalnikom: almožna se ne sme dajat na prehvalo (Trubar); Bog dá lek in prelek (Erjavec, Torba); premraz je, preblato je.

Radi je okamneli lokal ženskega samostalnika *rad-i* ‚gratia‘. Rabi se kot predlog v stcsl., rus. in sh. zdaj za samostalnikom, zdaj pred njim, prim. rus. *čego radi*; sh. *radi tebe sam ovdje*. Iz teh jezikov ga je sprejela tudi knjižna slovenščina. Tako je *radi* brez potrebe začel izrivati domačo predložno zvezo za *rad*, prim. pri Kastelcu *zarad njegovega govorjenja*. Danes splošno rabljena oblika *zaradi* je knjižni kompromis med obema.

Slovenščina pozna oblike *proti*, *sproti*, *naproti*, *nasproti*. *Naproti* še očitno kaže prehajanje iz prvotne prislovne rabe v predložno: *šel sem materi naproti do pol pota*. Zmotno je mnenje, da se rabi samo v prijaznem pomenu: *uničenju in smrti naproti* (Vl. Levstik); *vragu naprot'*, *ljudstvo lačno!* *Sproti* je v knjižnem jeziku samo prislov: kar čmrlji nabero, vse *sproti* snedo. *Nasproti* se rabi prislovno in predložno v nevtralnem ali sovražnem pomenu: *nasproti stanovati*; *nasproti glasovati*; *nebes in morje — večnosti dve, ki nasproti si strmita* (Župančič). Kot predlog se veže ob gibanju z dajalnikom, ob stanju tudi z roditeljskim: *nasproti vodi plavati*; *stanujem nasproti šole*. Kadar je zapostavljen, se rabi zmerom z dativom: *meni nasproti se je čisto spremenil*. Osnovna oblika *proti* ima vse zgoraj omenjene prislovne pomene: *pridi meni proti* (Trubar); *žival je tako sestradana, da vse proti požre*; *govoril je in delal proti*. Kot predlog pomeni kraj, čas, nasprotstvo in razmerje: vsak ima prste proti sebi obrnjene; proti zatonu rimskega cesarstva; to je storil proti očetovi volji; imel je pri njih hrano proti temu, da je malo popazil na otroke.

292 Dasi bi bili lahko nastali na domačih tleh, so verjetno vendar po nemščini: *prodaja proti gotovini*, *izpustiti proti odkupnini*, *vstop samo*

proti vabilu. V zadnjih letih je tudi nastopila nedomača sestava z negl-golskim samostalnikom, narejena po nem. *gegen-* ali po mednarodnem *anti-*: proticesar, protidokaz, protistrup, protitožba, protiusluga, protiutež, protifašist, protirevolucionar. Da je to tuje blago, izpričuje dvojni poudarek. Kjer le moremo, nasprotje rajši izražamo s pridevnikom: *nasprotni dokaz*, vendar je napačna raba dostikrat že docela zmagala: *protireformacija*.

Mimo je prislov ali predlog: *mimo iti*, *mimo doma iti*. V gibanju mimo predmeta je zapopadena nekakšna ločitev od njega, od tod vsi nadaljnji pomeni tega predloga. Nalašč navajam nekaj več zgledov, ker je takšna raba v časnikarskem jeziku skorajda izginila. Nekateri pisatelji jo spet obnavljajo, bodisi po starejših piscih, bodisi po govoricu domačega kraja: živela je zase, mimo drugih deklet (Kranjec); nisem ti človek, da kvasil bi mimo resnice (Sovre); mimo svoje volje je morala za njim; povedati vsem narodom resnico mimo njihovih vlad; saj se nisem dala videti nikomur mimo služabnikom iz hiše (Leben); mimo zapovedane morale je na svetu tudi še splošno človeška.

Predmeta, ki se gibljeta drug mimo drugega, lahko primerjamo; od tod raba pri stopnjevanju: on ni takega trpljenja zaslužil mimo drugih (to je v primeri z drugimi; Dalmatin); naša pravica je starejša mimo vaše; tebi dam prednost mimo vseh drugih kupcev; eden dečkov, večji mimo drugih; smrt bi bila boljša mimo takega življenja; vse se je podražilo mimo prejšnjih časov za dvakrat; vseč so mu bile ena bolj mimo druge (Trdina); kolikor je nebo višje mimo zemlje (Ravnikar).

V sestavi se prislov *mimo* lahko strne z glagolom ali pa tudi ne; že v stesl. imamo dvojno pisavo *mimo tešti* in *mimotešti*. V slovenščini so iz ljudske govornice samo *mimo iti*, *mimo gredoč* in *mimogredé*. V knjižnih besedah pisava močno omahuje. Kadar je v drugem delu sestave živ deležnik, je gotovo bolje pisati narazen: *mimo drveči vlak*. Seveda pa se pišejo skupaj sestavljenke iz predložnih zvez: *mimonaravni čudeži*, *mimovoljni gibi*.

Predlog *pri* se rabi tudi za priseganje in rotnenje: *pri moji veri*; *pri moji duši*; *zarotiti pri živem Bogu*; *pri soncu se je zaklel*, da se bo maščeval. To rabo pripisujejo nemškemu vplivu, češ da je slovansko samo *na mojo vero*, vendar je to samo domneva. *Pri* je sprva zaznamoval neposredno bližino; iz tega osnovnega pomena pa je tudi že nakazana pot do gornje pomenske tančine. Nikar tudi ne zapirajmo oči pred dejstvom, da evropski narodi že dolgo žive v nekakšni kulturni skupnosti in da je marsikaj, kar pri nas pripisujemo zgolj nemškemu vplivu, last večine teh narodov, ne samo nemškega.

Predlog *o*, *ob* izraža tudi izgubo, prim. polj. *przyjście o rozum*; češ. *o hrdlo pripraviti*; slov. *ob glavo dejati*; *krava je ob mleko*. To rabo so po krivem razkričali za germanizem. Predlog *o(b)* med drugim lahko izraža tudi vzrok in iz te rabe so še čisto na slovanskih tleh zgledi, kakor polj. *o śmierć idzie*; sh. *ptica leti u zamku, ne znajući da joj je o život*; slov. *ob glavo mu gre* (Ravnikar). To isto izpričujejo tudi glagolske sestavljenke s pomenom izgube, ki jim gotovo ne moremo očitati tujščine: obglaviti, obupati, omagati, obekniti (iz *obvekniti*, to je izgubiti vek, moč); drevo se oblistuje.

LITERARNI SPREHOD PO DELU STARE LJUBLJANE

Etiam saxa loquuntur.

Živa podoba krajev, kjer je umetnik živel in delal ter zajemal iz njih motive svojim stvaritvam, nam pomaga še bolj se približati umetniku. Za objektivno razumevanje umetnosti in njenih stvariteljev pa je celó nujno poznati njihove kraje in deželo, in sicer z vso družbeno podobo tedanje dobe, sicer so naše sodbe kaj lahko anahronistične in laiško subjektivne. Kratko je to povedano v Goethejevem izreku: »Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen.«

To velja mutatis mutandis za vse vrste umetnosti, prav posebej še za besedno. Kdor na primer ni še nikoli videl in zadihal kraške zemlje in njenih borov, doživi Kosovelove pesmi mnogo manj intimno. K stvaritvam iz odmaknjene dobe je pa potrebno tudi poznanje zgodovine krajev, kakor je sploh vsakomur potrebno poznanje domače zemlje, ako hoče resnično živeti z njo, sicer je v svoji lastni domovini kakor tujec.

S takimi mislimi pojdemo na literarni sprehod po Ljubljani. Zanimiv bi bil po kronološkem redu dogodkov ali po zaokroženih poglavjih posameznih osebnosti. Pravi sprehod po mestu pa je vezan na zaporedje objektov po krajevni legi. A tudi tu moramo včasih stopiti vsaj v mislih hkrati na različne kraje, ki jih vzročno veže isti dogodek.

Ljubljano je opisala in zbirala njeno zgodovinsko gradivo pisana množica njenih Homerjev. Ker pa ta spis ni razprava, ki bi potrebovala dokumentarnega utemeljevanja za posamezne probleme, marveč je le izbor dognanih dejstev, virov ne navajam podrobno.

Stopimo na vrh Ljubljanskega gradu, da si za uvod predočimo kratko skicirano zgodovinsko podobo Ljubljane bolj plastično! Razgled z Gradu na mesto in obsežno panoramo je popisal Josip Wester v brošuri »Razgled z Ljubljanskega grada« (1929). To prepustimo posebnemu ogledu.

Nas zanima zdaj grajski hrib. Na njem je bil čisto naravno začetek naselja že v »najstarejših« časih. Ko se je dno usahlega jezera od našega griča do Krima posušilo v trdna tla, je bil takle griček, ki ga obdaja reka po 100 do 500 m blizu kar od treh strani, prav privlačna točka za utrdbo. O tem pripovedujejo izkapanine o Ilirih ob koncu »železne dobe«. Za njimi so imeli tu utrdbo Rimljani do 5. stoletja, nato Langobardi, potem pa mejni grofi, vojvodi in knezi, ki so vladali našemu ljudstvu.

Na prostoru razvalin današnjih »Šanc« (= branik) je bila prastara utrdba temeljito obnovljena leta 1543, v stoletju hudih turških vpadov, ker na tej strani je hrib najbolj dostopen in položen. Tu je prebival vicedom, namestnik deželnega poglavarja. Zraven je bil stolp za čuvaja. Francozi so zgradbo porušili z obstreljevanjem (1813). Po njihovem odhodu so Ljubljančani razvalino zasuli z nasipom in speljali pot po ravnem na glavni vrh do impozantnega gradu, ki daje tako izredno zanimivo arhitektonsko podobo celotni Ljubljani in je viden na več deset

kilometrov daleč. Začetek grajskega poslopja sega v 11. stoletje, v dobo koroških vojvod Španhajmov. Današnjo obliko je dobil grad šele v 15. in 16. stoletju; okrogli stolp ob glavnih vratih je iz leta 1543. Ves grad je bil obzidan s trojnim zidom, ki pa že v Valvazorjevi dobi ni bil več kos v obrambi proti modernejšemu orožju.

V gradu je bil sedež deželnega poglavarja fevdalca in tudi prostori za deželnega kneza, kadar je prišel na obisk. Posebej je omembe vreden gotovo *Ernest Železni*, poslednji po slovenskem obredu ustoličeni koroški vojvoda (1414), ki je bil našemu Jurčiču toliko simpatičen, da ga je upodobil kotvažno osebo v svoji povesti »Hči mestnega sodnika«. Leta 1421 je prišel v Ljubljano in rešil spor zaradi nabavljanja lesa v turjaških gozdovih v korist meščanom proti samemu mogočniku deželnemu glavarju grofu Juriju Turjaškemu; dve leti nato ga je celo odstavil.

Grajske ječe so sprejemale upornike; med temi se spomnimo vsaj treh protestantov Jurija Dragolica, dr. Lenarta Mertlica in Pavla Wienerja, ki jih je dal škof Urban Tekstor zapreti leta 1547 ob prvem večjem navalu proti reformatorjem, ki bi bil lahko zajel tudi Trubarja, če ga ne bi bili prijatelji opozorili na nevarnost, da se je še pravočasno umaknil na Bavarsko. Morda bi bil ostal v teh ječah pokopan začetek našega tiska — kdo ve za kako dolgo!

Na zunanji zahodni strani gradu je stal nekoč lesen stolp piskačev, mestnih muzikantov (Pfeiferturm). Mesto je imelo štiri take muzikante, ki so v poletnem času igrali vsak dan ob enajstih. S tega stolpa so trobentači slovesno pozdravili *Trubarja* 26. junija 1561, ko se je po trinajstih letih zmagoslavno vračal v močno protestantsko Ljubljano kljub nasprotovanju katoliške cerkvene in državne oblasti: »Ko je jahal v mesto Ljubljano, je najprvo samo en stolpni čuvaj trobil na pozavno, ko je pa prišel k Andreju Forestu (meščanu), da bi pri njem prenočil, so vsi štirje s piščalmi in trobentami štiriglasno igrali *Te deum laudamus* čisto dobro in umetno dlje ko četr ure.« (Tako se bere v Elzejevi knjigi, povzeto po Trubarjevih pismih; prim. Rupel, Slov. prot. pisci, 160.) Tudi ta stolp so porušili Francozi; današnji razgledni stolp z uro je iz l. 1848.

Po odpravi Napoleonovih Ilirskih provinc je avstrijska oblast uporabljala grajske prostore za zapore. Prvi naš povestničar Janez Cigler je bil tu kaznilniški kurat devet let (1823—1832), preden je odšel v Višnjo goro. Nekaj časa je bilo v gradu nastanjeno vojaštvo. — Med prvo svetovno vojno je Avstrija zapirala tu politično sumljive osebe; med temi je bil *Ivan Cankar* zaprt šest tednov (od 25. avgusta do 9. oktobra 1914). Odmev tega pripora je v Podobah iz sanj v črtici Sence. Izmed literatov sta bila zaprta tudi Vladimir Levstik in dr. Ivan Lah ter takratni goriški profesor dr. Karel Ozvald in še mnogi kulturni delavci. Nadalje je grad postal taborišče za vojne ujetnike Italijane. Po prvi vojni je županstvo prepustilo gornje nadstropje grajskega trakta ob razglednem stolpu za zasilno bivališče kot prvi »Akademski dom« slušateljem novo ustanovljene slovenske univerze (v letih 1919 do 1922), dokler ni bil ustanovljen lepo opremljeni »Akademski kolegij« v poslopju bivšega hotela »Ilirije« v Kolodvorski ulici št. 22. Danes pomaga grad reševati stanovanjsko stisko nekaj sto ljudem. — Poglejmo na Ljubljano tam spodaj!

»In kakor ovije se val okrog skal,
ob Gradu se lije Ljubljana,
vsa z mesecem posejana;
boječe se strehe stiskajo...«

Takšno je gledal ob odhodu v tujino Oton Župančič. Mi si jo oglejmo vso s soncem posejano, to Prešernovo »ljubico nebes in sreče«, ki pa jo je v njenih osmih stoletjih življenja zakrival tudi premnog neprijazen, krvav in smrten žarek.

Med grajskim in Šišenskim hribom se preлива skozi dober kilometer široka vrata obširno Ljubljansko barje od Krima v prostrano Ljubljansko polje in v Posavje. Na tem prevalu so si Rimljani pod cesarjem Oktavijanom Avgustom zgradili leta 34 pr. n. št. utrjeno vojaško taborišče *Emono*. Stala je med današnjo Zvezdo in Mirjem na področju Gradišča in Rimske ceste. Utrjena je bila z 2 m debelim zidom, stražnimi stolpi in 20 m širokimi jarki. Zgodovina ve povedati, da so Rimljani tudi v njej že uprizarjali gledališke predstave. *Emono* je razdejal leta 452 hunski kralj Atila. Nanjo spominjajo zgodovinska imena: Emonska cesta, Rimska cesta, ime Gradišče ter Mirje, ki mu izvira ime od latinskega »murus« = zid. Živo pričajo o njej izkopanine rimskih grobišč okoli Emone in še do danes ohranjeni ostanki zidu: en del južnega zidu je ob ulici Mirje za Tehniško srednjo šolo, drugi del je ostanek vzhodnega zidu ob NUK v Vegovi ulici, zdaj prekrit s ploščadjo za prehod in počitek pešcem; ta del je bil od 12. stoletja uporabljen za mestno obzidje Ljubljane.

Ob graditvi Tehniške srednje šole na Mirju se je *Aškerc* kot mestni arhivar posebej zavzel za to, da so iz groblje, porasle s travo in osatom, restavrirali nekdanji emonski zid, kot pesnik pa je zajel iz emonske dobe gradivo za svojo labodjo pesnitev »Atila v Emoni«, a je ni več mogel objaviti sam; to je storil Josip Wester še v letu pesnikove smrti (1912) v Lj. Zvonu in potem v knjižni izdaji.

Za Huni so pridrli na to ozemlje Langobardi. V 6. stoletju so se po odselitvi Langobardov v Italijo (568) tu naselili Slovenci. Naselje ob zahodnem pobočju grajskega hriba do desnega brega Ljubljanice na območju Starega trga je najstarejši del *Ljubljane*. To prvo naselje je bilo namreč trg in ne mesto. Obzidano je bilo od grajskega poslopja po slemenu hriba do »Šanc«, tu pravokotno navzdol čez začetek Karlovške ceste do Ljubljanice, dalje do današnjega Hradeckega (prej Čevljarskega) mostu ter med današnjim Mestnim in Starim trgom naravnost v hrib do grajskega poslopja. Ime »*Stari trg*« je dobilo to naselje pač šele potem, ko se mu je pridružilo v 12. stoletju na levem bregu Ljubljanice drugo naselje, imenovano »*Novi trg*«. Ta je bil obzidan ob Zoisovem grabnu, ob stari črti emonskega zidu ob Vegovi ulici do današnje uni-
verze in do Ljubljanice ob Dvornem trgu.

Tema dvema »*Trgoma*« se je skoraj nato pridružil še tretji trg, »*Glavni trg*«, ki je obsegal današnji Mestni trg in območje šenklaške cerkve. Obzidan je bil ob Ljubljanici od Hradeckega do Zmajskega mostu, od tod med Vodnikovim in Krekovim trgom mimo Mestnega doma in po pobočju do grajskega poslopja. Tako je bilo obzidano celotno mesto. Vanj je vodilo šest vrat ob močnih obrambnih stolpih: 1. Pisana

vrata (tudi Hrvaška ali Karlovška) ob dohodu s Karlovške ceste na današnji Gornji trg (Florjanska ulica); 2. Vodna vrata na Žabjaku; 3. Križevniška ali Nemška vrata na današnjem Trgu francoske revolucije ob cerkvi nemškega viteškega reda; 4. Vicedomska vrata ob vhodu v Gosposko ulico; 5. Špitalska vrata pri Tromostovju ob vhodu v Stritarjevo ulico; 6. Kioštrska vrata ob nekdanjem frančiškanskem samostanu na Vodnikovem trgu ob vhodu s Poljanske ceste. Obzidje je bilo odstranjeno ob koncu 18. stoletja.

Ime Ljubljana je mesto vsekakor povzelo po reki, ki teče skozenj, ker je ta pač prvotnejša od naselja. Prvikrat ga srečamo v redkih ohranjenih zapiskih: leta 1144 »Laybach«, dve leti nato tudi slovensko obliko »Luwigana«. Ulrik Španhajmski se je podpisal 1146 »Wodolricus de Luwigana«. Sto let nato jo srečamo označeno tudi že kot mesto: »in Labaco intra murum civitatis« — v listini koroškega vojvode Bernarda kartuzijancem v Jurkloštru (1243).

Vse prej kot vesela in lepa je bila *družbena ureditev* stare Ljubljane. Plemstvo se je usidralo v glavnem v »Novem trgu«, meščanstvo pa v naselju »Starega« in »Glavnega trga«. Vmes, na dnu in na podstrešju, pa se je stiskala plebs vulgaris, »drhal« služinčadi in nižje vrste delavcev ter ljudje brez meščanskih pravic.

Politično je bila Ljubljana prestolnica Kranjske dežele (do 1918), ki jo je upravljal vselej le plemič kot namestnik deželnega kneza ali vladarja; v različnih dobah je imel tak namestnik različen naslov in položaj (deželni poglavar, gubernator, deželni predsednik) do ustanovitve prve Jugoslavije (1918), ko je bilo plemstvo pri nas odpravljeno.

Za meščane in neplemiške prebivalce je imelo mesto svojo upravo ali *magistrat*, ki mu je načeloval od meščanov voljeni sodnik (Richter) z vsemi upravniskimi in sodniškimi pravicami in dolžnostmi. Od leta 1514 sta bili upravniška in sodniška funkcija razdeljeni na dve osebi: načelnik mestne uprave je dobil naziv *župan*, njegov namestnik pa *mestni sodnik* s kazensko in civilno jurisdikcijo.

1. PO STAREM TRGU IN DO MAGISTRATA

Pa začnimo pravi *sprehod po mestu!* Najlaže bo spremljati vsaj večje dogodke kolikor toliko tudi kronološko, če začnemo na začetku Karlovške ceste ob predoru skozi Grad. Pred dvema stoletjema bi se bili morali tu javiti stražarju v stolpu, da bi nam dovolil vstop skozi mestna vrata. V posebnih časih bi morali čakati celo na posebno županovo dovoljenje. Tedaj so bili predpisi strogi; za meščane in tujce je veljala hora legalis ob devetih zvečer in tudi po hišah je morala biti popolna zatamnitev zaradi večje varnosti pred požarom. Hiše so bile namreč grajene precej z lesom, zlasti pa strehe krite s skodlami. Svečava je bila primitivna: leščerbe, trske in sveče. Ulice niso bile razsvetljene do konca 18. stoletja, požari pa kljub temu pogosti (kakor tudi potresi).

Nad *Karlovško cesto* na pobočju Gradu je blizu 200 let obratovala Samassova zvonarna (1750—1932). Tu je bil ulit tudi znameniti veliki zvon za Sv. Jošt nad Kranjem, ki ga krasi na vnanjem obodu zgo-

dovinski *Prešernov napis*: »Moj bron je najden bil v dnu morja ...« Zvon je namreč ulit iz turških topov, ki jih je s turškimi ladjami vred potopilo rusko, francosko in angleško brodovje v grško-turški pomorski bitki v Jonskem morju pri Navarinu (1827). To je bila najodločilnejša bitka v dolgoletnem osvobodilnem boju Grkov, dokler niso po skoraj 400-letnem turškem suženjstvu dosegli samostojnost (1830). Iz morja dvignjene topove so prepeljali v Trst, tam jih je nekaj kupil ljubljanski livar Anton Samassa in pretil njih bron v šentjoški zvon (1834).

Pod livarno na spodnji strani ceste (št. 4) je stala v Prešernovih časih zidana hišica z gostilno »Pri Kamničanu«. Tu je živela lepa krčmarjeva hčerka *Zalika Dolenčeva*, za katero se je Prešeren zanimal že o počitnicah leta 1824 in jo resno snubil potem, ko se je vrnil kot mlad doktor z Dunaja v Ljubljano (1828), a ga je zavrnila. Pesem o »*Povodnem možu*« je Prešeren zložil sicer že 1825/1826 po bajki o Urški Šaferjevi v »*Valvazorju*«; verjetno je, da je Urško preimenoval v Zaliko šele za objavo te pesmi v Kranjski Čbelici 1830 v šaljivem maščevanju nad Zalikino prevzetnostjo; zanimivo je, da je potem v »*Poezijah*« leta 1846 spet zamenjal »svojo« Zaliko za »*Valvazorjevo*« Urško. Zalika pa je res »dolgo vodila možake za nos«, ker se je poročila (z blejskim sodnikom Janezom Devom) šele v svojem tridesetem letu (1833). Iz tega zakona izhaja kot vnuk glasbenik Oskar Dev.

Hrenova ulica ima ime po rastlini (kakor vzporedna Rožna ulica), in to že iz stoletja pred Tomažem Hrenom.

Na Gornjem trgu št. 24 v dvorišni hiši je pri krojaču Antonu Repovšu od pete do sedme stanoval *Ivan Cankar*.

Pri cerkvi sv. Florjana je dobil 23. junija 1796 nadarbino (beneficiat) *Valentin Vodnik*, ko je bil na Zoisovo priporočilo prestavljen z bohinjskega Koprivnika v Ljubljano, da je tu lahko delal pod Zoisovim mentorstvom. Tu je izdajal »*Veliko Pratiko*«, urejal prvi slovenski časnik »*Ljubljanske Novice*«, pisal poučne spise in zlagal pesmi. Stanoval je v nekdanjem starem šentjakobskem župnišču in opravljal tudi kaplansko službo pri Sv. Jakobu dve leti, nato pa postal profesor poetike (= petega razreda) na gimnaziji. (Cerkev sv. Florjana je bila sezidana leta 1671, čez sto let je pogorela, današnja je poznejša restavrirana.)

V *Rožni ulici št. 5* je za našo literaturo ena sploh najpomembnejših hiš. Tu v prvem nadstropju je prebival naš *Prešeren* s svojim vzgojiteljem in vzrediteljem, starim stricem Jožefom Prešernom, v letih od srede 1829 do 1835, to je v dobi, ko je ustvaril svoje najlepše pesnitve *Gazele*, *Sonetni venec*, *Sonete nesreče* ... In tu je sprejel najstrašnejše udarce usode, ko so mu 6. julija 1835 zvečer sporočili neusmiljeno vest, da je Čop v Savi utonil. Še pred kratkimi urami poprej sta se prav tu v stanovanju videla poslednjikrat, ko ga je prišel Čop vabit na kopanje v Tomačevo. V praznino teh zidov so pesniku odmevale prijateljeve poslednje besede: »Ah, zame nimaš nikoli časa!« Od tod je pesnik kar planil skozi mesto v mrtvašnico na Dunajski (zdaj Titovi) cesti k mrtvemu prijatelju in tam našel vsaj nekoliko uteha ob pogledu na milo prijateljevo obličje, ki je razodevalo konec boja in trpljenja in se je iskra njegovega duha čista vrnila spet k Praluči. — Stari stric Jožef Prešeren se je v to hišo priselil z Ježice v juliju 1829, ko je bil 77 let

star upokojen kot župni upravitelj na Ježici; umrl je tu leta 1835. Gospodinjala jima je pesnikova sestra Katra.

Ravno ta hiša je postala 1869 rojstni dom zgodovinarju kanoniku dr. Josipu Grudnu († 1922). Največje njegovo delo je obsežna, poljudno napisana mohorjanska »Zgodovina slovenskega naroda« (1910—1916).

V Rožni ulici je Prešeren rad zahajal v družbo prijateljev v bližnji dve gostilni: na št. 15 »Pri Lozarju«, ob Ljublanici pa k »Sodčku« v hiši na stikališču Hrenove, Žabjaka in Pred Prulami. Tu se je s prijatelji deset let skrivaj shajal, da se je umaknil režimskim vohunom. Kasneje so imenovali gostilno v Rožni ulici št. 39 »Prešernov hram«.

Levstikov trg ob šentjakobski cerkvi ima bogato zgodovino za seboj. Po slovstvene zanimivosti je treba tu stopiti časovno do protestantske dobe nazaj. Na prostoru ob cerkvi je stal že pred 16. stoletjem samostan, potem spremenjen v zavetišče (hospital) za ubožce in onemogle idrijske rudarje; imenovali so ga »cesarski špital«, a ni bil bolnišnica. Na ukaz nadvojvode Ferdinanda je škof Janez Tavčar leta 1596 poklical v Ljubljano jezuite, da bi s šolstvom pomagali zatreti protestantizem. Namestil jih je v »cesarsko ubožnico«, zraven šentjakobskega pokopališča so dobili pa še deško vzgajališče od cistercijancev iz Kostanjevice. Za pregnanimi protestanti so obnovili »latinske šole« — gimnazijo in ustanovili zraven konvikt. Ker pa so jim bili prostori premajhni, so pokupili 30 hišic okoli cerkve, jih podrli s cerkvijo in samostanom vred in si dogradili novo stavbo (1603) in cerkev (1615), nato še en trakt. Leta 1604 so razširili gimnazijo na 6-razredno, zraven ustanovili dveletni licej za teološki in filozofski študij. Ker je v pol stoletja število gojencev in dijakov naraslo, so deželni stanovi zgradili jezuitom novo gimnazijsko poslopje (1568) na prostoru današnje »Levstikove osnovne šole«.

Pri *šolskih gledaliških predstavah* so jezuiti gojili verskovzgojno dramatiko iz svetopisemske snovi, mitologije in zgodovine. V cerkvi so uprizarjali pasijonske igre in gostovali z njimi tudi drugod (n. pr. v Kranju 1730); iz leta 1771 hrani naša NUK 45 listov nemškega teksta take igre. Poleti so uprizarjali igre na prostem ob svoji poletni pristavi v Tivoliju »Pod turnom«. To ime prihaja od tod, ker je nad to stavbo više v hribu res stal nekoč stolp (turn), ki ga je pa razdejal celjski grof Ulrik II., ko je z vojsko (1442) oblegal Ljubljano v boju proti avstrijskemu cesarju Frideriku III.

Šolske dramske predstave so bile v latinskem in nemškem jeziku. Dijaki so pa v večernih urah po mestnih in predmestnih hišah na svojo roko uprizarjali tudi *slovenske igre*, da so si pridobili za preživljanje darov pri preprostih ljudeh, nevesčih latinščine in nemščine. Prva taka igra je izpričana z dne 22. januarja 1657, imenovana »Paradiž« ali »Raj«. Tekst ni ohranjen in »morda literarno niti prirejen ni bil« (Kidrič).

V zgodovinskih dramah so tendenciozno povelečevali vladarje (Maksa I., Karla V., M. Stuart) in tudi zmago nad Turki pri Sisku iz leta 1593. Za obrambo fevdalnega sistema so udarili po kmetskih uporih. Prikazovali so jih v smešni podobi, hoteč pokazati nesmiselnost upora proti cesarju in gosposki. Konkretno so vzeli za primer zgodovinskega junaka Štefana Fadingerja, vodjo nemških upornih kmetov pred Linzem iz leta 1626. Taka uprizoritev v Ljubljani je bila n. pr. leta 1659 na

pustno noč, da je bila grotesknost še bolj žgoča. Igra se je imenovala »Palinodia« (Spokorna pesem kmetov).

Mnogi gojenci so se kljub hudemu dogmatizmu v vzgoji razvili pozneje v nadpovprečne in celo genialne znanstvenike in umetnike; univerzitetne študije so nadaljevali največ v Italiji ali pa na Dunaju. Spomnimo se n. pr. Jurija Vege in Antona T. Linharta, ki sta kot sošolca končala gimnazijski študij leta 1773.

Papež Klement XIV. je 1773 razpustil jezuitski red. Šola je bila poslej v posvetnih rokah, menihi so se razšli, a na srečo so prej še popravili svojo bogato knjižnico, kajti naslednje leto bi jo bil velikanski požar uničil, kakor je uničil vsega blizu sto hiš in jezuitski samostan z dvema semeniščema ter šentjakobsko in florjansko cerkev (1774).

Pogorišče je kupil bivši jezuit abbé *Gabriel Gruber* (1740—1805), profesor na ljubljanskem liceju (od 1769) za hidravliko, mehaniko, geometrijo in risanje; obvladal je tudi arhitekturo, slikarstvo, glasbo in kopico jezikov. Po lastnih načrtih si je zgradil v šestih letih (1775—1781) v baročnem slogu prekrasno palačo, ki še zdaj stoji na voglu Levstikovega trga in Zvezdarske ulice. Namenil jo je za matematične in zvezdoslovne študije; imenovali so jo »zvezdarno« (die Sternwarte). Glavni vhod je iz Zvezdarske ulice; tu je eno najlepših stopnišč v Ljubljani. Hišno kapelo in dvorano je poslikal Kremser-Schmidt s freskami. Hišo je moral Gruber prodati zaradi dolgov, ker jih ni mogel poravnati kljub velikim zaslužkom pri kopanju in graditvi prekopa (1772—1782), ki mu je sam izdelal načrt in vodil delo in se po njem imenuje Gruberjev prekop. Zaradi nesoglasja z oblastmi pri gradnji prekopa je odšel iz Ljubljane (1784) ter v Rusiji kot general jezuitskega reda umrl; zgorel je ob požaru samostana v Peterburgu (1805).

Vhod v Gruberjevo palačo z Levstikovega trga je zazidan. Na tej strani palače proti Rožni ulici je prizidal kavarnar in hotelir Virant veliko, a manj razkošno hišo leta 1840. Zdaj ima hišno št. 3; v njej je nameščen Državni muzej LRS.

Jezuitska gimnazija (iz leta 1658) ni zgorela ob tistem strašnem požaru. V njej so poučevali po razpustu jezuitskega samostana (1773) deloma še nadalje bivši menihi do leta 1790; tedaj je vlada premestila gimnazijski in licejski zavod v nalašč za šole adaptirano poslopje opuščene starega frančiškanskega samostana na Vodnikovem trgu. Glavno dvorano bivše gimnazije so odslej uporabljali za zabave, plesé, razstave in zborovanja. Hiše se je prijelo ime »reduta« (frc. redoute = plesišče, zabavišče), čeprav je bila v njej nameščena tudi normalka (osnovna šola) ter predavalnica za anatomijo in kirurgijo, kjer je predaval učenjak prirodoslovec Baltazar Hacquet po izgonu jezuitov celih 14 let (1773 do 1787); tudi stanoval je tu.

Posebej nas zanima nekdanja reduta še zato, ker je imel v njej slikarski atelje *Matevž Langus*. V to domovanje je hodil Prešeren gledat Julijin portret, »sled sence zarje unstranske glorje«. (Sonet z akrostihom »Matevžu Langusu«!)

Nasproti redute je stala (pred potresom) na prostoru današnje hiše št. 6 nekdanja *Trubarjeva hiša* z bogato njegovo knjižnico; oboje je Trubar prodal ob svojem begu v Nemčijo deželnim stanovom.

Na *Starem trgu* je stal magistrat že v 13. stoletju (1297). Zgodovinarji si niso na jasnem glede prostora: Valvazor ga omenja nedoločno, I. Vrhovec in P. Radics trdita, da je stal ob križišču Starega ter Levstikovega trga, nekako na prostoru hiše št. 21; V. F. Klun in M. Kos skle-pata, da je stal na prostoru današnje št. 4. Res je bil že v središču prvotnega Starega trga širok tržni prostor in na njem mestni vodnjak, zraven tega pa lipa, ki so jo zaradi njene trhlости v 17. stoletju posekali; Valvazor jo je kot študent še videl. To je bila tista znamenita lipa, ki je nanjo ohranjen spomin v Prešernovem *Povodnem možu*: »Na starem so trgu pod lipo zeleno trobente in gosli in cimbale pele, plesale lepote 'z Ljubljane so cele v nedeljo popoldan z mladenči vesele...« Valvazorjeva bajka (v XI, 685) ve »natančno« povedati, da je bil ta usodni ples prvo nedeljo v juliju leta 1547 (torej eno stoletje pred Valvazorjem, v Trubarjevi dobi) in da je bilo prevzetni deklici ime Urška Šaferjeva. Po ljudski domišljiji je povodni mož odplesal z njo v Ljublanico po današnji Stiški ulici. Ta ima ime po »*Stiškem dvorcu*«, ki stoji ob voglu te ulice na Starem trgu št. 34 in so ga zgradili leta 1627 s prezidavo iz treh hiš cistercijanci iz Stične za svojo rezidenco v prestolnem mestu. Do začetka našega stoletja je bil tu in deloma v hiši št. 21 od leta 1830 sedež deželnega in okrožnega sodišča. Tu je »iz pravnih koval rumenjake« — seve ne sebi, ampak svojemu šefu — Crobathov dohtar Prešeren. Nekaj desetletij kasneje sta se tu srečavala v pravnih stvareh tudi pravdarska dohtarja Zarnik in Tavčar.

V baročnem slogu krasno zidana je hiša št. 11a. Njena sedanja lastnica pesnica *Lili Novy* ji je posvetila pomembno razmišljajočo pesem o neznani skrivnostni usodi te hiše:

Temna so v našo hišo vrata,
v temno držé, visoko vežó.
Vanjo se sonca svetloba zlata
nikdar ni vlila in vlila ne bo...
A nad portalom zunaj nosi,
sklonjen v rameh, kameniti mož,
kakor da sámó lepoto trosi,
nežni balkon iz železnih rož.

Svoje desnice kazalec na ustna
dalj kot poldrugo stoletje tišči.
Tukaj vprašanja niso dopustna,
mного usod je, o mnogem molči. —
Mi pa v sobanah, starinsko prepolnih,
polni samí teh zgoščenih usod,
v srcih očaranih, strastnih in bolnih
venomer čujemo klice: odtod —!

(Iz uvodne pesmi v pesniški zbirki »*Temna vrata*«, dotiskani 1. februarja 1941 le v 300 numeriranih in 50 neprodajnih recenzijskih izvodih.) To je vzdih in vzklik, ki odmeva iz vseh teh zidov stare Ljubljane pod Gradom in ki nad njimi

zarja večerna in jutranja zlata
onstranski vlivata čéznje smehljaj.

V hiši št. 3 je bil 1872 rojen znameniti slikar *Matija Jama* (umrl 1947). Nasproti na št. 4 je bil 1641 rojen *Janez V. Valvazor*. Nekateri menijo, da ta podatek o hiši ne drži. Usoda si je privoščila še to muhavost, da tako vestnemu in požrtvovalnemu zgodovinarju ni ohranjen spomin niti na zadnji njegov dom, kjer mu zemlja grobek krije; ne vemo, ali je bil pokopan v Krškem, kjer je umrl (1693), ali so mu truplo prepeljali v družinsko grobnico pri matičnem gradu Valvazorjeve rodline v Mediji-Izlakah.

Prehod čez Ljubljano je zapiral širok dvonadstropni stolp, imenovan »tranča«. V njem je bila ječa in mučilnica za najhujše in na smrt obsojene zločince, preden so jih odpeljali na morišče. Pod trančo je bil prehod na stari Čevljarski most, zato ime tej prehodni ulici »Pod trančo« še danes, kakor ga je določil Fran Levstik, dasi je bil stolp podrt že eno stoletje poprej (1788).

V hiši št. 17 na sosodnjem *Mestnem trgu* je skoraj gotovo prebival *France Prešeren* kot petošolec (1817/1818) s svojima mlajšima bratoma Jožetom in Jurijem pri gospodnji Lizi, pri kateri je dotlej stanoval nekje na Poljanah. Jože je bil to leto prvošolec gimnazije, Jurij pa učenc normalke in je več ko verjetno, da sta bila kot šolarja začetnika v varstvu Franceta petošolca. Da je Jože tu stanoval, priča mrliška knjiga s podatki o njegovi smrti (30. IV. 1818 na *Mestnem trgu* št. 273, danes št. 17). France je bil naslednje leto kot šestošolec za domačega učitelja pri Pagliaruzzijevih v Cekinovem gradu v Tivoliju, kjer je danes muzej NOB. Leta 1819/1820 pa se je kot slušatelj prvega letnika filozofije zopet preselil semkaj na *Mestni trg*, a zdaj na št. 19, za domačega učitelja pri sodniku Jožetu Lavrinu. Prešernova usoda je z mnogostranskim naključjem povezana s to družino in njeno hišo. Lastnica hiše je bila Lavrinova žena, rojena Hartl; njena sestra je bila Julijana, por. Primic, Julijina mati. Julijana se je kot vdova (od leta 1816) preselila s svojima otrokoma iz Stritarjeve ulice št. 1 semkaj na *Mestni trg* 19, v hišo svojega očeta, ko je ta umrl (1817). Tako se je Prešeren (1819/1820) kot domači učitelj in stanovalec pri Lavrinovih bliže spoznal s Primčevimi ob njihovih obiskih pri Lavrinovih ter pogosto videval tudi Julijo, ki je bila takrat tri- do štirileten otrok in je dvanajst let nato postala njegova »Lavra«.

Nekaj let kasneje (1825) se je v to hišo naselila tudi družina hišnika Martina *Jelovška* s tedaj dveletno hčerko Ano, poznejšo materjo Prešernovih otrok. Ani je bila Primčevka krstna botra in jo je vzela k sebi (v Wolfovo ul. 6), da bi jo vzgojila za hišno hčerki Juliji. Toda Ana je odšla trinajstletna h Crobathovim in se tam spoznala s Prešernom.

Po smrti starega strica Jožefa Prešerna (1835) se je pesnik Prešeren preselil iz Rožne ul. 5 spet na *Mestni trg* 17 in si tu najel lastno stanovanje, dasi mu je njegov prijatelj in tedanji šef dr. B. Crobath ponudil stanovanje pri sebi. Toda Prešeren je ugodil sestri Katri, ki je želela ostati še dalje pri njem, da je ostala kot gospodinja preskrbljena. V tej hiši je prebival tedaj že tri leta tudi *Miha Kastelic*. Od tod se je Prešeren preselil nekaj hiš dalje v Ključavničarsko ulico 1. Vhod v to hišo je zdaj iz Krojaške ul. 2. (Podatki o Prešernovem stanovanju v letih 1836 do 1840 niso prav jasni. Prim. Kidričev »Prešernov album« na str. 288 opombo 38—41 ter na str. 308 opombo 136!) Vsekakor je pesnik med 1835 in 1840 stanoval v navedenih hišah na *Mestnem trgu* ter od tod rad zahajal za vodo ob Ljubljani v zanimivo gostilno pri »Črnem Juriju« (Cankarjevo nabrežje 9); tam so se večkrat sešli krakovski in trnovski pevci. Kadar so videli prihajati Prešerna, je zavpil kateri: »Fantje, dohtar gre: sedaj pa le eno zažingajmo!« In pesnik jim je plačal marsikak bokal (Harambaša in Vrhovnik).

V hiši št. 10 na *Mestnem trgu* je bil leta 1560 rojen protireformator *Tomaž Hren* kot sin protestanta in ljubljanskega župana.

Hiša št. 8 je bila v Prešernovih časih last rodbine Zeschkove, trgovcev s steklom. Tu je bila doma »steklena princezinja«, Smoletova ljubljanka *Fina Zeschkova*. A »deklica družga moža je objela, ki od ljubezni do nje si bil vnet«. To je Smoleta potrlo do obupa. Fina se je poročila (1823) z graščakom Terpincem na Fužinah pri Ljubljani. Njena domača hiša tu v mestu je bila zbirališče meščanske plutokracije, ki ji je Fina kot graščakinja prirejala razkošne večerne zabave s pojedinami. Kakšno nasprotje demokratskemu Smoletu! — Nekoč so bili lastniki te hiše Lanthieriji, doma z vipavskega gradu in trgovci z železnino. Iz te rodbine izhaja prvi ljubljanski župan Hans de Lanthieri, izvoljen leta 1514.

Na št. 6 je živel zlatar Peter Simonetti, ki sta si bila s Prešernom prijatelja in mu je Prešeren zložil napis za nagrobnik ženi in sinu.

Na št. 5 je imelo v letih 1820—1828 svoje prostore društvo »Casino«. Tedaj še ni bilo nemško šovinistično, ampak je gojilo med inteligenco družabnost in je bila v njem tudi slovenščina občevalni jezik. Med člani so bili tudi župan Hradecky, tiskar Blaznik, prirodoslovec F. Schmidt, kasneje tudi Prešeren.

Mestna hiša ali *magistrat*, tudi rotovž (iz nem. Rathaus = posvetovalnica). Do 15. stoletja se je ta del mesta razvil v bogato središče. Opuštili so razpadajoči magistrat na Starém trgu in si na prostoru današnjega magistrata sezidali novo poslopje leta 1484, več ko dve sto let pozneje (1718) pa sedanje poslopje z zanimivim peterooglatim stolpom; to letnico lahko beremo v vogalih plošče na uri. Kmalu zatem je postavil *Francesco Robba* spredaj umetniško izdelan vodnjak, ki ponazarja simbolično tri glavne kranjske reke: Ljubljanico, Krko in Savo; napajal je žejne Ljubljančane z vodo, speljano z Golovca in Šišenskega hriba, dokler ni Ljubljana dobila (1890) modernega vodovoda po zaslugi tedanjega občinskega svetovalca in poznejšega župana Ivana Hribarja.

Z magistratom je tesno povezan začetek stalnega *ljubljskega gledališča*. Gledališke prireditve plemstva v plemiški mestni četrti (na Novem trgu) v »deželni hiši« (današnja SAZU) in v Auerspergovem »knežjem dvorcu«, ki so jih prirejali s potujočimi italijanskimi in nemškimi igralskimi družinami, so zamikale petično meščanstvo, da so si jih tudi sami zaželeli. In res so jih že v 17. stoletju še v starem magistratnem poslopju priredili nekaj. V novem poslopju so to nadaljevali tako, da so se v zimski sezoni pogodili s posamezno igralsko družino kar za daljšo dobo gostovanja. Igralci so si sami adaptirali dvorano z odrom na svoje stroške. V zimi 1726/1727 je bilo že kar 54 predstav. Večkrat so bile zelo cenene, na hitrico improvizirane in celo ektemporirane z zbadljivkami na meščane, kar ni ostalo brez zamere. Bile so tudi zabavne v slogu našega sedanjega »Totega« in »Veselega teatra«.

Leta 1736 so mestni očetje priredili v drugem nadstropju magistrata dvorano za stalno gledališče (Komödienhaus). Še zdaj je ostanek te dvorane ohranjen z balkonom v današnji glavni posvetovalnici. Ta je namreč zavzemala tedaj le prvo nadstropje, v drugem pa je bila gledališka dvorana. Vmesni strop med prvim in drugim nadstropjem je bil odstranjen šele po potresu 1895 zaradi poškodb in od tedaj zavzema današnja posvetovalnica prvo in drugo nadstropje. V zgornjo dvorano je bil dohod po še ohranjenem stranskem stopnišču iz veže pred glavno

dvorano na balkon. Tudi lutkovne predstave so prirejali tu ter plese, dokler niso dobili dvorane v reduci. Misliti so pa začeli že kmalu na posebno poslopje za lastno mestno gledališče, ker so jim postale zlasti nemške potovalne skupine nezaželene zaradi njihovih nevšečnih razvad in podivjanega vedenja. A vtem jih je prehitela deželna uprava, ko je leta 1765 sezidala na prostoru današnjega poslopja Filharmonije »deželno gledališče«, odprto tudi meščanstvu.

Do začetka 18. stoletja je bilo pred mestno hišo prizorišče srednjeveškega mučenja kaznjencev. Hujše grešnike so izpostavljali meščanom v zasmeh v železnih kletkah (Narrenkötterle = norčevska bajtica), manj nevarne pa na sramotni oder (Pranger), privezane h kolu; tako so mestni očetje ravnali seve le z »nižjim« ljudstvom. In tu na Glavnem trgu je na gmadi gorelo naše mlado slovstvo, ko je dal škof Hren 29. decembra 1600 sežgati osem voz knjig, enajsti dan nato (9. 1. 1601) pa še tri voze. Tako je iztrebljala katoliška verska komisija slovenske protestantske knjige tudi po drugih krajih. Da ni zgorelo vse polstoletno knjižno delo naših protestantov, so poskrbeli deželni stanovi tako, da so mnogo knjig, posebno Dalmatinovih Biblij, poskrili v deželni hiši na Novem trgu. Ta ogenj je sicer zavrl rast naše knjige za dve stoletji, a tlečo iskro duha so razvneli razsvetlenci v plamen, ki je s Prešernom zagorel tako veličastno, da se je naš narod kulturno, politično in socialno začel prebujati in osvobajati.

Fevdalce in patricije na županskem stolu so v 19. stoletju zamenjali možje iz ljudstva, začevši z *Janezom Hradeckim*, ki je kot izreden organizator vzdignil Ljubljano v pravem razsvetljenem duhu. Izpoved hvaležnosti v Prešernovi posvetilni pesmi »Janezu N. Hradeckitu« ob 25-letnici njegovega županovanja je odkritosrčna. Sledili so mu med drugimi prvi slovenski narodni župan Mihael Ambrož (1848 in 1860—1864), Peter Grasselli (1882—1895), nato Ivan Hribar, ki je v 15 letih županovanja (1895—1910) vzdignil Ljubljano iz potresnih razvalin in iz zaostalosti, jo opremil z nujnimi modernimi napravami, uvedel popolno slovensko uradovanje na magistratu, po septembrskih dogodkih in žrtvah 20. septembra 1908 pa z zgolj slovenskimi napisi dosegel tudi vnanjo slovensko podobo Ljubljane. Zadnja leta pod Avstrijo in skozi prvo svetovno vojno je reševal Ljubljano pred gmotnim poginom literat in politik dr. Ivan Tavčar. — Iz pogubnih strasti malomeščanskih strank je Ljubljana z osvobodilnim bojem v drugi svetovni vojni vstala kot prestolnica malone združene Slovenije v narodno in politično samostojni republiki federativne Jugoslavije; prvi predsednik mestnega ljudskega odbora je bil književnik Fran Albreht.

Mestni arhiv, to za znanstvene raziskave važno ustanovo, je začel magistrat organizirati šele pred 60 leti, ko je bil po prizadevanju Ivana Hribarja imenovan za prvega mestnega arhivarja pesnik *Anton Aškerc* kot upokojen kaplan (1898) in ga je vodil z vso vestnostjo do svoje smrti (1912). Za njim je bil mestni arhivar Oton Župančič (1913—1923), potem *Vladislav Fabjančič* do svoje smrti (1950). Ta je sestavil »Knjigo ljubljanskih hiš in stanovalcev« v desetih obsežnih zvezkih, ohranjenih v dveh izvodih; eden je v Mestnem arhivu, drug v Inštitutu za zgodovino pri SAZU.

Konec prihodnjic

K NAŠEMU PRAVOREČJU

Precej pišejo o slovenščini, napadajo germanizme in hrvatizme, potejujejo se že za neki pogovorni jezik, ki naj bi vsaj deloma priznaval tudi moderno vokalno redukcijo, sem in tja spregovori kdo tudi o kakem pravorečnem vprašanju; skoraj popolnoma vnemar pa so pustili eno najbolj zapletenih vprašanj v našem pravorečju, to je mesto besednega naglasa. Površne poznavalec našega jezika bo menil, da je to vse urejeno, da je treba le pogledati v pravopis (SP) ali slovnico in stvar je opravljena. In res, če bo kdo pogledal v SP ali v slovnico, bo zanj verjetno stvar opravljena, teže bo, če bo pogledal v oboje, kajti večkrat bo našel različne poudarke. Seveda tega nihče ne dela in tudi ne moremo od slovenskega izobraženca, recimo celo od slavista, zahtevati, da bo besede vedno pravilno naglaševal; to toliko teže, ker je vprašanje, če je tisto, kar najdemo v SP, res vedno pravilno, kajti že ob površnem pregledu SP lahko opazimo precej nedoslednosti, tako da knjižno naglaševanje težko spravimo v kako razmerje z narečnim izgovorom ali z zgodovinskim razvojem.

Slovnica ima pač zaradi drugačnega obravnavanja bolj sistematično urejen naglas, medtem ko so v SP, ki je urejen po abecednem redu, posamezni poudarki pri primerih istega tipa bolj različni, gotovo odvisni tudi od trenutnega občutja sestavljavcev. Na srečo je v SP toliko dvojnosti, da vsaj »uradnih« pravorečnih napak ne moremo mnogo zagrešiti.

Napaka SP pa ni v tem, da priznava preveč dvojnosti, ampak kvečjemu v tem, da jih priznava še premalo; predvsem pa v tem, da mnogokrat ne priznava pravilnega, zgodovinsko upravičenega poudarka, ki je med ljudstvom ne samo še živ, ampak sploh navaden. Vzemimo za primer besedo *zibel*. SP in Slovnica 1956 dovoljmeta v vseh oblikah poudarek le na prvem zlogu, a vendar je zgodovinsko vsaj toliko kot *zibel zíbeli* upravičen tudi poudarek *zíbel zíbéli* in tako naglaševanje poznam ne le iz znane Stritarjeve pesmi, ampak tudi iz današnjih narečij. Take stvari bi morale biti dovoljene. V primerih pa, ko je zgodovinsko upravičeni poudarek v jeziku že izginil in je zmagal analogični poudarek, je potem seveda postal za praktični jezik ta pravilen.

Druga velika napaka SP je, da ne loči boljših in slabših poudarkov, ampak meče v en koš lepe in pravilne s takimi, ki sploh niso priporočljivi. Treba bi bilo postaviti pravilnejše poudarke na prvo mesto. V SP pa je na prvem mestu navadno oblika z nepremičnim poudarkom — vendar ne dosledno. Taka razvrstitev povzroča zmedo zlasti pri pridevnikih. Če beremo v SP *mládo* in *mladó* ter *stáro* in *staró*, kako more kdo vedeti, da bi bilo treba v lepi slovenščini naglaševati *mladó*, a da tudi *mládo* ni posebno slabo, ter *stáro*, a da *staró* ni lepo, pa čeprav je dal svoj blagoslov SP. Še več, v SP piše takole *stár stára -o* in *-ó -í -é* ter *mlád -a -o* in *-ó*. Ali bi bilo čudno, če bi kdo sklepal, da je *stari* lepo, ne pa *mladi*? In vendar je prav obratno res. Dalje beremo v SP: *rád ráda -o* in *-ó -í -é* in *rádi -e*. Zgodovinsko edino upravičeno in narečno pa tudi

v pogovornem jeziku običajno *rádi* je prišlo na drugo mesto — pa čeprav so drugod primeri s korenskim poudarkom navadno na prvem mestu. Ali je potem čudno, če se je v ljubljanskem radiu vgnezdil tisti nemo-goči *radí*, ki ljudem postaja že simbol za smešno »hiperpravilno« izgo-varjavo. Menim, da bi nova izdaja SP ne smela imeti več te zmešnjave. Postaviti je treba boljše obliko na prvo mesto, slabšo na drugo, nepri-poročljivo, ki pa jo vendar še dopuščamo, morda v oklepaj, n. pr.: *mlád -a -ó in -o -í in -i ter stár stára -o (-ó) -i (-í)* itd. Enako seveda tudi drugod, ne le pri pridevnikih, n. pr.: *stárosten (starósten)* itd., medtem ko ima SP *starósten* in *stárosten*. Ne mislim, da bi bilo to delo lahko, toda, če naj imajo akcenti v SP kak smisel, je brez dvoma potrebno.

Preobširno bi bilo, če bi hotel tu govoriti o vseh glavnih proble-mih našega pravorečja, zato bom omenil le še nekatere.

Pri ženskih samostalnikih na *-a* jezik opušča premični poudarek. S tem se je pač treba sprijazniti, zato je edino prav, da je dovoljeno *vóde* in *vodé*, saj je v pogovornem jeziku *vóde* celo običajno; toda če ima SP celo *bráne* in *brané* (rodilnik edn.), je nesmiselno, da nima tudi *tožbé* (rod. edn.), ampak samo *tôžbe*.

Predlog često (včasih) potegne premični naglas k sebi. Take so vsaj definicije v slovnici. V resnici ga danes navadno pritegne v adverbialni rabi, n. pr.: *na róke mu je padlo* (kam?), *na róke dela* (kako?), *na roké pazi* (na kaj?), *v óči mu je padlo* (kam?), *na óči je treba paziti* (na kaj?), *za láse ga je privlekel* (kako?), *glavnik za lasé* (za kaj?) itd. Toda v SP beremo poleg pravilnih primerov, kot *za róke se voditi*, *na glávo dati* in premalo opisanih kot *na róko* (ker bi se reklo *na rokó pazi*), tudi take kot *iz gláve znati*, kjer poudarek ne bi smel biti zaznamovan, ker v tem primeru predlog ne potegne naglasa k sebi (zaradi rastoče intonacije) in je zaradi sklanjatve *gláva -e* in *-é* prav tako pravilno tudi *iz glavé znati*.

Medtem ko se pri ženskih samostalnikih na *-a* premični poudarek izgublja, pa se pri ženskih samostalnikih na soglasnik (*i*-jevska sklanja) dobro drži in celo prodira v padajoče intonirane dvozložnice. Sestavljavci SP in Slovnice 1956 so bili pri dvozložnih *i*-jevskih samostalnikih kot: *pomoč*, *oblast*, *kokoš*, *žival* itd. zelo popustljivi. V Slovnici celo govorijo, da imajo ti samostalniki še premični naglas, a da se čedalje bolj kaže nagnjenje k ustalitvi poudarka. Toda končni naglas je pri teh samostal-nikih upravičen le v roditelju množine (za rođ. edn. in mestn. mn. ni jasno). Če pa danes nekateri naglašajo v roditelju ednine (isto velja za im. in tož. mn.) *pomoči* (in v SP je ta oblika na prvem mestu), je to samo mlado analogično po *móč moči* (Trubar, Dalmatin pišeta *pomuzhi*, Krelj *pomuchi*, kar jasno kaže na *pómóči*). Tudi *kokoši* (rod. edn.; im., tož. mn.) je mlado, nastalo analogično po razmerju *reči* (za roditelju edn. in im., tož. mn. — s padajočo intonacijo) proti *reči* (za rod. mn. — z rastočo intonacijo) k pogostno rabljenemu roditelju množine *kokoši*. Ker je oblika nepravilna, a obenem še v sedanjem jeziku redka in občutena kot arhaizem, je ne kaže umetno gojiti. Drugače je z *živalí*. Mislim, da ta oblika prodira zato, ker je po moderni vokalni redukciji *žival* prešlo v *žvál*, s tem postalo enozložno in sovpadlo z *réč*. Kdor *živali* poudarja na koncu, navadno izgovarja to dvozložno *žvalí*. Če ne priznamo moderne vokalne redukcije, mislim, da tudi naglaševanja *živali* ni treba priporo-

čati, čeprav ga lahko dovolimo. Kakšen je naglas pri besedi *kokoš* v mestniku (in dajalniku) ednine, nikjer jasno ne izvemo. Zgodovinsko bi bilo sicer upravičeno *kokôši*, toda v večzložnih samostalnikih je v slovenščini splošna tendenca k posplošitvi enega naglasa (prim. *toplôta -e* iz imenov. proti *dobrôta -e* iz tožilnika), zato je tudi z razvojnega stališča *pri kokôši* dobro; ker se tako tudi govori, bi bilo za knjižno slovenščino edino pravilno. Tudi v SP gotovo ni mišljeno poudarjanje *kokôši*, saj celo prav tako upravičena in v narečjih (n. pr. notranjskem) živa oblika *jesêni* ni dovoljena. Bolj dvomljivo je, kako naglaševati *k pomoči*, kjer se zgodovinsko upravičeno *k pomôči* ohranja ali, bolje rečeno, na novo vzpostavlja po osnovnem samostalniku. Vendar je ta sestava toliko zlita, da se mi zdi iz istih vzrokov kot *pri kokôši* tudi *k pomoči* dobro in razvojno utemeljeno ter bi to raje uporabljal. V narečjih bi se namreč dobilo oboje, a pogosteje *k pomoči*, kar je tudi v starih tekstih navadnejše. Najteže pa je v primerih, kjer je sestava še močno občutena, kot *premoč*, *nemoč*. SP dovoljuje le *v premôči*, *v nemôči*, toda v roditelju le *premoči* in le *nemôči*. Vsaj *premôči* bi bilo treba še dovoliti pa tudi *nemoči*, v mestniku pa bi lahko ostal samo *ô*, ker se v teh primerih sestave še tako močno zavedamo, da večkrat poudarjamo celo v *nêmôči*.

Pri dolgo (padajoče) poudarjenih enozložnih moških samostalnikih zmaguje nepremični poudarek, vendar bi pri nekaterih bilo dobro še dovoliti upravičene in narečno žive oblike, kot n. pr. *črvá*, medtem ko se mi zdi, da so šli pri naglasu *črví* sestavljalci SP predalet v narečni izgovor, saj knjižna slovenščina končnice *-í* v imenovalniku množine moškega spola ni prevzela. Oglejmo si v SP še primer *dôl dôla v dôlu* in *dôlu*. Zakaj je *o* v imenovalniku kratek, ne vem. Zaradi *l* menda ne, saj je v SP *sól* ne *sòl*; če bi pa primer postavili v drug akcentski tip, bi v mestniku ne mogli imeti širokega *o*. Prav bi bilo *dól -a* in *-á*, slišijo pa se tudi drugačne oblike. Upravičen je premični naglas in nanj kažejo tudi nekatera narečja (prim. še v pesmi: *Čez tri goré, čez tri dolé*).

Še nekaj o glagolskem akcentu. Tu bi omenil le premični poudarek pri IV. in V. vrsti, ki je zelo zapleten. Če pogledamo v SP, najdemo v njem naslednje oblike: *kupiti kupíla*, *slúžiti* in *služiti služíla*, *lúpiti lupíla*, *pisáti* in *pisati pisála*, *lizati lizála*. Prav tako tudi Slovnica 1956 dovoljuje le *lizati* pa *pisati* in *pisáti*. Na toliko dvojnosti smo vajeni, da se zdi taka strogost pri določanju naglasa v IV. in V. glagolski vrsti povsem nerazumljiva, nerazumljiva tem bolj, ker ni dovolj upravičena. Vsi ti glagoli so namreč imeli v nedoločniku naglas na vrstni sponi. V narečjih s kratkim nedoločnikom je preskočil za zlog nazaj: *kúpit*, *lúpit*, *pisat*, *lizat*, v narečjih z dolgim nedoločnikom, ki ga zahtevamo tudi za knjižno slovenščino, pa praviloma ostane na prejšnjem mestu. Toda ponekod so pričeli v nedoločnik prevzemati sedanjski poudarek. To posplošenje pa se je laže izvršilo tam, kjer je bil ob glagolu samostalnik iz istega korena z naglasom na osnovi (n. pr. *brús* — *brústiti*) in pa tudi tedaj, kadar korenskega vokala ni zajela moderna vokalna redukcija. V V. glagolski vrsti pa so bili iz glasoslovnih razlogov ponovno vneseni nereducirani vokali (narečno je *lizát*, ne **lózát* — prim. Slavistična revija VIII 225 sl.), zato je v tej vrsti laže prišlo v nekaterih govorih do popolnega posplošenja naglasa na osnovi kot pa pri IV. vrsti. Zato tudi v V.

vrsti ni nobenega primera, da bi ne bil dovoljen poudarek na osnovi, v večini primerov je celo obvezen. Ker moderne vokalne redukcije za knjižni jezik ne priznamo, je nepravilno uzakoniti le tiste naglase, ki jih je povzročila; zlasti ker se to ni zgodilo povsod tam, kjer imajo dolgi nedoločnik, saj Prešeren še piše *tace lizát'* in tak naglas poznam tudi iz več današnjih gorenjskih govorov. Treba je dovoliti *lizati* in *lizáti*, to tem bolj, ker se je danes — pri ljudeh, ki govore kratki nedoločnik — že razvil nekak občutek, da imajo tisti glagoli, pri katerih je naglas na vrstni sponi v opisnem deležniku ženskega spola, naglas na vrstni sponi tudi v dolgem nedoločniku. Tudi za naglas v IV. vrsti zasledimo v glavnem iste vzroke. Ker je *kupiti* prešlo v *kəpít*, *hpít*, je dovoljeno le *kupiti*. Ker pa je *služiti* narečno prešlo v **sluðžitə* in nato *sužit* (z na novo nastalim vokalom *u* iz *uo*) ter *súžət* (z mlajšim knjižnim *l* lahko tudi *slúžət*), je dovoljeno *slúžiti* in *služíti*. Torej je pri določanju naglasa imelo posredno vlogo švapanje. Enako je z *lupiti*, a tu je edino dovoljenemu naglasu *lúpiti* pomagal še samostalnik *olúpek* itd. (Nekaj primerov z le končnim naglasom se sicer ne dá razložiti tako, vendar nam postanejo tudi ti razumljivi, ko vidimo, da gre ali za knjižne besede kot *(za)hvalíti* ali za vpliv sorodnih samostalnikov kot *stopíti* po *stopínja*.) Tudi tu bi bilo treba vsaj k *lúpiti* dovoliti tudi *lupíti*, jaz pa bi dovolil tudi *kúpiti*. Za večino Slovencev ni *kúpiti* nič teže izgovoriti kot *lúpiti* in *lizáti* nič teže kot *kupíti*.

Niso pa težave z naglasom samo v oblikoslovju. Že na začetku sem omenil *zibel*. Še večje težave pa nastanejo pri samostalnikih, ki so v mlajšem času narejeni z raznimi priponami. Vzemimo le en primer. SP dovoljuje le *kolésar*. Tak poudarek je pač iz Pleteršnika, kajti narečno je precej redek. Toda ko je Pleteršnikov slovar izšel, so kolesarje komaj spoznali, zato se na njegov naglas ne moremo preveč ozirati. Za moj občutek ni *kolésar* tisti, ki vozi kolo, ampak tisti, ki dela kolesa. V tem pomenu pozna besedo tudi Vodnik in le v tem pomenu bi se dal tak naglas zagovarjati. Treba bo dovoliti *kolésár*, ki ga tudi razvojno lahko zagovarjamo, kajti če bi bil bicikel star tisoč let, sem prepričan, da bi danes imeli *kolésárje* in ne *kolésarje*, *kolésarja* pa bi bilo najboljše omejiti le na njegov pravi pomen.

Mislím, da se iz teh nekaj pripomb vidi, da slovensko pravorečje tudi za sedanjo razvojno stopnjo slovenščine še ni dokončno izdelano, ampak da bo za to potrebnega še dosti dela. Pri tem se bo treba ozirati na zgodovinsko upravičenost, bolj upoštevati take analogije, ki so v skladu s splošno razvojno usmerjenostjo slovenščine, kot pa take, ki so nastale po naključju, predvsem pa se bo treba opirati na živi narečni izgovor. V skladu z vsem tem bo treba določiti meje, v okviru katerih se izgovor knjižnega jezika lahko giblje, da bo pri tem iz njega izločeno vse, kar je preveč narečnega (pa čeprav ljubljanskega), da pa bo v njem ostalo vse, kar ga bo delalo živega, kulturnega in splošno slovenskega. Vsakdo se bo potem seveda držal bolj tiste meje, ki bo bližja njegovemu narečju. Ločitev med boljšimi in slabšimi naglasi pa bi prišla prav predvsem tistim, ki naj bi imeli najbolj vzorno izreko. Brez dvoma spada sem v prvi vrsti radio, ki ima že zdaj poleg šole največji vpliv pri oblikovanju naše izreke, in ta vpliv bo le še naraščal.

MOTIVI IN OBLIKA JENKOVE POEZIJE

Domoljubna pesem. 1. Narodnega in slovenskega duha je v mladem Jenku zbudil stric Nikolaj. Netiva za nadaljnjo rast slovenske in slovenske zavesti pa je črpal v domačih političnih in kulturnih dogodkih, ob svetovnem dogajanju, kot je bilo tedanje narodno gibanje pri sosednjih Italijanah, zedinjevalno gibanje pri Nemcih, krimska vojska ipd., v Prešernu in drugih domačih domoljubnih pesnikih, ki so v romantičnem domoljubnem zanosu peli v Herderjevem duhu o slovanski prihodnosti, širili Kollárjevo slovansko vzajemnost in ilirsko misel ter prepričanje, da se že gradi slovanska prihodnost. Kollárjevega duha slovanske vzajemnosti in slavjanofilske miselnosti o Rusiji, rešiteljici Slovanov, se je zgodaj navzel. V Ljubljano je prišel že z možatim in odločnim narodnim mišljenjem in sanjal o slavnem in mogočnem slovanstvu.

Bachov absolutizem je v Jenku zbudil rodoljubno bolečino in jezo proti zatiralcem svobode in tlačiteljem slovanstva. Kot posebno narodno bolečino je občutil narodno pasivnost in nezavednost, zaradi katere njegova domovina ni imela ne preteklosti in nima prihodnosti, kot jo imajo mladi zavedni narodi, ki se osvobajajo, marveč ima le grob pred seboj. Bolelo ga je zlorabljanje zaslužnjenga naroda v bojih za tuje gospodarje, namesto za domačo slavo, in za zatiranje narodov, ki se osvobajajo.

V takem nacionalnem občutku je zasnoval elegični, romantično domoljubni cikel pesmi *Solze Slovincove*, kjer se prepleta elegičnost spoznanja, da je njegova domovina brez imena, slave in spoštovanja, z žalovanjem po izgubljeni svobodi in narodni časti (Slovenska domovina) in z budniško mislijo o Samu, simbolu svobode in slave (Samo); obtožba tujstva kot edinega krivca vseh naših nesreč (Adrijansko morje) pa prehaja v obtožbo Avstrije, da zlorablja nezavedne ljudi v klanju za tuje interese, ter v napoved maščevanja (Ti ravnina, polje laško). Za prvi glas domoljubne bolečine v uvodnem sonetu se je v vsem naslonil na Prešerna, celo obliko in izraz si je sposodil; za Slovensko zgodovino in Sama pa je v Prešernovem Sonetnem vencu dobil samo duha in motiv. Obtožba zlorabljanja zaslužnjenga naroda v bojih in želja po maščevanju pa je, kolikor se ne veže na tedanjo politično pesem, nova in sad mladega, agresivnega liberalnega nacionalizma, ki je dobil zelo ostro protiabsolutistično pesniško izjavo tudi v politični pesmi Na zbiranje, kjer v imenu domoljubja in osebne svobode obsoja državni absolutizem in cerkev kot njegovo zaveznico.

V romantiki tujega meča je Jenko bridko občutil »majhno očetnja-vo« z »omejenim ljudstvom«, za katero pa mu vendarle »bije srce« in se mu je namenil peti med drugim tudi zato, da se zave in da pride na svoji zemlji do svojega mesta (Pesnik). Domoljubju se je kmalu pridružilo še domotožje (Na Sorškem polju). Ko pa je prišel na Koroško, je tudi treznejše in kritičnejše sodil o narodnostnih razmerah doma. S šaljivo prisodobno, da pri nas tujec nosi hlače, mi pa hvalimo Boga, da smo

dobili zanje krilo, je v Jeremijadi označil razmerje med Slovenci in Nemci na Kranjskem in pohlevnost narodnih voditeljev, v satiričnem epskem Prepisu, ki ga je v obliki anekdote zapisal že v Vajah, pa narodne razmere v Ljubljani in ljubljansko nemškutarstvo.

2. Na Dunaju sta mu povečano domotožje (Na tujem) in politični preobrat še utrdila domoljubno in politično mišljenje. Svobodnejše politično gibanje ga je tako prevzelo, da je celo v erotiki dal prednost domoljubju (Tujki). Posebno ga je navduševala misel, da morajo priti in da bodo prišli Slovanom boljši časi. Kot glasnik nove dobe z novim hoteljem, češ doslej smo se bili za tujo, poslej se bomo za domačo slavo, za »blagost očetnjave«, je nastal prigodniški Naprej, ki je postal v melodiji Davorina Jenka slovenska narodna himna, iz nje pa kmalu »slovanska marseljeza«, ko ji je Razlag dal izrazito slovansko smer s spremenjenim prvim verzom Naprej zastava Slave, proti čemur je pesnik v Pesmih zaman protestiral s svojo »slavo«. V teh časih je budil k delu. V odi Molitev je želel, naj bi pogumno in brez slabosti storili, kar smo sklenili. V Napiitnici od navdušenja razvnet napija slovanski zemlji, ki naj nam bo »čestita« in »ponosita« last. Pogled na domačo pokrajino z njenimi vodami in gorami pa ga je navdal z željo, naj bi bila volja njegovega rodu tako krepka, kot so gore in reke, »ki trgajo jez in potresajo breg« (Naše gore). Večkrat si je zamišljal, kako bo po njegovi smrti hodil nov, ponosen rod po slovanski zemlji (Po smrti, Gori), zakaj trajno je verjel, da bodo Slovencem po njegovi smrti zasijali »jasni dnevi«. Čeprav je sodobni rod »slug drhal«, bo rešenja dan vendarle prišel in prerodil »zadnji tužni stan«; Slovenci ne smemo več služiti samo v posmeh sovražni sili in se pokoriti za grehe očetov.

3. To vero je opiral na zmago Slovanov, ki jih je »ko listja, trave«. Rešitve je pričakoval od ruske države. Slovanstvo brez Rusije zanj ni imelo prihodnosti. Zmago pa bo slovanstvo doseglo samo s krvavim bojem. Že 1853 je prihodnost Slovanov snoval na krvavem preobratu in »slovanski dan« vezal z maščevanjem nad sovražniki. Šele na njih grobovih bodo Slovani razpeli zastavo nove svobode (Dan slovanski, Rešenja dan). Ko si je v »sladkih sanjah« ob zgledu drugih narodov, ki se zedinjujejo, zamišljal »svečani dan« zedinjenja Slovanov, je s strastjo in jezo mislil na slovansko neenotnost in tudi na prizadevanja posameznih slovanskih narodov za svojo samostojnost, zakaj zoprni mu je bil vsak partikularizem med Slovani (Moje solze). Samo v Zdravljici iz 1856 se je pod vplivom Prešernove Zdravljice postavil na splošno človeško in nacionalno-demokratsko stališče in želel obstanka vsem slovanskim in drugim narodom, tudi Črncem in celo Nemcem. Ob uporu Poljakov proti Rusom 1862 pa je bil po Levčevem poročilu proti poljskemu osvobodilnemu gibanju. Bil je tudi proti vsakršnemu sporu med Hrvati in Srbi. Južne Slovane je tudi v pesmi budil k složnosti, ko je vabil »v kolo« vse brate »od Balkana do Triglava« kot sinove »ene majke«, z enotno mislijo »od Trsta do Carigrada« (Od Balkana do Triglava). Postal je načelni glasnik južnega slovanstva v časih, »ko je Avstrija predstavljala neprestopen zid državnega izživljanja« (Lončar), kar je pokazal tudi s sodelovanjem pri Leptiru in v Obrazu XII. Kot vseslovan si je tudi želel, kakor Kollár, naj bi bil pokopan na visoki Tatri v Slovaški, zibelki nauka o vseslovan-

stvu (Obraz IX). Kot Slovan je bil Jenko nestvaren, čustven zanesenjak, ki slovanstva ni poznal.

Z miselnostjo objavljene domoljubne pesmi, da se je treba za blagor očetnjave boriti, s tožbami o domovini brez časti in slave in z vero v slovanstvo je Jenko dal »v šumnem prerojenji časa« naša domoljubni čitalniški pesmi novo smer in celi generaciji, ne samo pesnikom, izraz, »čustvom vseh je podelil besedo, glasovom mero in pravec« (Janko Pajk). Nekateri so popularizirali posebno napevi Davorina Jenka (Naprej, Molitev, Pobratimija) in Razlagova Pesmarica. Za pesniško zbirko je pesnik sam domoljubno pesem temeljito izbral. V domoljubni cikl je sprejel le elegijo, budnico in odo: Slovenska zgodovina, Samo, Adrijsko morje, Naše gore, Molitev, Naprej, Gori, Po smrti in Pobratimija. Vse programske vseslovanske in južnoslovanske izpovedi pa so ostale v rokopisu.

Del Jenkove domoljubne pesmi je bil kmalu deležen odklonilne kritike. Že Stritar je njegov Naprej imenoval patriotično poskočnico. Posebnost Jenkovega domoljubja je posebno ostro občutil politični zgodovinar Dragotin Lončar, ki ga je v primeri s Prešernovo in Levstikovo človečansko koncepcijo imenoval katastrofalno slovanstvo.

Erotični motivi. Skoro tretjina Jenkovih pesmi obravnava erotične motive, bodi v lirsko izpovednih, bodi v lirsko epskih ali epskih pesmih.

1. Jenkova zgodaj prebujena, izrazito čutna erotična narava se je že kmalu izživljala tudi v erotični izpovedni liriki. Značilno zanjo je, da ob začetniških konvencionalnih motivih ljubezenske bolečine (Bučelin pik), minljivosti dekliške lepote in mladosti (Gazelica, Dekletu), neminljivosti ljubezni (Ljubezen) in podobnem v vrsti pesmi obravnava ljubezen kot neubranljivo in zmagovito življenjsko silo, in sicer redko kot hrepenenje po dekletu (Po noči, Sonet), ampak največkrat kot bežno in igrivo ali pa tudi objestno, razposajeno in lahkomiselnost fantovsko doživetje. Kaže, da Jenko v pojmovanju ljubezni in ženske ni bil romantik, ampak realist. Na žensko je bil vezan čutno, ni je oboževal in v nji ni videl vzora popolnosti, ampak erotični sli predano stvar, kot ji je bil predan sam (Deklica, Pod gradom, Nasprotni prošnji in druge). Neizbirčnost in lahkomiselnost svoje erotične narave si je tudi sam priznal (Tri sonete kmetičici, Tičar, Prilika). Le redko je v gimnazijskih časih oblikoval ljubezenski motiv kot resno življenjsko zadevo, zraven pa izvirno, s pristrčnostjo in elegičnim občutjem (Pred durmi, Po boleznih).

V oblikovnem pogledu je ta lirika, ki ni bila vsa namenjena javnosti, v splošnem bolj odkritosrčen zapis ljubezenskih doživetij in opazovanj kot z umetniškim hotenjem uspelo oblikovanje. V zgodnjih pesmih je v motivih in dikciji očiten predvsem vpliv Prešernove ljubezenske pesmi. Razmeroma dolgo so bile žive nekatere poteze tradicionalne erotične pesmi z elegičnimi »žalimi glasi«, »miloglasno pesmijo«, zvezdami kot medijem med pesnikom in izvoljenko in podobno. Včasih se je nagibal v sentimentalnost rožic in las. Osebnije je silo erotičnega doživetja izpovedal tam, kjer ga je značilno za erotiko mladostnika ob doživetju ljubezni zapuščala pobitost, kjer je prehajal iz žalosti in brezmejno veselje, se stapljal z naravnim okoljem in občutil panerotiko narave, da se mu je svet spreminjal v nebesa (Grlice, Pomlad), drugod pa mu je žalost njegovega srca spreminjala svet v brezčutno dogajanje, kar je izzvene-

valo v ostrem nesoglasju med njim in svetom (Spremenjeno srce). Vedno vidnejše pa je bilo posebno v erotični pesmi prizadevanje, da bi si usvojil realistično preprostost ljudske pesmi za izvirno, preprosto in diskretno, čustveno pa bogato osebno erotično izpoved (Pred durmi, Slovo). Le nekaj temeljito predelanih mladostnih erotičnih motivov je sprejel v zbirko.

2. Globlje doživljena erotična lirika pa je v realnosti ljubezenskega življenja priznavala tudi ljubezenske sanje in njih moč ter pomen erotičnega čustva za človekovo uravnovešenost. Te lirike je bilo v gimnazijskih letih malo. Vsebuje le nekaj motivov hrepenenja in govori o nemiru, samoti in boječnosti. V glavnem sodi v dunajske čase. Nekaterim, že prej priljubljenim motivom hrepenenja je dal zrelejšo in pristnejšo (Po slovesu, V tihi noči) ali pa popolnoma novo podobo (Moč ljubezni, Moja pesem, Ponoči, Prošnja) in svojo ljubezen tudi nacionalno opredelil (Ponoči, Tujka). Nova erotična lirika vsebuje predvsem razočaranje mlade ljubezni in motive ljubezenskih kriz. Poleg vdane nežnosti in splošnega elegičnega občutja je posebno za motive krize značilna stalna menjava razpoloženja. Zdaj povečuje ljubezensko čustvo, trpi in žaluje za izgubljeno ljubeznijo, zdaj pa se z njim poigrava v ironičnem razpoloženju ali pa ga, kadar bi moralo biti resnična bolečina, celo smeši. Slovstveni vzorec za novo liriko je dobil v Heinejevi erotični liriki in njegovi Jenku sorodno ubrani duševnosti.

Obujenke. Osrednje ljubezenske pesmi so Obujenke, cikel desetero nežnih, melanholičnih pesmi, v katerih obnavlja zgodbo mladostne ljubezni, njeno srečo, rane in moč. V motivih hrepenenja in slovesa se prepletajo sladke sanje in mlada sreča z razočaranjem, smeh s solzami, sestanki s prisegami in poljubi z neizogibnim slovesom, obžalovanje zaradi krivde in priznanje pomembnosti pretrgane ljubezni z željo po njeni zopetni obnovitvi, ljubezenski dogodki pa so postavljeni v čustveno obarvano pokrajino, v večer z nevihto in pod bleščeče zvezde, med rože in pomlad s petjem slavcev, v temo noči in zgodnje jutro s prebujajočo se naravo. Nastale so v občutku osamelosti kmalu po prihodu na Dunaj v pozni jeseni 1856 in v prvih mesecih 1857. Pridružil jim je tudi zelo predelani Bučelin pik kot Obujenko IV. V Obujenkah je tudi Jenkovo oblikovno prizadevanje našlo za ljubezensko pesem individualno obliko.

Podobno je erotično čustvo s hrepenenjem, z občutjem nežne, skoro breztelesne panerotične sreče, neusahljivosti ljubezni in z vabilom prepojil s panteistično doživeto naravo tudi v Vabilu in nekaterih Obrazih (III, XI, XVII). V motivih ljubezenske krize pa je neposreden. V njih redko razkriva trpljenje, prav tako redko, toda še elementarnejše in čustveno pristnejše kot drugod priznava pomembnost erotičnega čustva za uravnovešenje v življenju in zaman išče izpolnitve svojih iluzij: Zakaj me ne ljubiš, Izgubljeni up.

3. Življenjske izkušnje z revščino, kratkotrajne ljubezenske zveze s spoznanjem, da se za navidezno idealno erotiko skriva banalna realnost, ki podira vse iluzije (Obraz XIV), in da si vsaka ljubeča ženska želi le stalne zveze v zakonu, ki ji ga ne more dati, lastna narava in splošna skepsa so ga silile k skoro banalno realnemu razmerju do ljubezni in ženske, k videzu lahkomišelnega in nestalnega ljubimca, ki v ljubezenski krizi z brezobzirno odkritosrčnostjo izpove svojo resnično misel o sebi

in ljubezni (Za slovo) in največkrat v odkritem ironičnem, včasih pa tudi brezobzirnem izrazu zaključí ljubezensko doživetje. Tako izprevrnjeno ljubezensko čustvo razodeva poleg omenjenih še vrsta pesmi: Hitra sprememba, To se vpraša, Pred sodnim stolom, Rodoljubki, Naš maček in druge. Ostro in s skoro naturalistično domačo podobo pa je obračunal z ljubeznijo njegov užaljeni moški ponos tedaj, ko se je zavesti, da ni kriv, pridružil še njegov beraški ponos (Sklep, Zbogom).

V najboljših erotičnih pesmih je spomin na »prvo, dasi otroško ljubezen« do Leopoldine Kuraltove, ki mu je ostala »več vredna nego vse poznejše«. Po lastnem priznanju je bila vedno ona, na katero je mislil, če je hotel napisati zaljubljeno pesem. Toda imena svoje opevanke v pesmih ni hotel očitno razodeti. V idiliki zgodnje mladosti in domačih pašnikov pa živi sosedova Lenka (Pastir, Lenčica).

Motivi iz narave. Med slovenskimi pesniki se je Jenko prvi intimno približal naravi. V njenem okviru je razmišljal in se izpovedoval. V nji se mu je razkrivalo bistvo življenja in kot njen slikar se je tudi kot lirik najosebneje in najizvirneje izživel. Pokrajinsko je vezan na Sorško polje, zato so mu tudi dali vzdevek »pesnik Sorškega polja«.

V pesmih, kot so Neločljivost, Slika, Tolažba, Po slovesu, V temi, Želja in druge, je slika narave podoba njegove notranjosti. Še večkrat je doživel pokrajinsko lepoto kot brezbrizno nasprotje svoji razboleli duševnosti: Na snegu, Spremenjeno srce, Ptici in drugod. Včasih pa ga je povsem prevzela lepota narave, njen trenutni vtis ali razpoloženje v nji. Take pesmi so: Zimski dan, Studenca, V travi, Lastovke gredo itd. To so prave slike narave, prve slovenske vidne in slušne impresije, pesmi čistega, največkrat melanholičnega občutja in pesimističnega razpoloženja. Z njimi je Jenko premaknil slovensko liriko na nova pota in postal predhodnik moderne impresionistične lirike, posebno Murnove, čigar Prišel čas je krog božiča ima v ritmični podobi in načinu slikanja neposredno zvezo z Jenkovim Zimskim dnem.

Obrazi. Najbolj umerjene in dognane Jenkove pesmi z motivi iz narave so Obrazi. V isti, na videz preprosti kitični obliki se v različnih razpoloženjih in čustvenih otenkih v ciklu izmenja dvajsetero plastičnih, povečini antitetično grajenih in motivno različnih slik iz narave s slikami, v katerih je vanjo postavljen pesnik sam ali človek. Narava sama pesniku snuje te pesmi, zbuja razpoloženja in misli. Njeno izbrano in ubrano barvitost rahločutno doživlja v različnih dnevnih in letnih časih, ob velikih stvareh, kot so sonce, luna, gore, orel in razvaline, še večkrat pa ob majhnih, drobnih in intimnih, kot so kamenje na polju, škrjanec v zraku, slavec in mravlja, poljsko cvetje, nežne trave in rože na oknu, lipa in samotna breza, piš večerne sape in mesečina, rosa in šumenje Save. Le izjemoma imamo v Obrazih opravka s tujim pejzažem (Obraz IX, XVII in XX). — V njih doživlja naravo kot večno živ in gibljiv organizem, ki ga je mogoče razumeti vsaj s slutnjo in srcem. Ob vseh posebnostih in zakonitostih ima življenje v naravi tudi s človekom skupne poteze. Ker je človek sam delec vesolja, je v svoji usodi z vsem bistvom nerazdružno zvezan z njim ne le tedaj, kadar se njegov čustveni svet ujema z naravo, marveč tudi tedaj, kadar čuti njena nasprotja. To dvojnost človekovega razmerja do narave kažejo tudi Obrazi.

Nekateri so trpke slike nasprotij v naravi, krute neizprososti usode, brezbržnosti ene stvari za drugo in podvrženosti različnih organizmov svojim posebnim zakonom (Obraz II, XVI). Drugo so slike nasprotij med naravo in človekom. Ob vesolju, ki mirno kroži po svojih potih, in njegovih neizprosni zakonitostih, ob stalnosti kot merilu v njem in neskončnosti časa in prostora so se mu razbijale iluzije o veličini človeka. V brezobzirni in brezbržni naravi, ki se mimo človeka stalno obnavlja in se ne ozira nanj in na njegovo trpljenje, v pretresljivih slikah z zadržano tragično bolečino je doživljal človeško minljivost, malopomembnost in trpko resničnost življenja in dela, kratkotrajnost vsega lepega, kruto usodo in bedno osamljenost (Obrazi I, V, VII, VIII, X, XVIII). V pesimističnem desiluzionizmu je s satirično grenkobo tudi brezobzirno do kraja razgalil najplemenitejši človekovi čustvi, erotiko in domoljubje, in pokazal njuno resnično naravo (Obraz XIV, IV).

V najubranejših trenutkih pa se narava v svoji bogati vidni in zvočni slikovitosti ujame z njegovim erotičnim (Obraz III, XVII) in domoljubnim čustvom (Obraz IX, XII) ali pa se zlije z njegovim osebnim razpoloženjem v čiste razpoloženske slike: v nežno melanholično intimnost samote (Obraz XIII), v krhko panerotično zavzetje sreče (Obraz XI), v mirno praznično ravnovesje med človekom in naravo, v katerem se zlijejo glasovni in svetlobni vtisi v ubrano enotnost (Obraz VI), in mehko impresijo narave, v kateri s škrjančkovim petjem v ozračju zatrepeta, kot bi bilo živo, njegovo slikovito Sorško polje (Obraz XVI). Te impresije so med Obrazi najlepše in najintimnejše umetnine vse Jenkove poezije.

Obrazi so najizrazitejša in najznačilnejša Jenkova lirika, hkrati tudi najboljša slovenska lirika med Prešernom in moderno. V preprosti mogočnosti, trpkosti, pretresljivosti in zadržanem pesimizmu, ki ga izpovedujejo, ter dramatično razgibani ritmiki so še danes v slovenski liriki osamljeni. Nastali so v letih 1857—1864. V cikel jih je pesnik združil šele v Pesmih.

Konec prihodnjč

J. Gradišnik

TO VPRAŠANJE NE ZAPOSLUJE LE OŽJI KROG STROKOVNJAKOV

Naj priznam, da sem si pomel oči, ko sem prebral v JiS (I, 154), češ da je pravilen ta stavek in ne »To vprašanje ne zaposluje samo ožjega kroga...« Šel sem gledat Slovensko slovnico iz 1947, ki je navedena za primerjavo, pa nisem bil nič pametnejši. Potem sem prebral še Breznikovo slovnico iz leta 1934, pa novo slovnico iz 1956 in seveda še »Breznikovo znamenito razpravo o stavčni negaciji v slovenščini«, da Slovenskega pravopisa niti ne oménim. Ker me vsi ti viri niso prepričali, da bi bil naslovni stavek pravilen, naj skušam svojo misel dokazati.

Breznikova razprava je gotovo znamenita, kakor pravi pisec zapiska v JiS (I, 126); vendar se ob vsem spoštovanju do Breznika ne morem strinjati s trditvijo, da bi bil »jasno analiziral smisel gornjih primerov

negacije«, in tudi ne z urednikovim pripisom, da je Breznikovo »dognanje neizpodbitno« (JiS I, 127). Stvar vendarle ni tako dognana in mislim, da bi bilo narobe, ko bi se odločili samo za en način izražanja takih stavkov, drugega pa zavrgli.

Naj na kratko povzamem dejstva in trditve. Po Brezniku predmet ne sme biti v roditeljskem stavku ni zanikan povedni glagol, temveč kaka druga beseda. Zato meni, da je napačen stavek: »Sin ni zapravil le hiše, ampak tudi denar.« Po njegovem je vsebina takih stavkov trdilna in jo je treba tudi izražati trdilno: »Sin je zapravil ne le hišo, ampak tudi denar.« Slovenski pravopis je vendarle dovolil tudi primere, kot je »Sosed ni zapravil samo denarja, marveč je uničil tudi družino«, češ da je predmet večinoma v roditeljskem, če je nikalnica oblikovno zvezana s povedkom. Slovnica 1956 in z njo uredništvo JiS pa sta se vrnila k tožilniku, vendar sta obdržala negativno izražanje, ki ga je bil Breznik zavrgel, in iz tega se je rodila čudna zveza: »Kmetje mu niso le dajali malico, ampak so ga vabili tudi na južino.« Kdo ima tedaj prav? Popolnoma, mislim, nobeden, ker nobeden ni upošteval vseh dejavnikov (če mi je dovoljena ta skovanka za »činitelj«).

Breznikovi analizi takih primerov bi bilo predvsem očitati, da je ostala logična, ne da bi upoštevala tudi slovniška pravila. To se pri tako velikem slovničarju čudno sliši, pa je le res. V navedeni razpravi (str. 177) trdi: pomen stavka »Bil je pobožen mož, ni opravljal samo molitvic, ktere je po zakonu moral, ampak tudi več,« je trdil, češ da sta »oba stavka trdilna: opravljal je molitve, ki jih je moral, in še več; pisatelj bi bil moral zvezati oba stavka z vezniki *ne samo — ampak tudi*, kjer spada ‚ne‘ k veznikom.« Ta sklep se mi zdi neutemeljen. Vsebina kakega stavka je lahko po logiki trdilna, nikjer pa ni rečeno, da jo moram izraziti tudi s *trdilno slovniško obliko*. Premnoge reči se dajo povedati na oba načina. Ko bi se moral logični pomen ujemati s slovniškim, bi tudi ne smeli pisati »Nesrečen bom, dokler ne najdem očeta«, saj je pomen stavka trdil: »Nesrečen bom do trenutka, ko najdem očeta«, in podobno bi moralo menda biti narobe »Ne bom delil, preden ne pridejo vsi«, ker to pomeni »Delil bom šele, ko pridejo vsi«. Mar negativnega stavka »ni se bal ne živali ne človeka« ni mogoče povedati v trdilni obliki: »Človeka se je bal prav tako malo kakor živali? In takih primerov lahko najdete nič koliko. Logična razčlenitev stavkov nam sicer v slovnici veliko pomaga, ne more pa biti edino vodilo, po katerem bi presojali pravilnost oblik.

Vrh tega je Breznik prezrl, da imamo tu opraviti s stavki dveh vrst. Eno je pravzaprav skrajšan stavek, z enim glagolom za oba delna stavka: »Sin ni zapravil samo hiše, ampak tudi denar«, ker hočemo reči: »Sin ni zapravil samo hiše, ampak je zapravil tudi denar.« V drugem primeru sta glagola dva: »Sosed ni zapravil samo denarja, marveč je uničil tudi družino.« Če preobrnemo stavka v trdilno obliko, bomo opazili majhen razloček: »Sin je zapravil *ne samo hišo*, ampak tudi denar.« — »Sosed je *ne samo zapravil* denar, marveč tudi uničil družino.« V prvem stavku je nasprotje »ne samo hišo — temveč tudi denar«, v drugem je nasprotje »ne samo zapravil — marveč tudi uničil.« »Ne samo hišo« v prvem stavku *mora* ostati skupaj, ker je to en tečaj nasprotja, v drugem stavku

pa sta si v nasprotju povedka, ne predmeta.¹ In če je ista stvar izražena negativno — zakaj bi ne bila? — ostane v prvem primeru »samo + hiša« celota, nikalnica se preseli pred povedek, in zdaj dobi veljavo *slovniško pravilo*, da zahteva zanikani povedek predmet v roditelju: »Sin ni zapravil samo hiše...« Kaj za to, če je to logično trdilno, slovniško je nikalno, pa konec!

Ne tako v drugem primeru: tam lahko nikalnica ostane, kjer je. »Sosed ni samo zapravil hišo, marveč tudi uničil družino.« Zanikan je ostal (tudi slovniško) »samo«, povedek ni zanikan in predmet lahko ostane v četrtem sklonu. Če pa ta stavek zapišemo z drugačnim — po mojem napačnim — besednim redom, bo nikalnica prišla pred povedek in imeli bomo občutek, da bi moral biti predmet v roditelju: »Sosed ni zapravil samo hiše, marveč tudi uničil družino.« Primer je napačen, ker ne gre za nasprotje »ne samo hiše — temveč tudi družino«, marveč za nasprotje »ne samo zapravil — temveč tudi uničil«. Če je to res, smemo postaviti nikalnico *pred povedek* samo v okrajšanih zloženih stavkih z *istim povedkom*, zato pišemo predmet v roditelju: »Sin ni zapravil samo hiše, ampak tudi denar.« V zvezah z *dvema povedkoma* pa nikalnica *ne sme biti pred povedkom*, predmet ostaja zato v *tožilniku*: »Sosed ni samo zapravil hišo, marveč tudi uničil družino.« In ker so taki stavki dovolj okorni, jih bomo rajši — pa ne izključno — pisali trdilno: »Sosed je ne samo zapravil hišo, marveč tudi uničil družino.« Ob malo spremenjenem besednem redu, ki mu skoraj ni videti, da je napačen, se je zaustavila vsa dosejana analiza, tako da ni rodila pravega uspeha.

Skušajmo te trditve podpreti s pogledom na primere in pravila v navedenih knjigah! Zanimivo je, da večina napačnih primerov izvira iz Breznikove razprave. Trdinov stavek, ki je napačen tudi po našem mnenju, »Kmetje mu niso dajali le kruha, ampak so ga vabili tudi na južino«, je Breznik popravil v »so mu dajali ne le kruh, ampak so ga vabili«, in to je tudi malo narobe, saj sta si v nasprotju povedka, torej »so mu ne le dajali kruh, ampak so ga tudi vabili...« Primer je prišel še topel v Slovnico 1947, vendar v nikalni obliki »Kmetje mu niso dajali le kruh (ne: ... kruha) ...« (str. 247) — torej z napačnim besednim redom, v katerem je nikalnica pred povedkom in bi moral biti predmet v roditelju, ne pa v tožilniku, kakor pravi Slovnica. Enako narobe so vsi primeri, ki sledijo tam: »Pijani sosed ni zapravil samo ves denar, ni prodal samo najlepše kose posestva, marveč je uničil vso družino«, ko bi moralo biti »ni samo zapravil...«; »Mož ni opravljal samo svojo dolžnost, marveč veliko več« — tukaj je povedek le eden, nasprotje zato »ne samo dolžnost — marveč tudi več«, zato pravilno: »Mož ni opravljal samo svoje dolžnosti, marveč veliko več.«

Podobna nesreča se je primerila SP, ker navaja primer: »zapravil je ne samo denar, marveč uničil tudi družino«, in zato je narobe tudi

¹ Da ne bo nesporazumov, naj pristavim, da govorim v obeh primerih o slovniškem nasprotju, ne o logičnem. Logično gre obakrat za dopolnjevanje prvotne misli, namreč da se je zgodilo še nekaj drugega, torej trdimo tako eno kot drugo, zato lahko obe misli izrazimo trdilno. Seveda pa je tudi tukaj mogoče trdilno misel izraziti negativno in tedaj uporabljamo veznike, ki ustvarjajo videz nasprotja: »ne samo... temveč tudi« ipd.

druga oblika v SP: »sosed ni zapravil samo denarja, marveč je uničil tudi družino« — prav: »sosed ni samo zapravil denar, marveč...« Priznati pa je treba, da je pravopisnike vodil pravilen čut, saj so rekli: »če je v takih primerih nikalnica oblikovno zvezana s povedkom, je predmet večinoma v roditelju«. Ne samo »večinoma«, zmerom, če ima stavek pravilen besedni red! Tu je potrdilo našega mnenja, da gre v takih stavkih za *slovniško* zanikanje, ne za logično. Druga dva primera v SP sta drugačnega kova in pravilna, pa tudi tako značilna, da bi bila morala dati misliti tistim, ki terjajo v takih primerih tožilnik: »ni imel brez vzroka nesramnosti in sleparstva v očeh«; logično je tu pomen gotovo trdilen, kakor parafrazira tudi SP: »imel je v očeh, ne brez vzroka, nesramnost in sleparstvo«; ali bomo tedaj pisali »ni imel brez vzroka nesramnost in sleparstvo v očeh«, kakor bi najbrž hotela Slovnica 1956? Podobno: »pa ni prinesla svojih stvari v košari, marveč v culi«; drugače povedano: »prinesla je svoje stvari, pa ne v košari, marveč v culi«. Čeprav meni SP, da meri nikalnica v vseh teh primerih na kak drug stavčni člen, je v negativnih stavkih *slovniško* zanikan povedek, torej predmet — edino pravilno! — v *roditelju*. Razen enega napačnega primera lahko torej damo SP prav, le »večinoma« bi bilo treba brisati.

Na povsem napačno pot je zato zabredla Slovnica 1956 s svojim predmetom v tožilniku: »Kmetje mu niso dajali le malico, ampak so ga vabili tudi na južino.« Prav bi bilo, kakor že tolikokrat rečeno (oprostite, da tako ponavljam primere, žal slovničarji včasih rajši ubirajo utrte steze, kot da bi iskali novih poti): »Kmetje mu niso le dajali malico, ampak...«, in ker je to okorno, rajši »Kmetje so mu ne le dajali malico, ampak...« Primera, kjer je povedek isti za dva stavka, Slovnica 1956 sploh *ne navaja*, zato se je zadovoljila s tožilniško obliko, ki ima v onem drugem primeru res veljavo, če postavimo besede v pravilen red, namreč tako, da ni zanikan povedek (tudi *slovniško* ne), temveč »le«.

Ker se urednik JiS ni zavedal tega razločka, je pritegnil mnenju Fr. Jesenovca in dopisnika V. G., ki ju navajamo v začetku članka (JiS I, 127 in 154). Pa je le dobro čutil, da je v stališču Slovnice 1956 (in Breznikovem) nekaj narobe, saj očita Jesenovcu, da je preozko zavrgel četrti primer (»Sin ni zapravil le hišo, ampak tudi denar«), češ da je tudi pravilen. Vendar sam navaja primer malo drugače: »Ni le zapravil hišo, ampak tudi družino uničil.« Primerjajmo ta dva stavka! Jesenovec ima gotovo prav, da je njegov napačen, zakaj tu gre za skrajšan stavek z enim povedkom, kjer mora biti predmet v roditelju, torej: »Sin ni zapravil le hiše, ampak tudi denar« — tako, kakor se glasi pri Jesenovcu drugi stavek, po Jesenovčevi sodbi napačen, po naši pravilen. Urednikov primer pa ima dva povedka in je dober tudi po naših pravilih: gre za nasprotje »ni le zapravil — ampak tudi uničil«, zanikan je »le«, ne povedek, in predmet je upravičeno v tožilniku. Samo da je primer bistveno drugačen od Jesenovčevega!

Če se po teh dolgih ovinkih — mislim, da so bili potrebni — vrnemo k naslovnemu stavku, smo menda upravičeni trditi, da je napačen. Njegov pomen je: vprašanje ne zaposluje samo ožjega kroga strokovnjakov, temveč tudi širši krog ljudi. Nasprotje je »ne samo ožji — temveč tudi širši«, povedek *slovniško* zanikan in predmet zato v roditelju.

Urednikova pripomba. Breznik je tukaj prezrl moč nalike (analogije), ki je tako pomembna v jezikovnem dogajanju. V tem primeru mislim na občutek, ki ga ima slovansko uho, da ob zanikanem povedku predmet stopi v roditeljski. Ni se zamislil ob dvojnosti, ki jo kažejo že stsl. rokopisi: *ker ni samo kršil sobote, ampak je tudi boga imenoval očeta* (prevod po Assem.), proti: *ni samo kršil soboto ...* (zogr.). Kakor pisec pričujočega članka mu tudi jaz ne morem pritegniti, da bi bilo edino prav: *umil je ne samo roke, marveč tudi noge*. Po psihološki anticipaciji nam stopi pred oči najprej dejanje umivanja: *ni umil samo ...* Pri tem pa nam predmet nehote stopi v roditeljski. Priznavam, da je prva raba (*umil je ne samo noge*) logično pravilnejša in slogovno jasnejša, vendar tudi v drugi ni nejasnosti. Da je Breznik tako odločno vztrajal pri tožilniku, se mi zdi tembolj čudno, ker je sicer priznal moč nalike, n. pr. v zgledu *ni treba kruha peči; nimam oblasti grehov odpustiti*.

Ne strinjam se z mnenjem, da je v zglelih z dvema povedkoma nasprotje med le-tema, v tistih z enim povedkom pa med predmetoma. V zgledu *sošed ni samo zapravil denar, marveč je tudi uničil družino* ni nasprotja med povedkoma *zapravil in uničil* (saj vendar oba izražata zgubo), temveč med predmetoma. Naj se vrnem k naslovnemu zgledu! Po piščevem mnenju je prav: *to vprašanje ne zaposluje samo ožjega kroga strokovnjakov, marveč tudi druge in to vprašanje ne zaposluje samo ožji krog strokovnjakov, marveč razburja tudi druge*. Ali ni to hudo zamotano?

Po vsem tem se vprašamo: če je že med slovnicařari tolikšna negotovost, s kakšno pravico smemo terjati od piscev, naj si glavo belijo s filozofiranjem, namesto da bi rajši sledili svojemu ušesu (ljudski rabi)? Čemu po nepotrebnem oteževati pisanje! Breznik je resda ugotovil, kako je z rabo po logični plati, nikjer pa ni tega predpisal za praktično rabo. To je izpeljala šele Slovničnica 1956 in najbrž prenačljeno. Pričujoči članek me je prepričal, da bi bilo treba dovoliti roditeljsko rabo.

A. B.

Ocene in poročila

K ČETRTI IZDAJI MENCINGERJEVE HOJE NA TRIGLAV

Našo beročo publiko dandanes privlačujejo predvsem tuje književnosti, iz radovednosti seže kdaj pa kdaj tudi po najnovejših domačih avtorjih, starejše, tudi tako imenovane klasike, pa rada prepušča slovstvenim zgodovinarjem in — srednješolski mladini. In vendar je tudi v naši literarni preteklosti toliko tematično zanimivega ter idejno in estetsko pomembnega! Med pisatelje, ki jih kljub nekaterim njihovim pomanjkljivostim še danes z užitkom beremo in nam vedo marsikaj tehtnega povedati, razen če se jim približamo z apriorističnimi predsodki dogmatikov ali presitostjo literarnih sladokuscev, spada tudi Janez Mencinger. O njegovih kvalitetah priča že dejstvo, da je njegova Hoja na Triglav z zadnjo izdajo pri koprski založbi Lipa in v uredništvu Franceta Vodnika¹ doživela že četrty natis.

Moja hoja je Mencingerjevo zadnje objavljeno delo; napisal ga je kot skoraj šestdesetleten mož in zrel umetnik v času, ko je tudi k nam prodrli naturalizem in se je že najavljala dekadenca. V pisatelju je tedaj mladostnega pripovednika prerasel mislec in vzgojitelj, kar daje samosvoj pečat vsebini in obliki Hoje kakor tudi nekaj let pred njo objavljenega Abadona. Moja hoja na Triglav ni ceneno sentimentalno delo z izrazito fabulo, ampak miselno kar precej zahteven tekst, kjer se v genialnem neredu prepletajo potopis, povest in esej. Takšen značaj dela povprečnega, lahkega branja željnega bralca seveda odbija, objektivno pa ni vabljev jezik, ki je v tem Mencingerjevem delu razumarsko papirnat, premalo živ in sočen.

Esejistične so v Hoji zlasti začetne in zaključne partije, v katerih pisatelj razpravlja o izvoru in pomenu krajevnega imena Bohinj, o naravnih lepotah in zgodovini svoje ožje domovine, zlasti o njenem nekdanjem železarstvu, ter o umski in gospodarski zaostalosti svojega kmečkega rojaka v šestdesetih letih. V potopisu, ki se razteza čez vse delo, opisuje svojo in svojih primorskih gostov planinsko turo iz Bohinja na Triglav, in sicer čez Senožeti ter Uskovicnico do Konjščice; od tam se pisatelj domiselno povzpne na vrh samo v fantaziji in sanjah. V ta potopis pa imamo spretno vloženo nekajkrat pretrgano povest o Melkijadu, nesrečnem čudaku, ki samotno živi na Konjščici. Ljudje so mu vse življenje zagrenili s tem, da so mu ob rojstvu kot nezakonskemu otroku — kakor kasneje Cankarjevemu Polikarpu — zavestno dali nenavadno, posmeh vzbujajoče ime. Analitično retrospektivni Melkijadovi Mlekojedovi zgodbi ne manjka burnih zapletljajev in neverjetnih naključij, ni pa tudi brez bistrih psiholoških utemeljitev in zvez. Casovno obsega šestdeset let junakovega življenja (1799—1860), medtem ko sama pisateljeva pot na Triglav, oziroma Konjščico, in nazaj traja vsega dva dni. Svojevrstna kombinacija omenjenih treh oblikovnih prvin je značilna tudi za Mencingerjev zadnji, neobjavljeni in tudi ne docela dokončani spis Meniški spomini (Meniško se je imenovalo pisateljevo posestvo na vinorodni Trški gori nad Krškim), ki je nastal nekako deset let za Hojo, malo pred Mencingerjevo smrtjo.

Vsestranska izobraženost in bogate življenjske skušnje; gorenjska samozavest, skrajna poštenost in trezna ubranost v značaju; otožna navezanost na rodni Bohinj in njegov planinski svet; topli spomini na nekdanje slovsstvene tovariše vajevece in Janežiča; jasna slovenska zavest in močan socialen čut, povezan s kritično ljubeznijo do rojaka kmeta, ki je konservativen in vraževeren in mu je zato poleg trdne npravstvene vzgoje treba tudi vztrajnega prizadevanja po umskem in gospodarskem napredku: to so glavne vsebinske in idejne poteze Mencingerjeve osebnosti, kakor se kaže v Hoji. V oblikovno izraznem pogledu pa so za pisatelja v delu značilni: nagnjenje k razmišljanju in modrovanju, združeno z duhovitim humorjem; smisel za psihološko dovolj realistično oznako značajev in včasih kar lirski oris planinske narave in živali; mojstrsko prepletanje dogajanja in spominov, resnice in sanj ter simbolični zaključek Hoje, ki avtorju ni le na pol uspela tura na ljubljani Triglav, ampak tudi hrepenenje po najvišjih življenjskih idealih. Prav to svojevrstno doživljanje sveta in iz njega izvirajoča literarna tehnika romantičnega realista Mencingerja po urednikovi sodbi, ki ji pa ne morem docela pritegniti, približujeta že neposredno novi romantiki modernih.

Edina, a huda objektivna pomanjkljivost Hoje je njen jezik. V dobi Janežičevega Glasnika je pisatelj v svojih novelah in povestih pisal lep, sočen, nazoren in pristen jezik z mnogimi bohinjskimi izrazi in ljudskimi rekli. Tega, mladega Mencingerja je Cankar po pravici lahko prišteval med klasike slovenske proze. V Mešani gospodi je jezik že slabši, v povesti srečujemo prve hrvaške izposoienke; v kasnejših delih, ki so nastala v Krškem, pa se te naravnost bohotijo; v Hoji jih kar mrgoli. Mencinger je od nekdanj čutil v sebi jezikovno žilo in na Dunaju je sprva eno leto študiral klasično filologijo. Ko pa je v njegovem ustvarjanju prevladal racionalistični intelekt, je ta žila nujno morala poapneneti (primerjaj starejšega Levstika!). V Hoji imamo številne amaterske poskuse etimologiziranja krajevnih imen. Kadar pisatelj modruje, svoje misli neredko izraža v dolgih, zamotanih periodah. Pri istem osebk stavke rad nadomešča z raznimi deležniki, kar danes učinkuje starinsko. Poleg neorgansko vnesenih hrvatizmov srečujemo v delu še številne slovrske izraze in lastne tvorbe. Vse to dela njegov jezik učenjaško abstrakten, papirnat in neživ. Že dr. Breznik ugotavlja v svojih razpravah Jezik naših časnikaarjev in pripovednikov o starejšem Mencingerju, da je pri pisanju vneto segal po raznih slovarjih, predvsem po Pleteršniku. V pisateljevi knjižnici v Krškem, ki so jo ob koncu minule vojne razni neodgovorni ljudje znatno raznesli in okrnili, so bila poleg raznih besednjakov za tuje jezike, zlasti ruščino, v resnici sledeča jezikovna pomagala: obadva Janežičeva slovarja in slovnica, véliki Cigaletov in Pleteršnikov slovar, Levčev Pravopis in Peruškov Bravec ali bralec? ter delo v dveh zvezkih Zur Ortsnamenforschung in Kärnten. Precèj več, kakor domneva Breznik, pa je v Hoji Mencingerjevih

lastnih neologizmov, zlasti raznih sestavljenk, n. pr.: hojepis, strmolaziti, lesosloven, jedored, čarav, razrov, nabolehen, kamen valjavec, hlapec hlevnik itd. Tudi ni Hoja docela brez bohinskih krajevnih ali gorenjskih narečnih besed: greba (masla), komarča (navpik postavljeno macesново deblo s posekanimi vejami), soparično (izg. sparčno), sedec (izg. zdac), zlatica (zlata ruda, v zvezi s pravljičami o Bogatinu), goričica (grič). Med značilnosti Mencingerjevega sloga pa spadajo njegove rimane besedne igre, ki, kakor kasneje pri Cankarju, pričajo o nenehni iskrivosti pisateljevega duha: preveriti ali samo prevariti, redno in čedno, zvarim in sparim, smo se postavljali in proslavljali, svetilka slepilka, človekov postanek in prestanek itd.

Urednikovo delo pri naši, ljudski izdaji Hoje je bilo trojno: redakcija pisateljevega jezika; besedni tolmač pod črto in stvarna razlaga za tekstom; spremne besede o avtorju in njegovem delu. To svoje delo je urednik opravil skrbno, izčrpno in uspešno ter tako znova omogočil branje in razumevanje Mencingerja širšemu krogu.

Pri redakciji teksta je ravnal spoštljivo, ohranil je dosledno značilnosti pisateljevega sloga, precječ korenito pa je zamenjal nedopustne hrvatizme in nekaj arhaizmov s pristnimi in živimi besedami ter tekst prilagodil danes veljavnemu pravopisu. Med Mencingerjevimi hrvatizmi bi vsekakor kazalo posloveniti še »stranca« s tujcem: stranski človek bi sodil — tujec (nepoučen človek) bi sodil, str. 43; podobno še nekajkrat.

Tolmač besed in stvarna razlaga sta tu pa tam nekoliko pomanjkljiva. Izraz »stog« (str. 25) v bohinskem kotu pomeni samo kozolec, ne pa hkrati tudi kop in ostrnic. Besedi »jetrva« (85) bi veljalo dodati, da jo je Mencinger, kakor mnoge druge v tem času, prevzel iz sosednje hrvaščine. V pomenskem zaporedju glagolov »krenila sta proti planinam, peševala, počivala, blodila in končno dospela« (147) se mi za glagol »peševati« zdi bolj smiselna razlaga »pešačiti, koračiti« kakor pa »pešati, utrujen postajati«. Rečenica »plavati, utoniti v lavi« (159) je v pomenu »v mlaki, v množini vode plavati, utoniti« v Bohinju dobro znana, zato je pisatelju ni bilo treba hoditi iskat naposodo k Štajercem. Opomba »Sorica (izvir Sore in gora)« (219) le deloma drži, ker gre za slikovito vas (ne goro!) na obronkih Ratitovca, Groharjev rojstni kraj, nad katero izvira ena izmed obeh Sor, in sicer Selška. Pri krajevnih imenih Bitnje in Nemški rovt domačini redno uporabljajo le predlog »na«, zato je napačno »cerkev Device Marije v Bitnjah... sv. Ahacija v Nemškem rovtu« (220, napako je zagrešil že dr. Tominšek).

Na straneh 73 in 74 pisatelj govori o človeku, od katerega je zvedel za Melkijadovo zgodbo: bil je »star mož iz Spodnje doline«, »vrstnik Melkijada«, imel je kovačnico, kjer je mnogokrat pripovedoval rojakom, »kako je hodil po svetu in kaj je videl v Nemcih in Lahih«, zlasti na Koroškem. V opombah bi ne bilo odveč povedati, da je bil to pisatelj oče Gregor Mencinger (1801 do 1861), doma iz vasi Savica, od koder se je preselil na sosednji Brod, kjer je bil kmet in kovač in je dal pisateljevi domačiji tudi obe imeni, Kovač in Grogar. Kaj ga je gnalo po svetu, nam pisatelj pojasni nekoliko dalje na str. 95: »moj oča je odšel na rokodelsko potovanje«. Tudi oba časovna mejnika, kakor ju je za Melkijadovo življenje postavil pisatelj (1799—1860), se z očetovim presenetljivo skladata. Tega zanimivega mesta v Hoi doslej še nihče ni opazil in glosiral. Iz pogovora med pisateljem in vodnikom na že omenjeni 73. strani bi se dalo tudi dejansko sklepati, da je za nesrečnim Melkijadom vsaj do neke mere treba iskati resnično osebo. Dr. Tominšek govori v opombah k tretji izdaji Hoje (Planinska matica, Ljubljana 1938, str. 203—204) o človeku, ki je pisatelju pri snovanju dela kot model verjetno stal pred očmi. Bil je to Agatnikov Tonej iz Stare Fužine, čigar življenjski podatki se v marsičem krijejo z Melkijadovimi; bil pa je v resnici za en rod mlajši od Gregorja Mencingerja in sodobnik pisateljev. Tako sta torej tudi tu, kakor navadno pri literarnih likih, plodno sodelovali življenjska resničnost in ustvarjalna domišljija. Tudi za ljudsko izdajo, kakršna je naša, bi bile opombe o tem problemu dobrodošle.

V dokaj obširnih Spremnih besedah Francè Vodnik bralcu pregledno in nazorno pojasnjuje pisateljevo življenje, ki je potekalo predvsem v mladoslovenski dobi, v mladih letih pa še posebej v krogu vajecev, opredeljuje

njegovo literarno ustvarjanje pred Hojo, nato pa prehaja na Hojo samo, ji skuša določiti nastanek, obnavlja njeno vsebino, opredeljuje kraj in čas dogajanja ter označuje osebe, jezik in slog ter zgradbo. Pri tem ne ostaja pri splošno znanih ali obrobnih dejstvih, kot se pri takih ljudskih izdajah pogosto dogaja, ampak prihaja do bistveno važnih ali celo novih zaključkov, kar priča, da je proniknil v pisateljevo osebnost in da pravilno pojmuje njegovo delo. Tako se mi zde posebno tehtne urednikove sodbe, da Mencinger ni pomemben zgolj v literarnem, ampak tudi v sociološkem pogledu in da je njegovo delo danes premalo upoštevano; da je znatno presegel Levstikov literarni program s tem, da je prvi vpeljal v naše slovstvo meščanstvo; da kaže vse njegovo delo kljub nekaterim romantičnim potezom močan smisel za sočasni slovstveni realizem; da je bil nasprotnik brezplodnega sanjarjenja in pesimizma ter optimističen glasnik dela za narodno skupnost in prihodnost; da je po svojem zrelem prepričanju izpovedoval idealistični svetovni nazor, a bil kljub temu kulturnopolitično vseskozi napreden (odnos do Koseskega, zlasti pa Mahniča).

Knjigo kazi nekaj tiskarskih napak. Tako je n. pr. na 189. strani zgoraj tiskarski skrat Mencingerjevega biografa Pirnata spremenil v prešernoslovca Pintarja. Ščitni ovitek je izdelan v vsiljivo osladnih barvah, medtem ko je oprema samih platnic diskretna in okusna. Format knjige je priročen in prikupen, tisk pa verjetno za večino bralcev predroban in utrudljiv. Kljub tem in drugim omenjenim drobnim napakam pa tako urednik kot založba zaslužita vse priznanje. Četrta izdaja Hoje na Triglav (prva je izšla v Knezovi knjižnici, druga prav tako pri Matici med Zbranimi spisi) pa me znova potrjuje v prepričanju, da je Mencinger vsebinsko in oblikovno tudi v naši dobi zanimiv, živ in tehten in da bi vse njegove spise morali čimprej uvrstiti med izhajajoča Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Joža Mahnič

GOGOLJEV REVIZOR V KONDORJU

Gogolj je gotovo ena izmed najbolj neuravnovešenih postav ne le ruske, temveč svetovne književnosti. Sicer nas iz dobe pred dobrimi sto leti, iz dobe literarne in življenjske romantike, ne presenečajo preveč usode, recimo, Puškina ali Lermontova, Byrona ali Shelleya, ker se tako ubrano ujemajo z njihovim ustvarjanjem, da bi drugačne kar težko pričakovali. A Gogolj je celo sredi teh kot komet kratkotrajnih življenj z neugasljivim sijem umetniške moči nekaj posebnega. In vendar življenjsko in pisateljsko skladnega, pristnega. Kakor mu je bila narava neustaljena, sunkovita, eruptivna, v sebi razklana, neverjetna, tako je bil tudi v njenem zunanem izrazu — pisateljski ustvarjalnosti — razpet med vsaj dva tečaja. Svojo ožjo domovino je imel rad kot otrok in ji je v romantični zanesenosti postavil spomenik v novelah in povestih, izdanih v zbirkah *Večeri na pristavi blizu Dikanjke* (Sejem v Soročincu, Kresni večer), *Mirgorod* (Taras Bulba, Vij) in *Povesti* (Nos, Plašč). Svoji širši domovini Rusiji pa je kot mož podržal pred obraz kritično ogledalo v satiričnem romanu (Mrtve duše) in komedijah (*Revizor*, *Zenitev*), in sicer s tako umetniško prepričevalnostjo, da človeka resnično pretrese. Kakor pa je med ukrajinskimi povestmi nihal med folkloro, romantiko, fantastičnostjo in realizmom, tako se mu je tudi v satirah splevalo vse to v nerazrešljiv voz, kjer vsak hip prihajajo na površje zdaj vedri humor, zdaj vzvišeni nasmehe, zdaj bridki porog, zdaj ostri bič. Vse v tisti skrivnostni zamotanosti Gogoljeve narave, ki ga je ob koncu pahnila v skrajnost, kakršne bi si pri tako bistrem duhu ne bili mogli zamisliti, če bi ne bila žalostna resnica. In ravno Gogoljev konec nam še posebno značilno osvetljuje njegove umetniške stvaritve. Tudi *Revizorja*, dasi mogoče tega še najmanj, saj je še najbolj stvaren in splošno razumljiv. (Ne vem, zakaj se mi ob *Revizorju* tolikokrat vsiljuje pred oči Cankarjevo *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* z galerijo domačih portretov, z dokaj podobno vsebinsko zgradbo, zlasti z vzporednico, kako se bodisi navidezni revizor seznanja z načelniki uradov, bodisi domnevni nezakonski sin Šentflorjančanov srečuje s svojimi očeti in oba to gmotno precej brezobzirno izkoriščata.)

Revizorja smo dobili v slovenščini prvič v prevodu Ivana Vesela leta 1884. Drugi prevod je leta 1921 oskrbel Ivan Prijatelj. Njegov prevod je bil v glavnem dobro sprejet, vendar je kritika (Josip Vidmar) že tedaj ugotovila, da je precej neenakomeren. Ob izredno plastičnih odlomkih se vrstijo blede, papirnati, nedognani. Opozorila je tudi na nekaj stvarnih napak in narobe razumljenih stavkov. Prijateljev prevod je drugič izšel leta 1937 v priredbi dr. Silve Trdine v mohorskem Cvetju. Izrazitejši poseg prirediteljice je bilo razen v nekaterih pravopisnih spremembah (jako = zelo; prečitam = preberem; okrog = okraj; privatnega = zasebnega; slučaju = primeru; nepregruntljivi = nedoumljivi; pikantno = mično; bote = škornje; deložirajo = vržejo iz stanovanja; apetit = tek itd.) čutiti samo v sedmem prizoru četrtega dejanja, kjer je (po mojem brez potrebe) izpustila ves pogovor o sinu Dobčinskega.

Prvotni Prijateljev prevod v priredbi dr. Silve Trdine je izšel zdaj v ponatisu tudi v Kondorju.¹ Prirediteljica je spremenila še nekaj besed (možje mesta = meščani; se spozna = ve; v teku predstave = med predstavo; falot = slepar; kastrola = kozica; šunder = ropot; na noben način = nikakor; lumparij = prebrisanosti; najfinejši = najodličnejši; rabiš = uporablaš itd.), prijetno zgostila spremno besedo, opombe pa pustila iste kot v izdaji iz leta 1937. Razlaga vsebine in oblike Revizorja se mi zdi (tudi za šolske namene) malce pregostobesedna. Mogoče bi bilo bolje nameniti nekaj vrstic več opombam in razložiti še nekaj teže razumljivih besed (maršal = šolski pokrovitelj, kurator; potni list v tedanjem pomenu; montura = uniforma; službenica = uslužbenska knjižica; šfafa = posebni sel itd.). Razen tega bi bila morala prirediteljica vsaj v opombah omeniti Prijateljeve šibko, napačno ali dvomno prevedene besede ali zveze, če že ni hotela posegati v sam prevod. Če pa so te pomanjkljivosti v prevodu le sad slabe predloge, bi bilo treba to primerno razložiti ali pa prevod prilagoditi boljšemu izvirniku.

Gogolj je namreč vsa svoja dela veliko popravljal in predelaval, rokopise pa uničeval. Revizor je sicer še za njegovega življenja izšel trikrat (1836, 1841 in 1842), vselej precej spremenjen, pri tretji redakciji (v zbranih delih) pa je bilo poleg avtorjevih predelav tudi veliko Prokopovičevih, urednikovih. Tihonravov in Korobka, kasnejša urednika Gogoljevih del, sta z velikim kritičnim čutom in taktom skušala obnoviti izvirno Gogoljevo besedilo in to jima je v pretežni večini spornih primerov uspelo, tako da so posledje ruske izdaje Revizorja naslonjene zlasti na njuna dognanja. Z ruskimi vred pa seveda tudi izdaje v prevodih.

Revizor je gotovo eden največjih Prijateljevih prevajalskih uspehov. Vse drugačen od, recimo, Plemiškega gnezda ali od Utve. Mnogo odlomkov je še danes prav živih in sočnih, pri nekaterih pa je mogoče danes še bolj kakor leta 1921 čutiti njihovo neizrazitost. In še tretje vrste so, taki, da pri njih nehote pomisliš na močno tujo, korektorsko roko, tako so namreč nekam brezosebni, mehanični, zgolj pravilni, ne pa tudi z občutkom vkomponirani v siceršnje besedilo. Ravno ta neenotnost je kriva, da Prijateljevega prevoda nekako ne morem imeti za umetniško skladno, prepričljivo stvaritev, za izliv enkratne poustvarjalne moči. Mislim, da bo prej ali slej treba delo na novo prevesti, seveda pa najboljši predlogi in z upoštevanjem vseh dosedanjih rezultatov. Prvi prevajalec vsakega dela se mora namreč vselej pošteno vskovati z vsemi mogočimi težavami, zato je prvi prevod zmeraj tvegan, nujno obsojen na toliko in toliko spodrsnjajeve, šibkosti in napake. Ponatisi, poznejše priredbe in novi prevodi pa se že lahko okoristijo z dobrimi in slabimi stranmi prejšnjih prevodov, zato jih moremo strože presojeti.

Škoda se mi zdi, da Silva Trdina ni odločneje posegla v Prijateljev prevod. S tem bi ga bila mogoče rešila in mu podaljšala zdravo življenje še za kakšno generacijo. Tako pa so mu leta — žal — šteta. V oporo tej trditvi in v svarilo pred golim ponatiskovanjem premalo pregledanih prevodov navajam nekaj primerov. (Prihodnji prevajalec Revizorja naj se razen tega pred podrobno analizo izvirnika seznanj tudi z Vidmarjevimi opozorili (LZ XLII, 52—54) in s Klopčičevimi popravki tipkanega skrajšanega odrskega besedila.)

¹ N. V. Gogolj: Revizor. Prevedel Ivan Prijatelj. Priredila Silva Trdina. Izdala Mladinska knjiga v Ljubljani 1956. Str. 120. (Knjižnica Kondor. Urednik Uroš Kraigher. Sedmi zvezek.)

Str. 8: Ostale vloge ne potrebujejo posebne razlage: *njih čudaštvo* je skoraj vedno očitno (... originaly ih...). Menda: njihovi originali. — Str. 11: O, kar se tiče zdravljenja, sva s Kristijanom *Filipovičem že ukrenila* primerno: čim bolj po naravi, tem bolje — draga zdravila *sva odpravila* ... Povrhu pa se Kristijan Ivanovič tako *ne razume* z bolniki, ker ne zna besedice po rusko (O! nasčet vračevan'ja my s Hristianom Ivanovičem vzjali svoi mery... lekarstv dorogih my ne upotrebljam... Da i Hristianu Ivanoviču zatrudnitel'no bylo, b s nimi izjasnjat'sja...). Ne vem, zakaj se že skozi vse tri izdaje Prijateljevega prevoda vleče ta nesrečni »Filipovič«. Razen tega utegne prevod zavesti, češ da so vse to že ukrepi zaradi bližajočega se revizorja. V resnici gre le za stalno prakso zdravnika Kristijana Ivanoviča in bi mogoče bolj ustrebral prevod: O, midva s K. I. zdraviva po svoje... dragih zdravil ne uporabljava... Razen tega bi se K. I. težko z njimi pregovarjal (pogovarjal, sporazumel). (Prijatelj prevod zadnjega stavka mi namreč namiguje, da so ruski bolniki tako narodno zavedni, da so s svojim nemškim zdravnikom sprti.) — Str. 13: Učena glava je, to se mu vidi; nagomilil si je gore učenosti, razlaga pa s takim ognjem, *kakor da bi bil ob pamet* (On učenaja golova — eto vidno, i svedenij nahvatal t'mu, no tol'ko objasnjajet s takim žarom, čto me v pomnit sebja). Mogoče bolje: Učena glava je — to se mu vidi — in nič koliko ve, razlaga pa s takim ognjem, da se čisto spozabi. — Str. 17: Vsi *gledajo* okrog obeh Petrov (Vse usaživajutsja vokrug oboih Pjotrov). Najbrž: Vsi sedajo okrog obeh Pjotrov. — Str. 18: od davi nisem nič jedel, zato me v želodcu *črviči*... « *Torej zavoljo želodca Petra Ivanoviča ... in pa, ker je rekel, da je dobil krčmar svežih lososov* (s utra ja ničego ne jel, tak želudočnoje trjase-nije... « da-s, v želudke-to u Pjotra Ivanoviča... »A v traktir«, govorit, »pri-vezli teper' svežej semgi). Mogoče pravilneje: od davi nisem še nič jedel, zato mi kruli po želodcu... « namreč po želodcu Pjotra Ivanoviča... »in pa, pravi, v krčmi so ravno danes spet dobili losose. — Str. 20: Mlad, kakih triindvajset ali štiriindvajset let bo imel, *brž več ko manj* (Molodoj, let dvadcati treh ili četyreh s nebol'shim). Mislim, da hoče reči: Mlad, kvečjemu kakšnih triindvajset ali štiriindvajset let bo imel. — Str. 20: Jaz se pa odpravim k njemu sam ali z *edinim* Petrom Ivanovičem (a ja otpravljus' sam ili vot hot' s Pjotrom Ivanovičem). Lepše: ...sam ali pa morda (kvečjemu) s Pjotrom Ivanovičem. — Str. 21: Prohorov je v stražnici, a je *službeno neuporaben* (Prohorov v častnom dome, da tol'ko k delu ne možet byt' upotreblen). Zdi se mi, da je bila Prijateljeva fraza iz leta 1921 bolj živa: ...samo da ni za nobeno rabo. — Str. 22: Čim več *takih pripravn*, tem boljše spričevalo o delavnosti mestnega glavarja (Ono čem bol'she lomki, tem bol'she označajet dejatel'nosti gradopravitelja). Mogoče pravilneje: Čim več je v mestu podrtega, tem bolj se kaže glavarjeva delavnost. — Str. 30: Škoda, da mi *Jóhimni* ni posodil kočije (Žal', čto Iohim ne dal na prokat karety). Od kod je ta nerodna pomota v vseh treh izdajah Prijateljevega prevoda, mi ne gre v glavo, ko je vendar jasno, da bi morala prirediteljica vsaj ob sestavljanju opomb ugotoviti, da gre za znanega petrograjskega kolarja Johima, ne Jóhimnija.

Sicer pa je seznam že do te strani predolg, nehamo in povejmo raiši še kaj drugega. Ne zdi se mi namreč prav, da prirediteljica nikjer v knjigi ne omenja, zakaj je odbržala (kljub današnji drugačni rabi in spremenjenemu pravopisu za ruska imena na -ij obliko iz leta 1921: Dmuhanovskij, Dobčinskij, Bobčinskij. Dalje: Čemu nekatera imena sloveniti (Peter, Lukec, Marjica namesto Pjotr, Lukančik, Mašenka), pri drugih pa ohranjati celo y (Pugovicy-n)? Zakaj sredi ruskega okolja mahoma uporabljati preveč izrazito slovenske pojme in s tem ubijati ubranost iluzije? Na primer: Zakaj ob *Vražjem Robertu* in *Normi Veseli dan ali Matiček se ženi*, ko bi bila skladnejša *Figarova svatba*, ki jo ima ruski izvirnik? Ali na strani 95: ona je bila vedno taka; poznam jo: *osel je osel, četudi je Boga nosil*. Čemu ta sicer posrečeni Zupanov izrek (ki je res večini bralcev neznan in jim torej ne ubija iluzije) uporabljati zgolj iz kulturnogodovinske osebne zakladnice namesto pomensko in stvarno veliko bližjega splošnega pregovora, ki mogoče celo bolj ustreza situaciji: Pokažeš ji prst, pa te zagrabi za celo roko (ker ne gre za oslovstvo, temveč za košatenje, ježevsko spodrivanje)! — Moti me tudi (zaradi ruskemu okolju tujega imena)

preizrazito slovensko reklo: jedla sva po gostilnah *po zgledu Mice Kovačeve*, ko bi bilo tudi smiselno bliže in ravno tako plastično: živila sva iz rok v usta (ker ne gre za neodgovorno življenje na tuj račun, temveč za životarjenje).

Ker je Kondor namenjen za branje v šoli, bi rad omenil še nekaj kategorij jezikovnih šibkosti v Revizorju. Najprej nekaj slovničnih in pravopisnih (izpustil sem zgolj grafične): Kaj pa razumete vi pod imenom mali grehi (12) = Kaj pa so po vašem mali grehi? — kakšen drugi (13) = kakšen drug. — Nihče drugi = nihče drug. — s Černjajevim (22) = s Černjajevom. — po drugi sto (26) = poldrug (ali poldrugi) sto. — Uradnik gôri in doli (26) = Uradnik gor ali dol. — Imam gubernsko madéiro (39) = Imam domačo madeiro (ali kvečjemu: gubernijsko). — Stražniki, stražnikom (46) = Stražnika, stražnikoma (dvojina!). — kancelijska (49) = kanclijska. — na kaj tvoj gospod najbolj drži (57) = na kaj ... najbolj gleda. — v obliki darila od strani graščakov (60) = kot darilo graščakov. — sem bil odlikovan z Vladimirjem četrte stopnje согласно s strani načelstva (62) = me je načelstvo согласно odlikovalo z vladimirom četrte stopnje (pripominjam, da sem s tem v stavku odpravil samo pravopisne in slogovne šibkosti, nisem ga pa približal izvirniku, ker je tudi pomensko šibko preveden). — Ali ne bo kakšnega ukaza (63) = Ali ne boste nič ukazali (Ali ne bo nobenega ukaza?)? — zapalite si (65) = prižgite ga. — jezik me je prodal (66) = ... izdal. — vas imajo za nekaj drugega (71) = ... za nekoga drugega. — nič ne bo od škode (75) = nič ne pojde v škodo. — njegovi milosti (76) = njegovi milostivi (že 1937). — kakor prismojena mačka (81) = kakor mačka, ki se je osmodila. — V moji glavi se sedaj res vrši (83) = v glavi mi brni. — Kako stoje vaše akcije (88) = Kako je z vašo kupčijo? — črn svet le mi je naredil pred očmi (96) = črno se mi je naredilo pred očmi. — Si grozi samemu sebi s pestjo (100) = Grozi sam sebi s pestjo. — z zelo satiričnim izrazom na obrazih, razločno naslovljenimi na glavarjevo družino (102) = ... naslovljenim (mogoče bo kdo rekel, da je to očitna tiskarska napaka in je ne kaže navajati, kakor nisem navajal drugih, vendar moram pripomniti, da je, kakor nekatere druge, tudi ta slepo prevzeta še iz izdaje v Cvetju). Prav tako je iz leta 1937 tudi v spremni besedi ostal za šolsko rabo kaj malo zgleđen, dasi zgovoren stavek: ... smeh, ki ves vre na dan iz svetle prirode človekove, vrè iz nje zato, ker se mu [menda že: ji] v dnu skriva večno žuboreči studenec, tisti smeh ... brez čigar [ali res: čigar?] prodirne sile bi človeka ne spravljala [najbrž: spravljali, ker ima izvirnik množino: ne ispagali] v tak strah življenja majhnost in praznota (108).

Rad bi spregovoril še o posameznih papirnatih izrazih in stavkih, a ker se mi je pisanje že tako razvleklo, naj jih samo naštejem nekaj za spodbudo dijakom, ko bodo v šoli podrobneje analizirali jezikovno plat Revizorja: Sedaj je treba malo pogumnejšega nastopa (35) = Zdaj je treba malo ostreje nastopiti. — človek noč in dan ne pride do počitka (37) = človek se nikoli ne more odpočiti. — vidite, kako se pri nas vrše stvari (38) = vidite, kakšno je pri nas življenje. — gledat uredbo, po kateri pri nas uče znanosti (38) = gledat, kakšen je pri nas pouk. — to je seveda v njegovi prosti volji, jaz pa bom vsaj mirno vest. — To tukaj nikakor ni umestno (51) = To je pa že od sile. — poženi zvonove (87) = obesi na veliki zvon. — jokala sem, veš, naravnost ihtela (92) = jokala sem, veš, kar tulila. — strela iz neba (102) = strela z jasnega. Itd.

Za konec samo še kratka primerjava med Veselovim prevodom iz leta 1884 in Kondorjevo izdajo iz leta 1956. Posvêti naj v prevajalčevo delavnico, opozori na razvoj slovenskega jezika v teh letih, hkrati pa nekoliko pokaže, kako prevajalec kljub nerazvitemu jeziku lahko ali dobro reši svojo nalogo ali pa se dá zapeljati v papir. Prvi primer naj pokaže približno enakovrednost prevodov, drugi primer izrazito prednost Veselove variante, tretji pa ravno tako izrazito prednost Prijateljeve.

1884: Hlestakov je mlad človek tri in dvajsetih let, tenek in suh; nekoliko bedast in, kakor pravijo, nima dokaj v glavi: šteje se mej tiste ljudi, katere v kancelijah imenujejo puhloglavce. Govori in dela brez vsacega premisleka. Ne more ustaviti se stanovitno pri kateri-koli misli. Njegov govor

je pretrgan, in besede mu izleté iz ust čisto nepričakovano. Kolikor več odkritosrčnosti in priproščine bo pokazal igralec, toliko boljša bo njegova igra.

1956: Hlestakóv, mlad človek kakih triindvajsetih let, slok, suhljat; malce šemast in kakor pravijo: z enim kolesom preveč v glavi. Eden izmed onih ljudi, ki se imenujejo v pisarnah pohajači. Govori in dela brez vsakega pomisleka. Ne zmore se trajno zbrati ob eni misli. Njegova govorica je odlomkasta in besede mu uhajajo iz ust docela nepričakovano. Čim več prostosrčnosti in preprostosti pokaže igralec te vloge, tem več bo pridobil.

1884: Lapkin-Tapkin, sodnik, človek, kateri je pet ali šest knjig prečital, in zato nekoliko svobodomiseln. Veliko si domišlja, kajti vsako besedo močno poudarja. Igralec mora vedno ohraniti imeniten, važen obraz. Govori v basu in besede zateguje, hripavo in grgravo, kakor starinska ura, katera prej piska, a potem še le bije.

1956: Ljapkin-Tjapkin, sodnik, je človek, ki je prebral pet ali šest knjig in je zato nekoliko svobodomiseln. Velik prijatelj domnevanj, zato izgovarja vsako besedo s poudarkom. Predstavljaavec njegove vloge mora odbržati na obrazu neprestano pomenljiv izraz. Govori nizko s podolgastim raztezanjem, ohropelo in nahodno, podobno stari uri, ki najprej hrešči in potem šele bije.

1884: Bratec, pripelji mi sem trgovce. Jaz jih bom, te kanalje! Tako zoper mene pritoževati se! Ali ga vidiš, ta prokleti judovski rod! Le počakajte, golobčki! Dozdaj sem vas pital s peščenimi zrni, odslej vas bom pa s kamenjem. Zapiši vse, ki so hodili pritoževat se zoper mene in pred vsemi drugimi pisače, pisače, ki so jim prošnje sestavljali.

1956: Pokličí, bratec, semkaj trgovce. Jaz jim pokažem, kanaljam! Naj zvedo, kaj se pravi, pritoževati se zoper mene. Eh, ti prekleti čifutski svet! Počakajte no, ljubčki moji! Poprej sem vas z biči, zdaj vas bom s škorpijoni. Zapiši vse, ki so prišli moleđovat zoper mene in še najbolj, veš, tiste pisune, pisune, ki so jim zveržili prošnje.

In sklep: Gogoljev Revizor kljub štirim knjižnim izdajam, v katerih je Prijatelj prevod doživel že dva ponatisa, in kljub priredbam in revizijam še zmeraj ni dobro preveden v slovenščino niti po črki, še manj seveda po duhu.

Janko Moder

JURČIČEV JURIJ KOZJAK V NOVOGRŠČINI

Ni dolgo tega, ko mi je prišel v roke grški prevod Jurčičevega Jurija Kozjaka, ki je pred nekaj mesci zagledal beli dan v Atenah. Prevedel ga je A. Karavia. Kratki uvod je fragmentaren posnetek ocene, ki jo je 1937 ob izidu francoske izdaje napisal član francoske Akademije Georges Goyau. Pisec govori s simpatijo o »dramatični zgodbi živo orisanega janičarja, čigar čelo je omočila voda krsta,« in meni, da se bodo prijatelji zgodovine radi pomudili ob podobi, ki predočuje vzhodne meje Evrope v časih, ko sta bila krščanstvo in islam zapletena v krvave borbe za prevlado. Dalje omenja Goyau važno vlogo, ki jo je imel stiški samostan v obrambi proti Turkom, in pozdravlja francosko izdajo Jurija Kozjaka ravno ob osemstoletnici ustanovitve samostana. O Jurčiču pravi, da bo njegovo ime ostalo za zmeraj povezano z imenom samostana v Stični. Prevod je oskrbel naš rojak, publicist dr. Ferdinand Kolednik, ki živi stalno v Kanadi, zadnje mesce pa se začasno muđi v Nemčiji. Dr. Kolednik že desetletja utira slovenski literaturi pot v svet, v mnoge jezike prevaja sam, za druge si umeje pridobivati sodelavce. Posebno pri srcu mu je očitno Jurčičev Jurij Kozjak, saj je zanj organiziral prevajalsko mrežo po vsem svetu. Jurij Kozjak je doslej preveden v hrvaščino, srbščino, italijanščino, francoščino, španščino, litovščino, kitajščino, grščino, vietnamščino, abesinščino, japonsščino, holandsščino, angleščino, češčino, madžarščino; pravkar se tiska nemški prevod, ki ga je priredil dr. Kolednik sam, pripravlja pa tudi latinsko izdajo.

Grški prevod sem površno pregledal in videl, da so pripovedne in opisne partije podane bolj parafrastrično, dialoški deli pa se dokaj zvesto držijo izvirnika. Prevodu je priključeno nekaj zgodovinskih opomb o stiškem samostanu, ki so sicer anonimne, vendar očitno izvirajo iz peresa dr. Kolednika. A. Sovrš

DAKTILOIDNOST CANKARJEVE PROZE

V zadnjem času, ko sem ob Lukrecovi Naravi sveta spet do vratu zapokan v heksameter, mi je med branjem lepega Mahničevega članka Slog in ritem Cankarjeve proze v poslednjih treh številkah JiS vnovič prišla do zavesti moja stara domneva, da je ritmična osnova slovenskega jezika daktilska ali vsaj močno daktiloidna. Zato se mi slovenski heksameter po svojem ritmu nikoli ni zdel tuja rozga, cepljena na domačo podstavo, kakor se to še zmeraj čuti pri nemškem heksametru, temveč mi je slej ko prej tvorina, ki se njen daktilski ritmični tok neprisiljeno sklada z nekoliko privzdignjeno slovensko prozo. Naravnost presenetljiv dokaz za ta doslej samo sluteni pojav mi daje Mahničev članek v svojih citatih iz Cankarjevih tekstov. Kakor jih je tudi malo v primeri s celotnim Cankarjem, že ta betev potrjuje mojo tezo na vsej črti. Označil sem si okoli 120 izrazito daktilskih mest, a to še daleč niso vsa, daktiloidnih pa sploh upošteval nisem. Med primeri je veliko celih in okrnjenih heksametrov, pa tudi dva brezhibna pentametra. Pozornost zbujaajo številni daktilski začetki, zlasti pa daktilski zaključki stavkov. Sploh je stavčna klavzula v Cankarjevi prozi vredna nadrobne preiskave. Kdor se je ukvarjal z rimsko retoriko, ve, da Cicero v svojih klavzulah ne trpi daktilskega ritma: esse videris (- u u - u) mu je bila groba napaka, dobra pa klavzula esse videaris (- u u u - u), torej kretik + trohej. Za Cankarja pa se mi zdi, da mu je ravno heksametrski konec (versus Adonius) posebno priljubljeno stilno sredstvo. Ko bi utegnil, bi se sam lotil raziskave, zakaj uveren sem, da bi se iz materiala dale izvesti določne zakonitosti, ki bi tudi s te strani osvetlile Cankarjev stil. Tako pa prepustim delo slovenskemu seminarju, morda se najde kdo, ki bo pograbil kost: bilo bi vredno truda. V naslednjem prinašam nekaj zgledov iz Mahničevega članka: citiram kar po njem ker štejem te vrstice samo za pobudo k sistematskemu raziskovanju.

Celi heksametri: ... smrt in tako od hiše do hiše in trka na duri; tvojo besedo sem slišal in v tvoje srce sem pogledal; ... mestom brezkončno morjem, veselje brezkončno, brezkončna ...; ni bojzljivost, ni strah pred trpljenjem — kaj je trpljenje (trohej je znosen, ker je pavza za njim); trpi, srcé, potrpi, molči v tej noči gnusobe (trohej znosen, ker cezura za njim); čuden smehljaj, pol ironija, pol zadovoljnost (do brezhibne oblike manjka samo dvakrat »na pol« namesto »pol«); zdi se mi, da sem te videl; v svojih najlepših sanjah (močno šepav, ali vendar heksameter).

Okrnjeni heksametri:

a) heksameter, ki mu manjka zadnji zlog: bolj nego kdaj poprej si v strahoti teh časov želim u.

b) heksametri, ki jim manjka na koncu amfibrahis: moje ime je Martin Kačur, učitelj u - u; vse, od začetka do konca, en sam trenotek u - u; stari je šel v Ameriko — le ga nalijmo u - u; mladi je šel v Vestfalijo — le ga nalijmo u - u.

c) heksametri, ki jim manjka zadnja tretjina ali reizianum: toplo je v izbi, mehka zadovoljnost u - u u - u; ni me izpustilo, strmelo je vame u - u u - u; hiša do hiše smejó se prijazno u u - u - u; ker je potr in slab od bridkosti u - u u - u; jaz sem Drmaška, Drmaška, Drmaška u - u u - u; Tine obležal, od vina pijan — u u - u; jaz še nisem doživel te sreče u - u u - u; kar si rekel, ne boš oporekel u - u u - u; kar si zapisal, ne boš izbrisal u - u u - u, šla je Marjanca v ta lepi greh — u u - u (šepa zavoljo troheja).

Pentameter: dečko krepak in zdrav, dela in sreče želján; čisto srce, ki je šlo skozi medeno goró / greha in ni ga okúsilo (ta pentameter se nadaljuje celo s prvo polovico heksametra).

Daktilski začetki stavkov: ni ga človeka; kar sem napisal; stavek za stavkom; bleda svetloba; zate cilinder; Kristus je zmagal; kaj bi zdaj z njivo; naj me ubije; ti si dosegel; mene so vpregli; ni se genila; kar je biló kdaj; trg se je širil; tiho, skrivnostno; tukaj je živel; vidi pogrebce; mrko in mrzlo;

kakor metulji; — precej bi mislili; reci prijatelju; blato je segalo; — nič se ne boj; to je obraz; šel je nekoč; njenih besed; kdaj je bilo; — okno se odpre na stežaj; sonce je segalo dol; meni se zdi takó; kakor žival med ljudmi; — vzburkane sanje so gledale; ker je že star in nadložen; mrzlo in mrko je gledal.

Stavčne klavzule v daktilskem ritmu:

a) versus Adonius: ure brez zlega; pol v zavesti; gnilega kvarglja; ljubil svoj narod; tudi bogata; svetle cekine; v svojem trpljenju; čisto na bergle; vina pijana; veliki petek; sleče ljubezen; blagodišeče; vse ti je ona; polna kesanja; kdaj je bo konec; želja za željo; tihi in pusti; izba bo prazna.

b) konec pentametra ali korjamb — o o —: (od) vrha do tal; kdaj je bilo; kje si ti sam; ječa in noč; — legel oblečen na peč (cela druga polovica pentametra). Korjambova varianta je molosus — — —: hej na pot!

Dvojica stavkov, ki jo Mahnič citira iz Kurenta (JiS II, 214), se veže v dve štirivrstični kitici, ki sestojita iz samih heksametrskih začetkov. Gotovo je v Kurentu najti še več podobnih zgledov. Tudi v Drmaškini, na isti strani citirani »pesmi« močno prevladuje daktilski ritem. Po vsem tem mislim, da ne pogajam predaletč od resnice, ako trdim, da je ritmična osnova Cankarjeve proze in slovenskega jezika sploh daktiloidna. To je tudi vzrok, da tujci, ki so večši naši besedi, slišijo iz nje prijetno melodičnost.

A. Sovrè

0 USODI ZADNJEGA ROKOPISA KLUSOVEGA JOŽA

Ko skušam po dvanajstih letih opisati usodne dogodke, ki so v zvezi z zadnjim rokopisom Klusovega Joža¹, moram priznati, da spomin, ta mnogo-krat dokaj nezanesljivi varuh doživetij in naključij, tudi meni ni preveč zvest. Dogodek sam mi je zaradi svoje novosti, nenavadnosti in žalostnih posledic še vedno živo pred očmi, mnogo okoliščin, ki bi bile, če ne važne, vsaj zanimive, pa je utonilo v podzavest, od koder mi jih ni bilo moči izgrebsti.

Nemogoče mi je n. pr. z gotovostjo dognati, kako sem prišel do rokopisa. Možnosti je trije: 1. rokopis mi je dal pisatelj sam sredi junija 1944 v vasi Veliko Globoko pri Zagradcu ob Krki. V tej vasi se je takrat mudila Cankarjeva brigada, Klusov Joža pa je bil tedaj, kot je znano, pomočnik političnega komisarja 2. bataljona omenjene brigade. V Veliko Globoko sem šel iz bližnje Dečje vasi pri Zagradcu, kjer je bil tedaj štab XV. divizije. V Cankarjevi brigadi sem se sešel z borci, ki so že bili ali bi mogli postati dopisniki divizijskega tednika »Razgled«, katerega uredništvo sem prevzel konec maja tistega leta. 2. Rokopis mi je prinesel član propagandnega odseka XV. divizije Zdenko Hlavaty, ki je kot nekdanji borec Cankarjeve brigade pisatelja zelo dobro poznal, se z njim večkrat shajal in bil nazadnje tudi priča njegove smrti pri Bosiljevu. 3. Rokopis sem dobil od Djura Šmicbergerja, propagandista in vojnega dopisnika v štabu Cankarjeve brigade. To bi bila najbolj »uradna« pot in od treh omenjenih možnosti morda še najbolj verjetna.

Bodi že tako ali tako, dejstvo je, da sem imel v drugi polovici junija 1944 v rokah zadnji rokopis Klusovega Joža, zbirko štirih črtic s skupnim naslovom BLEGOŠ, posvečeno »spominu junija 1942 na Blegošu padlim junakom«. Takoj ko sem delo prebral, sem sklenil, da ga čimprej natisnemo in izdamo kot posebno, ciklostirano knjižico. Operativni premiki naših brigad v zvezi z napadom ustašev in vlasovcev na Metliko in z napadom slovenskih brigad na ustaško postojanko Bosiljevo konec junija in manevrski boji in manjši spopadi v juliju so izvršitev načrta nekoliko zavlekli.

Konec junija smo zvedeli žalostno novico, da je v bojih za Bosiljevo, ki so ga naše brigade po dveh dneh bojev v naskoku zavzele, padel »junak in poet« Klusov Joža. Boleča izguba ni zadela le tistih, ki so simpatičnega in preprostega borca Cankarjeve brigade osebno poznali, temveč vse, ki so v urah oddiha med borbami in vojaškimi dolžnostmi prebirali njegove črtice iz življenja partizanov in reportaže iz bojev, v katerih je pisatelj sodeloval.

¹ Oznako njegovega leposlovnega dela glej v članku Viktorja Smoleja Naše slovstvo v dobi narodnoosvobodilne vojne v zborniku Pogovori o jeziku in slovstvu (Založba Obzorja, Maribor 1955).

Naključje je torej hotelo, da je zbirka črtic, ki jo je Klusov Joža posvetil junakom Blegoša, za nas postala delo, ki smo z njegovo izdajo želeli vsaj skromno počastiti pisateljev spomin. Od tod naša izredna skrb za tisk in opremo. Toda nesreča je sledila nesreči. Tudi te skromne počastitve Klusov Joža ni bil deležen.

Ko se je zadnje dni julija štab XV. divizije nastanil v Stranski vasi, na desnem bregu Krke nasproti Žužemberku, in ko ni bilo slišati o nikakršnih večjih sovražnikovih pripravah, smo bili mnenja, da ne bo nobene ovire za natis »Blegoša«. Po temeljitem posvetu s člani propagandnega odseka XV. divizije o formatu, opremi in tisku smo 1. avgusta začeli delati. Prvega in drugega avgusta sem sam natipkal na matrice okoli dvajset strani besedila, torej nad polovico, narejen je bil faksimile z roko pisanega originalnega naslova za prvo notranjo stran knjižice, tov. Zdenko (Hlavaty) je že ciklostiral prvih nekaj strani knjige, ostali člani odseka pa so, kolikor časa so jim dopuščali tekoči opravki, rezali in pripravljali papir. Če ne bi prišlo kaj vmes, bi že 4. avgusta zvečer lahko izročili kurirjem petindvajset do trideset ciklostiranih izvodov »Blegoša«, da bi ga raznesli po vseh partizanskih enotah, ki bi tako lahko brale najboljše pisateljevo delo, zlasti čudovito zadnjo črtico »Blegoške krvave rože«.

A tisto »nekaj« je prišlo vmes 3. avgusta.

V propagandnem odseku smo zelo zgodaj vstali, ker smo hoteli čimprej dalje tiskati. Jutro je bilo jasno in sončno, obetal se je vroč poletni dan. Vse naokoli nas je bilo mirno kot že dolgo ne, poročila iz štaba pa so govorila, da so šle naše brigade blokirat belogardistični postojanki Stično in Šentvid. Dan je bil torej kot nalašč primeren za mirno dovršitev začetege dela. Kmalu so se po vsej sobi, po peči in klopeh, na mizi in na stolih sušili ciklostirani listi, že sta bili skoraj dotiskani prvi dve črtici. Tedaj pa v jasno tišino avgustovega jutra zareglja težka strojnica, ki se ji brž pridruži frfotajoče plahutanje in rezko treskanje min ter drdranje lahkih strojnic. Napadli so nas.

Na tem mestu naj mi bo dovoljen kratek »strateški intermezzo«. Vojaški strokovnjak, ki bi morda preiskoval vzroke tega dogodka, bo utegnil priti do drugačnih zaključkov ali vsaj dati popolnejšo sliko. Vse strateško modrovanje, ki sledi, imejte le za osebno mnenje nekoga, ki je bil dogodku sam priča in mu je tedaj *skušal* najti pojasnilo.

Domobranci so poleti 1944 presenetili dolenjske partizane z novo taktiko. Iz postojank, kjer so čepeli prej in od koder so si upali globlje v osvobojeno ozemlje le ob podpori močnih nemških, predvsem motoriziranih enot — pri čemer so bila presenečenja skoraj izključena, ker je bilo vse večje premike težko prikriti partizanskim obveščevalcem — so začeli prodirati skrivaj, ponoči, v manjših enotah, svoje napade pa so usmerjali predvsem na poveljstva zalednih enot ter na štabe operativnih divizij in brigad, ki so bili manj gibljivi in za boj manj sposobni, kajti oviral jih je pratež in obilica včasih tudi nepotrebne materiala, ki so ga imeli odseki. Po bliskovitem napadu, ki ga je po navadi kronalo sadistično mučenje in zverinsko klanje ujetih žrtev, so jo, kolikor so jih noge nesle, pobrali v svojo, z bunkerji in bodečo žico zavarovano postojanko. Zaradi te taktike so partizani spočetka imeli precej žrtev. Pri tem ni bil eden od najzadnjih vzrokov ta: štab brigade (divizije), ki je imel okoli sebe po strateškem načrtu razporejene bataljone (brigade), se je čutil preveč varnega in ni poskrbel za uspešno zavarovanje samega sebe. To je bilo na žalost mogoče ugotoviti šele, ko se je tragični dogodek primeril. Po nekaj tednih se tudi ta spremenjena domobranska taktika ni več obnesla.

Omenjeni napad, dne 3. avgusta 1944, na štab XV. divizije sodi torej med sadove domobranskega iskanja novih načinov, kako čimbolj škoditi partizanski vojski in strahovati vse, ki so kakor koli podpirali partizane ali z njimi sodelovali. Napad je bil silovit in se je za partizane končal z izgubami, da so na Dolenjskem večje doživeli le še ob tragičnem dogodku na Javorovici pod Gorjanci. V manj kot dveh urah so imeli 62 smrtnih žrtev. (Za primerjavo naj morda omenim, da so imeli partizani istega leta v tridnevni, nadvse srditih bojih za Žužemberk, ki so ga nato 1. maja zasedli, le dvanajst mrtvih in nekaj ranjenih.) Tako imenovani Meničaninov bataljon iz Stične se je

tisto noč mimo partizanskih patrolj in zased pretihotapil v bližino Žužemberka, zjutraj pa zasedel Cvibelj in Zafaro, torej položaja, s katerih lahko držiš v šahu vso okolico daleč naokrog, zbral tam težje orožje, udaril na nas, ki smo bili na desnem bregu Krke v Stranski vasi, izrabil prvo zmedo in kmalu po začetku napada vdrl čez Krko na našo stran. Blistovitost napada je onemogočila sleherni organiziran partizanski odpor v vasi sami.

Prva toča krogel torej, ki se je z Zafare in Cviblja usula na nas, je bila znamenje za alarm. Tovariši v odseku so hoteli pospravljati arhive in pravkar dotiskane liste v zaboje, ta je odklapljal radio, oni spravljali pisalni stroj, nato pa z vsem materialom vred skozi zadnja vrata hiše čez njivo detelje na kolovoz, speljan v globeli, ki je nudil vsaj malo kritja pred sovražnikovim obstreljevanjem. Sam sem bil še vedno v hiši in sem pregledoval, ali smo vse pobrali, predvsem pa iskal rokopis Klusovega Joža, črtasti šolski zvezek v modrih platnicah. Ne najdem ga. V žep suknjiča stlačim nekaj ciklostiranih listov, ki so ostali na mizi. Vtem se vrneta v hišo tovariša Zdenko Hlavaty in Dušan Moravec. Povesta mi, da so naše stvari skrili v bližnje grmovje za vasjo, in vprašata, če jima imam še kaj ukazati. Ni mi bilo preveč všeč, da se z našim materialom niso umaknili v gozd nad vasjo, toda ukazovati ni bilo več kaj drugega kot to, da je treba čimprej iz hiše, čimprej tudi iz kolovoza v globeli za vasjo, kjer se je nagnetlo partizanov, čimprej v gozd nad vasjo, čez golo reber, v katero je bilo usmerjeno največ sovražnikovega ognja. Drugače povedano, treba je bilo nekaj poguma za beg čez široko jaso v gozd nad njo. Bil je zadnji čas. Odtlej se spominjam le gneče v kolovozu, pa telefonista, ki je skušal pobrati še nekaj telefonske žice, pa zdravnika dr. Iva Pintariča, ki jo je z dolgimi koraki ubiral po stezi v gozd, vsenaokoli njega pa so udarjale krogle in ga obsipale z drobnim peskom po nogah, po rokah, po obrazu. Nato začno krogle žvižgati okoli mojih ušes, hitim in sopem v hrib, v bližini se raztrešči mina, še malo in že sem v gozdu pod Gradencem.

Ko sva se zgodaj popoldne s tov. Zdenkom med prvimi vrnila v vas, so se nama začele odgrinjati žalostne posledice napada. Domobranci so zajeli vrsto aktivistov, ki se niso mogli ne postaviti v bran ne zbežati, in jih po zverinskem mučenju pobili. Zajeli so tudi več partizanov, ki so se obotavljali z umikom čez odprt prostor v gozd in se poskrili po bližnjih njivah koruze in detelje, ter jih poklali. Ves partizanski material, kar ga je bilo po hišah in po bližnjem grmovju, so zaplenili in odpeljali. Tako vsaj so pripovedovali vaščani, ki so si komaj opomogli od strahu. Sklepati o usodi našega materiala, zlasti pa o usodi rokopisa Klusovega Joža, je bilo še prekmalu, ker nihče od naju ni dobro vedel, ali morda ni kdo rokopisa shranil v žep ali če niso kaj materiala odnesli s seboj v gozd.

Zvečer, ko so se vsi člani odseka vrnil v Stransko vas, je bilo konec vseh utvar in upanja. Vsi naši zaboji so ostali v bližnjem grmovju, kjer so jih torej pobrali domobranci, rokopis pa je po vsej verjetnosti v naglici kdo stlačil v enega izmed zabojev in je torej tudi izgubljen.

Od zadnje proze Klusovega Joža so ostali samo ciklostirani listi, ki sem jih pobral na mizi, preden sem skozi zadnja vrata hiše v Stranski vasi planil v globel za vasjo. Med njimi je prva notranja stran s faksimilom originalnega naslova pa črtici »Oče in sin« — brez začetka — listi so bili še mokri pa se je tisk zabrisal, da ga ni bilo več mogoče razvozlati, in »Izdajalec Tomaž«, brez konca, ki še ni bil dotiskan, a si ga lahko sami domislmo: precej dramatična likvidacija izdajalca. Vrednost omenjenih črtic kritiki lahko presodijo kljub delni fragmentarnosti. Naslova in vsebine tretje črtice se ne spominjam več.

Če pa mi je bilo kdaj žal zaradi izgube rokopisa, in bilo mi je večkrat, potem je bilo to predvsem zaradi četrte črtice v tej zbirki. Pisatelj ji je dal naslov »Blegoške krvave rože« in je v njej popisal spopad branilcev Bičkove skale pod Blegošem z desetkratno nemško premočjo in njihovo junaško smrt. Z mehko otožnostjo, s katero so se partizani iz let 1941 ali 1942 kasneje spominjali svojih prvih partizanskih dni, je opisal zadnji boj in zemeljsko smrt blegoških junakov, ki njih zadnji pade v rdeči zarji zahajajočega sonca in sredi junijskega bučanja gozda, in to smrt obdal s sijem nesmrtnosti. Pisal je v spomin blegoškim junakom... in sebi.

Niko Košir

Po SP naj bi slovanska lastna imena, ki jih pišemo z latinico, obdržala v slovenščini svoj izvorni pravopis in izgovor (str. 23, točka 2 c). Na omenjenem mestu navaja za to vrsto čeških imen. Med njimi je Mácha, ki je zgubil dolžino svojega prvega samoglasnika, pa tudi Slovak Šafárik, pisan po češkem pravopisu Šafařík. Načelo je postavljeno pravilno, izvedba pa šepa.

Zdi se mi, da bi v slovenskem pisanju mogli in morali Slovaka Jožefa Pavla Šafárika pisati po slovaškem pravopisu: s trdim r in z dolgim drugim vokalom a. Tako bi ga morali po slovaško tudi izgovarjati. Ker slovaščina mehkega r nima, bi nam bil slovaški izgovor Šafárikovega imena lažji. Slovaški pravopis in slovaški izgovor je tu naraven in upravičen.

Šafárik je po rodu s skrajnjega jugovzhodnega dela Slovaške. Sam oče, ki je bil evangeličanski pastor, je v krstne knjige zapisal njegov priimek v slovaški obliki. Razmere, kakršne so bile v njegovi domovini, pa mu niso dopustile, da bi bil svoje moči posvetil rodni Slovaški. Živel in delal je najprej štirinajst let v Novem Sadu, od tod pa so ga češki rodoljubi poklicali v Prago, kjer je potem delal do smrti domala trideset let.

Tedaj Slovaki svojega ljudskega, živega jezika v knjigi še niso imeli. Uporabljali so za to češčino, bolj ali manj pretkano s slovaškimi elementi. Šafárik je s svojim delom krepko podprl razvoj književnega jezika Slovakov. V svoji prvi znanstveni knjigi, zgodovini slovaškega jezika in slovstva, pisani v nemščini in izdani 1826, je zgodovino jezika in slovstva Slovakov postavil enakopravno ob književnosti drugih Slovanov. Ko je 1814 izdal svojo edino pesniško zbirko, je v njej uporabljal elemente slovaške ljudske poezije, se oblikovno izmikal češkim meroslovnim zakonom in se motivično vezal tudi na slovaško stvarnost. Za slovaški jezikovni in književni prerod pa je nadvse pomembno njegovo zbiranje in (v družbi z J. Kollárom) objavljanje slovaške ljudske poezije. Te priče slovaške tvornosti v živem ljudskem jeziku so neizpodbitno dokazovale upravičenost gesel in načrtov romantičnih navdušencev, ki so svojemu narodu hoteli dognati enakopravnost z drugimi narodi tudi v knjigi. Štúrovci so uvedli v knjigo sredneslovaški, živi, ljudski govor in 1844 izdali v tem modernem slovaškem jeziku prvo tiskano knjigo. Proti temu »razcepu« ali »razkolu«, kakor so to uzakonitev slovaškega ljudskega jezika v knjigi imenovali nasprotniki, se je posebno ostro postavil drugi veliki slovaški sodobnik Ján Kollár. Ta je zbral glasove kulturnih delavcev in laikov o potrebi enotnega književnega jezika za Čehe in Slovake in jih izdal v posebni knjigi 1846. Po potrebi je tu prispevke tudi priredil in izjave naravnost ponaredil, da so tako bolj ustrezale njegovemu ihtavemu nasprotovanju. Šafárik je bil drugačen. Tudi on se je sicer izrekel proti uvedbi slovaščine v knjigo, toda njegovo nasprotovanje je izviralo iz strahu, da so si štúrovci izbrali za ta korak neprimeren čas, ko tako dejanje narod lahko pokoplje. Šafárik v svojem prispevku za Kollárovo knjigo svari češkoslovaške pisatelje, naj se ne oddaljujejo še naprej od slovaške govornice, ker bo sicer njihov književni jezik podoben mrtvim jezikom, kakor sta na primer latinščina ali staroslovenščina, da, pri pisanju za široke plasti celo dopušča, da bi pisatelji v svojem slovačenju češkoslovaščine šli še korak, dva dalje. Ti Šafárikovi ugovori so pravzaprav samo podpirali uveljavljenje živega govora slovaškega ljudstva v knjigi.

Ni dvoma, da Šafárikovo delo — razen v češko — spada tudi v slovaško književno zgodovino. Vendar se ne veže toliko na slovaški ali češki slovstveni razvoj, kolikor predvsem in najbolj na vseslovaško slavistično področje. Tu pa je uporabljal za razpravni jezik največ nemščino, deloma češčino. Svoj priimek je zapisoval nedosledno z mehkim in trdim r, dasi je, rečeno resnici na ljubo, primerov s češkim r več. Ker je delal in pisal v tujem okolju — tudi praško okolje ni bilo njegovo rodno okolje — in ker je jemal za to različne jezike, je uporabljal za pisanje svojega priimka različne načine. Zaznamovanih je blizu štirideset variacij! Ob različnih priložnostih in v različnih časih je različno podpisoval svoje ime. Različno so ga zapisovali tudi drugi v češkem, slovaškem, madžarskem, nemškem, latinskem pravopisu. Na dela v tujih jezikih se je največkrat podpisal s trdim r, medtem ko je pisanje z

mehkim r izjemno. Tuje častne diplome, ki jih je dobival od raznih strani, pišejo njegov priimek v slovaški in češki, pa še nemški, latinski in kakšni drugi obliki. Doslej je bila pod češkim vplivom v slovanskih jezikih najbolj uveljavljena češka oblika, dasi je Šafárik sam tako pisanje označil za »pravopisno češko« in ne slovaško ali »češkoslovaško«. Danes se sklicevati na nekdanje pisanje, ki da je prav po avtorjevi volji nosilo večinoma češko podobo, je nesmiselno. Kar je bilo nekaj bežna raba, moda, posnetek tujih pravopisov različnih, tudi neslovanskih jezikov, ne more biti odločujoče danes, ob urejenem in določenem obrazu češkega in slovaškega jezika.

Šafárik je bil po rodu Slovak. Njegovo delo je neločljiv sestavni del samostojnega slovaškega slovstva in samostojne slovaške nacionalne kulture. Slovaščina je danes izoblikovan, samostojen slovanski jezik. Zato pišimo tudi Šafárikov priimek po slovaško.

Viktor Smolej

POŽUN, BRATISLAVA IN PODOBNO

Zadnji zvezek SBL je izšel sicer že pred petimi leti, toda doslej ni bilo prave priložnosti, da bi bil opozoril na vprašanje čeških in predvsem slovaških krajevnih imen, ki se v tem velikem delu pojavljajo. Da nimamo urejene podobe slovenskih krajevnih imen, si dovolj pogostokrat ponavljamo, da pa je še za stopnjo slabše s tujimi krajevnimi nazivi, bo kar precej naravno. Ker so viri za biografijo in bibliografijo naših (in tujih) ljudi v SBL stari in izhajajo iz vseh mogočih dežel, držav in časov, so se zanesli v SBL krajevni podatki, ki nosijo tuje lice, ali danes niso več veljavni ali kažejo zmedeno transkripcijo po nemškem, latinskem, italijanskem ali madžarskem izvirniku. Dalje so se meje države tako spreminjale, da je treba pri ugotavljanju krajevnih imen upoštevati tudi to. Dasi ne spada ozko pod moj gornji naslov, naj omenim iz zadnje knjige SBL primer Gabrijele Prešerna, ki ni nič manj kakor predpoda Jurčičevega doktorja Zobra iz istoimenskega romana in je bil med glavnimi pobudniki Korševega prevajanja Franceta Prešerna v ruščino. Tam beremo, da je Gabrijel P. umrl 1872 »v trdnjavi Šumli na Turškem«. A če bi danes iskali kraj Šumli na Turškem, bi ga ne našli, ker je to slovansko mesto Šumen in stoji v Bolgariji. Tedaj, ko je G. P. tam umrl, pa je bilo res v okviru turške države. (Anton Bezenšek v svoji Bolgariji in Srbiji, 1897, obširno govori o tem mestu. Po njegovem so se Turki umaknili iz njega 1878.)

Nekdaj je bila v vzhodnem delu sedanje ČSR uradni jezik madžarščina, v starejših časih se je tu popolnoma uveljavljala latinščina, najmanj moči je imela še nemščina. Nasprotno je zahodni del ČSR, nekdam pod Dunajem, užival blagre nemščine. To stanje je zapustilo svoje sledove tudi v našem, posnetem pisanju.

Glavno mesto Slovaške je Bratislava. Slovaki so predtem uporabljali poimenovanje Prešporok (gen. Prešporoka), ustvarjen po nemškem Pressburg. Danes je to zastarelo. Poleg Prešporoka se je v zadnjih sto letih močno uveljavilo ime Požun, posneto po madžarskem imenu tega mesta Pozsony (izg. Požonj). Prav to poimenovanje se je močno uveljavilo tudi v slovenščini in se ohranilo celo prav do naših dni. Toda pravilno ime je edino Bratislava in samo tako smemo danes slovaško središče imenovati. Kaj ima SBL? Še pred petimi leti je uporabljal ime Požun (Purkhard Janez). Po SBL sta se v Požunu šolala Anton Lah in Štefan Küzmič. Franjo Maselj-Podlimbarski je služboval v »Št. Juriju pri Požunu (Bratislavi)«, kar bi se pravilno imenovalo »Svätý Jur pri Bratislave«. Pod imenom Jurij Dalmatin beremo, da ima en izvod njegove biblije tudi Požun. — Do 1918 je spadala Bratislava v okvir Ogrske, kamor so spadali na primer tudi Zagreb, Novi Sad, Cluj in Užhorod. To so bila sicer ogrska mesta, niso pa bila madžarska. V okviru Ogrske so živeli tedaj poleg Madžarov tudi še Rusini (Ukrajinci), Slovaki, Hrvati, Srbi, Nemci in Romuni, da naštejemo vsaj glavne ogrske narode. Zdi se, da je napačno pisati, kakor je to v SBL, da se je naš tiskar Janez Mandelc izgubil »nekje na Madžarskem«. To je sicer mogoče, verjetno pa je tu misliti na Ogrsko. Tudi Heinrich Georg Hoff ni svojih del izdajal v Bratislavi na Madžarskem, ampak v Bratislavi na

Slovaškem; če pa hočemo povedati državni okvir, bomo rekli na Ogrskem, nikakor pa ne na Madžarskem. V besednjaku sedanjega SP stoji za besedo Madžar še beseda Oger, kar menda hoče reči, da sta si besedi enakovredni, da imata pač enako vsebino. To pa ni res. Vsekakor moramo priti do jasnih pojmov: ločiti moramo vsebino in besedni skupini Ogrsko, Oger in ogrski za nekdanji državni okvir in nekdanjo državno tvorbo ter Madžarska, Madžar in madžarski za nacionalno poimenovanje naroda v Panonski ravnini, za njegovo nacionalno posest in za sedanjo državno tvorbo.

Nekaj krajevnih imen iz Slovaške ima v SBL madžarsko ali nemško podobo. Arvaška županija, ki se omenja pri Prešernovem prijatelju Franu Potočniku, se po slovaško imenuje oravska (madž. Arva, slaš. Orava). V Kref-tovih »Kranjskih komedijantih« nastopa ljublj. nadškof Mihael Brigido. Po SBL je bil kanonik »v Spižu (Zips) in župnik v Lečovi na Ogrskem«, tudi iz Ljubljane je ponovno odšel za »spiškega« škofa. Spiš (gen. Spiša) je ime za severovzhodno slovaško pokrajino, na meji proti Poljski. Pridevnik se glasi spiški. Zips je nemško ime. Levoča namesto nepravilne Lečove je eno izmed spiških mest, ki jih je cesar Sigismund zastavil Poljakom in so si jih ohranili potem nad 350 let. Ista pokrajina je omenjena tudi pri Franu Viljemu Lipiču in pri njegovi sestri Tereziji. Lipič naj bi bil umrl kot fizik »šipaškega komi-tata«. Po slovensko bi rekli: špiške županije. Rodil se je ne v Iglavi na Slovaškem, ampak v mestecu na Spišu, ki se imenuje po slovaško Spišská Nová Ves, po madžarsko pa Igló, po nemško verjetno Iglau. Isto napako ponavlja tudi Prešernov album (300), čeprav je Zdravniški vestnik 1940 to napako popravil. Druga je seveda Iglava na Češkem (Primožič Anton). To je češko mesto Jihlava ali po nemško Iglau. Slovaški so v SBL tudi kraji Parkanj in Novi Zamki (Porcia), zdaj Parkaň, po drugi vojni preimenovana v Štúrovo, ter Nové Zámky. Jože Podmilšak je služboval v kraju Komárno na Donavi, medtem ko SBL pozna Komárn. Mesto se je nemško imenovalo Kommorn, po madžarsko pa Komárom. Slovaško je Komárno, Komárna (sred. spol, edn.). Podmilšak je svojo pot popisal v potopisu Iz Ljubljane v Komárn v SG 1868.

Izmed čeških krajevnih imen bi omenil Olomouc ali Olomuc, ki se ga vedno spomnimo ob Levstikovem imenu. Pravilna češka oblika je sicer Olo-mouc, toda zdi se mi, da se je toliko udomačila oblika Olomuc, da bi jo smeli v našem pisanju dovoljevati.

Posebej bi opozoril na nedoslednost pri sestavljenih zemljepisnih ime-nih, na primer: Kutna gora (Janez Hradecky) za Kutná hora, Jindřichov Gradec (Lakmayer Franc S.) za Jindřichův Hradec, Litomerice (J. N. Nečasek) za Litoměřice ali celo kar »na Visokem pod Krkonoši« (prav tam) za Vysoké itd. Jasno, da je pravilno samo to, kar ima izvirnik.

S tem sem opozoril samo na nekaj vprašanj in navedel le nekaj pri-merov iz SBL. A naj zadostujejo. Rešiti se moramo tujih pravopisnih manir in uveljaviti tu zakone, veljavne danes za naš jezik in za jezik Slovakov oziroma Čehov.

Viktor Smolej

OD KOD MENCINGERJU »ROŽA MOGOTA«?

V III. letniku Slavistične revije sem na straneh 125—136 prof. Kidriču posvečene številke prikazal nastanek izraza »roža mogota«, njegovo zvezo s starimi ljudskimi pripovedkami ter rabo v novejšem leposlovju. Sodil sem, da je J. Mencinger, pri katerem naletimo na »rožo mogoto« leta 1893 v Abadonu, najverjetneje »kot rojen Bohinjec kar sam, brez vsakršnega tujega posredo-vanja, poznal obravnavani izraz kot ljudski izraz iz pripovedke o Bogatinu« (129). Iz previdnosti pa sem tedaj tudi dopuščal možnost, da je besedo prevzel od tolminskega sosedu S. Rutarja, ki jo je leto prej zapisal v omenjeni pripo-vedki v prvem zvezku Goriške in Gradišanske (127). Ljudska pripovedka o Bogatinu je bila namreč v njunem času znana na obeh straneh te goré, v Bohinju in na Tolminskem.

Ko sem pred leti pregledoval Mencingerjevo rokopisno zapuščino, sem v njej našel tudi osnutek in začetek zgodovinske povesti Pozabljeno. Godila naj

bi se v drugi polovici 13. stoletja v samem Bohinju (Pozabljeno je zaselek v bližini Bistrice, nekdanj so bile tam fužine) in naj bi obravnavala zamiranje slovenskega kmečklega svobodnjaštva ob vdoru nemškega fevdalizma in italijanske trgovine. Delo, ki ga je Mencinger po 18 velikih straneh nehal pisati, naj bi imelo dokaj zapleteno in napeto zgodbo kakor njegove povesti iz dobe Slovenskega Glasnika; v njem bi nastopal tudi Čuden, vraževerni iskalec zlata po domačih hribih, ki ga poznamo iz povesti Zlato pa sir; jezik v fragmentu je zelo čist in dovolj sočen, obarvan z bohinjskimi lokalizmi ter docela brez hrvaških izposojenk, ki so v Mencingerjevo pisanje vdrle šele po preselitvi v Krško (1882). Vse to nas upravičuje, da ohranjeni rokopis časovno postavimo na začetek šestdesetih let.

Med gradivom za povest Pozabljeno me je kot avtorja uvodoma omenjene razprave prijetno presenetila drobna, neznatna Mencingerjeva beležka, ki pa je za naš problem izredno dragocena. V prepisu se glasi: *Ruda na Bogatino — Triglavska roža — mogota* — *Povodni in podlesni mož*. Beležka me predvsem ponovno potrjuje o sodbi, da je »roža mogota« res *pristen ljudski izraz* v zvezi z bohinjsko pripovedko o Bogatino (ne pa morda izposojenka iz ruščine ali pisateljev neologizem); dalje mi dokazuje, da je Mencinger izraz prvič zapisal že okrog leta 1860, vsekakor pa mnogo pred Abadonom in da zato kasneje pri pisanju romana v tem pogledu ni potreboval posredovanja prijatelja Rutarja. »Rožo mogoto« je torej poznal že iz svoje mladosti, ko je med domačim ljudstvom nabiral narodno blago in se zanimal za krajevno zgodovino svojega Bohinja; literarno jo je nameraval uporabiti že v času sodelovanja pri Slovenskem Glasniku v povesti Pozabljeno, ki je ostala fragment, zato pa jo je kasneje smiselno vključil v utopično filozofskega Abadona.

Kar se tiče jezikovnega izvora te brez dvoma častitljivo stare besede, naj k izvajanjem v razpravi v SR III dodam, da jo imamo kot sestavljenko malomogot zastopano tudi v drugem brižinskem spomeniku: Oni bo ... malomogot'a v imě božje posět'ahø... Kar zadeva rabo v našem novejšem leposlovju, pa to, da jo za Mencingerjem srečujemo ne le pri Župančiču (Ti skrivnostni moj cvet v Čaši opojnosti) in Preglju (Balade v prozi in Usehli vrelci), ampak tudi pri Cankarju. V povesti Novo življenje (MS 1909) je pisatelju »roža mogota« simbol novoromantične umetnosti: »Pa nikar! Pa nikar! se je smejal Majer. Pa vtaknimo v gumbnico rožo mogoto!« Tako je ta skrivnostna in zvonka beseda, ki se je rodila v fantaziji in govoricu preprostega človeka pod Triglavom, omamila tudi vélikega Cankarja.

Joža Mahnič

Odgovori in pogovori

ALPSKI IMPULZ IN AGLUTINACIJA

Prav na koncu letošnjega petega zvezka našega časopisa sem naletel na drobne vrstice, ki se nanašajo na neke moje lanske opombe k pačenju jezika z načinom, ki ga imenujem aglutinacija, čeprav ta izraz ni čisto primeren. Z njim sem pač hotel zaznamovati neorgansko in neslovensko povezovanje in kopičenje besed za izražanje novih pojmov, ki se ne samo upira naravi našega jezika, temveč je vedno krivo nejasnosti, pogosto pa tudi nerazumljivosti ali dvomnosti, če včasih ne celo popolne nesmiselnosti takega izražanja. Jasno je, da v takem mešanju ni nobene logike niti ritma ali muzikalnosti, ker ubijamo jeziku naturo ter mu vsiljujemo tujo kadenco in nelep akcent.

Tiste vrste me vabijo, da bi razen tam omenjenih dveh primerov (plesna glasba, obrazne mišice: glasba za ples, mišice v obrazu) zbral, čimveč gradiva in ga v posebnem članku obdelal. Ker sem že večkrat nabral takega divjega cvetja, da bi tu ali tam dokazal, kako slabo krasi našo gredo, a sem ostal klicar v puščavi, ne nameravam več brskati po časnikih za kako novo zbirko. Pač pa bi se spreletel po številki Jezika in slovstva, ki mi je ravno pred očmi,

da še enkrat pokažem, kako je dosleden in neizprosno boj proti alpskemu impulzu in aglutinaciji prva dolžnost naših strokovnih znanstvenikov. Saj vabilo samo pravi, da je 'to vprašanje silo pereče'. Prikazujem torej tu zapored po straneh z žigom aglutinacije izraze, ki se mi zdijo močno ali vsaj rahlo ponesrečeni. Obsoditi jih ali opravičiti, to ni v moji moči:

je obudil antično umetnostno znanje (znanje antične umetnosti, antično znanje umetnosti, umetnostno znanje antike??); spomeniškovarstveno prizadevanje (prizadevanje za varstvo spomenikov); spomeniški konservator (konservator spomenikov; bati se je, da pridejo še mostni konstruktorji in skakalniški projektanti!); renesančno umetnostno obdobje (doba renesančne umetnosti); časovna razdelitev tega sloga (razdelitev po času); miselni individualizem dobe (individualizem v mišljenju tiste dobe); stilni prehod iz gotike v renesanso (prehod stila ... kajti stilen ali nestilen bi bil način prehoda); slikarstvo je hodilo podobno stilno pot (stil slikarstva se je podobno razvijal); moderna umetnostna zgodovina (zgodovina moderne umetnosti ali moderna zgodovina umetnosti?); dijakov čustveni in miselni svet (svet dijakovega čustvovanja in mišljenja); snovna, idejna in oblikovna analiza (analiza snovi, idej in oblik, ker tisti pridevniki pomenijo stofflich, ideell, formell); snovna in idejna analiza teksta (analiza po snovi in idejnosti); potek učno vzgojnega procesa (ne razumem!); etične norme, ki so družbeno zakonite (... ki so v naši družbi zakon); pisateljeve besedne igre (igre z besedami); izrazna sila je pač čudna pri avtorju, ki takoj nato tako lepo govori o muziki besede in ritmu stavkov; oblikovno izrazne prvine (prvine oblikovanja in izražanja); neljudske razvojne smeri (smeri razvoja; ne more se reči, da je smer razvojna ali nerazvojna); pomenski odtenek (odtenek v pomenu); tuje besedne zveze (zveze tujih besed, tuje zveze besed?); so našli svoje življenjsko delovno področje (ta kopica je še za nemščino prehuda); predmetni učitelj (nikdar nismo imeli matematičnih profesorjev!); v delovni povezavi je nastala prava družina (povezava z delom, pri delu); obogatitev naše prevodne poezije (poezije v prevodu); obilica prebliskov Byronovega duha (je krasno povedano za Geistesblitze); miselni preskok (preskok misli); pomenski razloček (razloček v pomenu); jih je povezal z vsebinskim posnetkom v prozi (s posnetkom vsebine v prozi; vsebinski je poln vsebine, nasprotje pa je nevsebinski, prazen).

Dovolj! Tu se vidi, kako se je zajedel rak v naš jezik. Dá pa se odpraviti ta bolezen in kdor ima za izraz našega govora pravi čut, si bo že s prirojeno logiko po rahli opozoritvi opomogel. Saj razni spodrsljaji niso niti tako čudni, ko nas pa današnja naglica tako preganja. Glavno je: ne nabirati in kopičiti (aglutinirati), temveč razvezane besede s predlogi, predponami in priponami po smislu povezavati ter ritmično in muzikalno podajati. Tako se ne bo dogajalo, da bi kaj slepo prevajali, kakor smo svoje dni komplicirano nemško besedo Hottentottenpotentatentantenattentäter nalašč prevajali »hotentotsko potentatski tetni atentator«, ko je vendar ta grdež bil samo — atentator na teto hotentotskega potentata!

Vinko Gaberski

Opomba. Pričujoči članek prinašamo brez komenarja — za sedaj. Kako je vprašanje pereče, priča že samo to, da so obtoženi zgledi iz ene same številke časopisa. Želimo, da si bralci članek natanko ogledajo in se oglasijo s svojim mnenjem. Povedo naj, ali se jim ne zdi, da je morda prav zaradi te rabe jezik — bolj papirnat. Vsekakor bi obravnava tega vprašanja utegnila polniti prihodnji letnik časopisa.

A. B.

ANGLIJA, ANGLEŽ, ANGLEŽINJA, ANGLEŠKI

Od kdaj in od kod so te besede v slovenščini?

Anglija je prevzeta latinska oblika Anglia. Najprej jo zasledimo v Murkovem Deutsch-slovenisches Handwörterbuch 1833, 857. stolpec pod England Anglija; dodaja pa še: Angleško (samostalniško rabljen pridevnik kakor Kranjsko, Nemško, Francosko ipd.) in Englandija. Že trije izrazi kažejo, da nobeden ni bil ustaljen. V Slovensko-nemškem ročnem besedniku 1833, 766. stolpec pa

ima Murko samo Anglija f. England. Vendar se je pa samostalnik Anglija moral v slovenščini že prej uporabljati, četudi ga doslej še nismo našli zapisanega. Gutsman piše namreč v svojem slovarju (55) za England anglianska dežela; pridevniku angli(j)anski more biti osnova le latinska beseda Anglia ali slov. Anglija. Pridevnik anglijansk pozna tudi Murko (I. del, 875. stolpec), anglijanski (II. del, 766. stolpec). Druga izdaja Megiserja 1744 piše Angelska dežela — Engelland, Anglia. V starejši dobi večkrat vežejo prvi del besede England z nem. Engel iz angelus; od tod pišava Engel-land in slovenski prevod pri Megiserju 1744 Angelska dežela. V prvi izdaji Megiserja (1592) stoji pod Engelland lat. Anglia, slov. angelska dežela in ital. Inghilterra.

Pohlin piše v svojem slovarju (E 4 b) Engendar -ja m za prebivalca. "Ta oblika je bila dolgo časa v osrednjih narečjih v rabi in starejši ljubljanski rod jo še dobro pozna, ima pa nekoliko zaničljiv pomen; prav tako pridevnik englendarski. Hipolit piše v Orbis pict. 48, 108: Englendarska za Anglia seu Britania, Engeland, podobno kakor Kranjska, Goriška itd. Še Prešeren piše v pismu Čelakovskemu, da Smole zna englendarsko do verha. Murko ima v slovarju (1833, I. del, st. 857) samostalnik Engendar za schl(echt), torej slab. Na prvem mestu ima za prebivalca Angležan, sledijo oblike Anglijān, Angležānec in na koncu obsojeni Engländer. Podobno ima pridevnik angležānsk, anglijanski, angleški. — V slovensko-nemškem delu (766 st.) navaja še izraza za prebivalko Angležanka, Anglijanka in prid. angležānski, angleški, anglijanski. — Samostalnikov Anglež, Angležinja torej pri Murku še ni. S tem pa še ni rečeno, da še nista nastala, gotovo pa še nista bila v splošni rabi. Prvi piše obliko Anglež, a dostavlja še Angležan A. Janežiča Popolni ročni slovar slovenskega in nemškega jezika (I. Slovensko-nemški del, str. 542), pokrajino pa tam imenuje Angleško, im. edn. sr. sp. (kakor Kranjsko) in dostavlja Anglija. V Cigaletovem slovarju (II, 1860, str. 1995) pa stoji Anglija, Angleško (za pokrajino), Anglež (za prebivalca), Angleškinja (za prebivalko) in pridevnik anglešk. Beseda Angležinja je potemtakem morala priti v rabo šele po 1860, mora pa biti že starejša ljudska tvorba, saj današnja ljudska oblika Angležna iz Angležinja, kakor Francozna iz Francozinja, jasno kaže na to.

V. Vodnik piše v Kuh. b. 1799, Predg. II anglejski (anglejskih besedi) in Predg. X. anglejska dišava. Iz Vrazove zapuščine navaja Štrekelj, SNP I, 656 (str. 616 v op.) v Angleškoj deželi (začetni e- je očitno po nem. englisch).

Iz gornjega vidimo, da starost vseh v naslovu naštetih besedi vsaj v knjigi ni večja od sto šestdeset let. Najstarejša je očitno oblika pridevnika anglejski -a -o pri Vodniku, sledita ji Murkova substantivirana oblika Angleško (priponi -ski, -ški se v starejši slovenski knjigi pogosto pri isti besedi zamenjujeta, n. pr. nemski, nemški; nebeski, nebeški itd.) in pridevnik angleški. Nekako v isto dobo spada Vrazova oblika »v Angleškoj deželi«. Tudi Angležan in Angležanec in prid. angležansk se prvič pojavijo pri Murku.

Anglež in Angležinja sta torej najmlajši obliki, čeprav je oblika Anglež izhodnica prid. angleški in samost. Angležinja. Kako naj razumemo to nasprotje? Za osnovo mora biti tudi slovenščini italijanska oblika *inglése*; ta je lahko samostalnik ali pridevnik, kakor v slovenščini. Z začetnim a- iz lat. oblike Anglia je v slovenščini po substituciji nastalo anglež- ali anglez (kakor v srbohrvaščini; prim. Rječnik JAZU I, 90 in III 28!). Tudi naglas Anglež kaže na italijanski izvor kakor shrv. Anglež, Englez. Za slovenščino in deloma tudi za kajkavščino moramo izhajati iz oblike *anglež-. Če tej osnovi dodamo obrazilo -ski, dobimo iz tega lahko pravilno obliko angleški. Pridevnik se je pri nas najpogosteje rabil. Njega dni so bili mnogi angleški izdelki imenitni in tudi pri nas dobro znani. Že samo po Cigaletu (I, 424) so še pred sto leti poznali: angleško pečenko, angleško usnje, angleško platno, angleško bolezen, V. Vodnik pa še angleške dišave, angleške besede. Samostalnika Anglež in Angležinja sta pač morala biti med ljudstvom znana in v rabi, vendar mnogo redkeje kakor pridevnik. Od tod tako omahovanje v pisavi več ko pol stoletja. Zdi se, da je bila oblika Anglež prvotno doma v jugovzhodnem delu slovenščine, medtem ko se je v severozahodnem delu udomačila nemška oblika Engendar z izpeljankami englendarski -a -o, Englendarsko s, Engendarica. Oblike anglijanski, Anglijanec, Angležan, Angležanka, angležanski so umetne tvorbe.

MARSIKAJ JE ŠE NEDOGNANEGA

Dopisnik V. G. je menil (JIS I, 155), da je gornji stavek napačen, in predlagal »nedognano« namesto »nedognanega«. Urednik odgovarja: »Če je *marsikaj* prislov s pomenom *dosti*, je to delni roditelj in ima pisec prav.«

Mogoče je »marsikaj« res po pomenu enak prislovu »dosti«, ni mu pa enak po slovniških lastnostih. Po »dosti« bomo vprašali s »koliko«: Koliko je še nedognanega? Dosti. Dosti je še nedognanega. Po »marsikaj« pa bi menda morali vprašati s »kaj«: Kaj je še nedognano? Marsikaj. Marsikaj je še nedognano. Podobno z »mnogokaj«: Mnogokaj je še nedognano. Tako tudi »to in ono«. Pač pa: Nedognanega je še mnogo (koliko?), še veliko (koliko?). Zato bi bilo po mojem treba dati prav dopisniku.

J. G.

ODGOVORI NA VPRAŠANJA

Tov. Fr. Rupnik iz Sp. Idrije nam piše:

1. V okolici Črnega vrha nad Idrijo čistijo žito v lesenih ali pločevinastih 'neškah' tako, da ga premetavajo, dokler sapa ne odnese vsega, kar je lažjega. Pravijo, da žito poljejo, da so ga oplali. Ako pa čistijo žito tako, da ga sejejo z gostim rešetom in ostane debelejša šara na rešetu, pravijo, da žito obravnavajo. Kakšnega izvora so ti izrazi in ali so izključno narečni?

Glagol *plati*, *poljem* se rabi tudi v knjižnem jeziku in pomeni določeno gibanje, kakor se kaže v naslednjih zgledih: s korcem plati vodo iz čolna; razburjeno morje polje v pristanišče dolge valove; kri se polje po telesu; vino se polje pri vožnji, če sod ni poln; od jeze vse po meni polje; ptič s perutmi polje; dim, plamen, zastava polje. Tako tudi pri čiščenju žita: plati žito v plalnih neškah (Pleteršnik II, 51).

Tudi *obravnavati*, *obravnavati*, *obravnavava* so knjižne besede, vzete iz kmetiškega jezika. Danes se le še malokdo zaveda, da je v tem lepa prispejoda. Kakor se obravnavava (čisti) žito na rešetu, tako tudi obravnavamo (rešetamo) to ali ono zadevo. Seveda se nekaterim zdi bolj imenitno, če za to rabijo izposojenko razpravljati, razprava.

2. Od kod krajevno ime Idrija? Ali je znana etimologija?

Kraj je dobil ime po reki, toliko je gotovo, dosti več pa ne. Ime je predsllovansko in tudi predromansko, kaj pa je pomenilo, ne vemo. O tem piše Fr. Bezljaj, Slovenska vodna imena I, str. 221.

Turistično društvo v Tržiču nam je pisalo: Strma gora neposredno nad Tržičem in Lomom ima dve imeni: južna stran je Kriška gora, severna pa Kokovnica. Ime za severno vzpetino vse doslej ni bil problem. Slovenci so ji rekli Kokovnica, Nemci pa Kuckenbergr. V zadnjem času uporabljajo tudi nekateri Slovenci ime Kukovnica. To je popolnoma tuje Tržičanom, ki smo, odkar živimo, izgovarjali zmerom Kokovnica. Tako pišejo šolski, občinski in cerkveni arhivi, katastrske mape, matične knjige, urbar tržiškega gospostva iz leta 1749 itd. Pri hiši, ki stoji na senožeti pod Kokovnico, se še danes pravi »pri Kokovničarju« in domačija ima to ime od vsega začetka dalje.

Etimološko je ime Kokovnica za nas Tržičane jasno. V svojem besednem zakladu Gorenjci ne poznamo izrazov *kuk*, *hum*, *kum*, ki jih rabijo drugod, pri nas je *kok* za *kolk* kakor *hom* za *holm* (Homec pri Kamniku, Podhom pri Bledu), Kom, Komen, Komna. K temu še dodamo, da naš hrib po svoji zunanosti spominja na *kolk*. Ali ni iz navedenega razvidno, da je edino Kokovnica pravo ime in da je ne gre pačiti v Kukovnico? To ime spominja naša ušesa le na kukavico, s to pa naš hrib nima nobene zveze.

Odgovor. Tržičani imajo prav. Ime tega hriba je po vsi verjetnosti izvajati iz besede *kolk*. Morebiti so hrib sprva imenovali *Kolk*, kmetija pod njim je bila pod *Kolkom*, gospodarju so rekli *Kolkovnik*, gora nad njegovo kmetijo je bila torej *Kolkovnica*, v gorenjskem narečju *Kokovnica*. Kmet pod njo pa spet *Kokovničar*. Ker je prvi o bolj ozek, so ga Nemci lahko slišali za *u*, to pa seveda ne opravičuje take pisave v slovenščini. Pisati bi morali *Kokovnica* celo v primeru, če bi ljudje danes govorili *Kukovnica*, saj je o pred naglasom v gorenjščini postal *u* (n. pr. *ukó*, *utáwa*, *putréba*, *skućíwa*). A. B.

Nove knjige založbe Mladinske knjige

KNJIŽNICA »KONDOR« (posamezen zvezek stane broš. 130, ppl. 250 din)

6. zvezek Jurčič-Kersnik: Rokovnjači
7. zvezek Gogolj: Revizor
8. zvezek Molière: Tartuffe
9. zvezek Plutarh: Življenje velikih Rimljanov — izide v maju

KNJIŽNICA »SINJI GALEB« (pos. zvezek stane broš. 120, ppl. 160 din)

39. knjiga J. Vandot: Kekec na volčji sledi
40. knjiga M. Majerova: Robinzonka
41. knjiga M. Twain: Tom, mali detektiv — izide v začetku maja. S to knjigo bo zaključen 5. letnik knjižnice.

KNJIŽNICA »ČEBELICA« (pos. zvezek stane broš. 50, kart. 110 din)

26. zvezek P. Kunaver: Nebo nad nami (razprodan)
27. zvezek F. Milčinski: Zlata hruška. Knjižico je ilustr. F. Podrekar
28. zvezek M. Nanda: Konjički iz krompirja — predzadnja knjižica letošnjega letnika
29. zadnji letošnji zvezek: Pravljica o marjetici — bo izšla v začetku meseca maja.

ZLATA PTICA. Izšle so: Litovske pravljice, Hauffove in Slovaške pravljice.

OPOZARJAMO NA KNJIGE

- T. Pavček: Maček na dopustu (kart. 150 din)
V. Winkler: Dreje z višave — partizanske povesti (ppl. 180 din, pl. 260 din)
L. Starič: Kragulje gnezdo — slike iz življenja mladih letalcev (ppl. 190 din)

Vse knjige lahko naročite v vsaki knjigarni ali direktno pri

ZALOŽBI MLADINSKE KNJIGE
Ljubljana, Tomšičeva ulica 2

Vse naročnike

ki še niso poravnali naročnine, lepo prosimo, da jo čimprej nakažejo upravi, ker se letnik bliža koncu. — Prihranite nam stroške in se ravnajte po lepem zgledu revije, ki vas že vse leto redno obiskuje.

Lanski letnik

je vezan. Kdor ga je poslal v vezavo, naj pride ponj. Kdor bi ga še rad dal, naj ga pošlje upravi (Mladinska knjiga, Ljubljana, Tomšičeva 2). Originalna vezava v platno stane 200 din.

